Tartalom

L. ÉVFOLYAM, 7. SZÁM

1996. JÚLIUS

JUNG KÁROLY: Magyarázat; Kinek a Léthe?; Hajlékom, absíd, absídl; Könnyű szél, dallam; Szerelem; Aber nicht so einfach 3

HATÁR GYŐZŐ: Húrtalan költő (Pótlás Theophrasztosz Karaktereihez); Boltos; A bátor Meditátor; Bagoly 8

GRENDEL LAJOS: És eljön az országa (Regényrészlet) ... 13

TATÁR SÁNDOR: Epitáfium egy (legalább közemberi) lelkiismeretre; „Embernek lenni" 20

KABDEBÓ TAMÁS: K2 22

KISS BENEDEK: Hó alól fű; Szemét-király; Bánatűző 26

KÁLNAY ADÉL: Háborús történet (4. A szökés) 29

Legenda Kassák Lajosról (Összegyűjtötte: ALBERT ZSUZSA) 42

NÉZŐ

GÁLL ERNŐ: A „román jelenség" enciklopédikus kutatója 54

LŐKÖS ISTVÁN: A magyarság a modern lengyel irodalomban (1919–1989) (Jegyzet D. Molnár István könyvéről) 59

ÖRÖKSÉG

GAJDÓ TAMÁS: Ex libris dr. Lugosi Döme (Juhász Gyula ismeretlen írásai a szegedi Színházi Újságban) 62

KRITIKA

PÉTER LÁSZLÓ: Tíz írás Fülep Lajosról (Tüskés Tibor tanulmánygyűjteménye) 65
MONOSTORI IMRE: Tüskés Tibor és a „Jelenkor" 68
OROSZ LÁSZLÓ: Sütő József: Századok lelke 71
FERENCZI LÁSZLÓ: Szigeti Lajos Sándor: Modern hagyomány (Motívumok és költői magatartásformák a huszadik századi magyar irodalomban) 74
GÖRÖMBEI ANDRÁS: Tóth H. Zsolt: Széttaposott ösvény (Karácsony Benő élete és műve) 76
VASY GÉZA: Életöröm és elmúlástudat (Kiss Benedek új versei) 80
SZEPESI ATTILA: Magyar Carmina Burana (Pintér Lajos: Ezredfordulóponton) 84
KELEMEN ZOLTÁN: Múlandó emlékmű az időnek (Bogdán László: Az erdélyi kertmozi) 87
FABULYA ANDREA: Talpalatnyi Ithaka (Jánosházy György: Innen semerre című kötetéről) 89

MŰVÉSZET

JÓZSA T. ISTVÁN: A kép pillanata (Miklosovits László Arany-illusztrációiról) 94

OLASZ SÁNDOR: Annus József és a Tiszatáj 96

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

MIKLOSOVITS LÁSZLÓ Arany-illusztrációiból a 12., 21., 28., 41., 53., 61. és a 64. oldalon

ÖRÖKSÉG

GAJDÓ TAMÁS

Ex libris dr. Lugosi Döme

JUHÁSZ GYULA ISMERETLEN ÍRÁSAI A SZEGEDI SZÍNHÁZI ÚJSÁGBAN

A régi magyar irodalomban megszokott ez a mondat: a mű elveszett, vagy példányai lappanganak. Bármilyen furcsa, ezt a mondatot többször le kell írni a huszadik századi magyar irodalomról szólva. S nem csupán az elfeledett, a kisebb tehetségű, kisebb hatású költők és írók esetében. Nemcsak azok az írások vesztek el, amelyeket a történelem sodrában nehéz volt megőrizni. Hihetetlenül hangzik, de igaz: a szegedi Színházi Újság teljes 15. évfolyamát, amely az 1922-23. színi évadot kísérte, s amely Juhász Gyulának számos írását tartalmazza – nem ismerjük.

Most előkerült ebből a ritkaságból egy kötetnyi. A tulajdonosi bejegyzések sorrendjét nehéz megállapítani. Egy biztos: Lugosi Döme, szegedi ügyvéd és színháztörténet-író könyvtárából való.

A színházi lapok, jellegüknél fogva, eleve pusztulásra vannak ítélve. Olyan művészethez kapcsolódnak, amely csak a jelenben létezik. A színházi újság, amely a színlapból sarjadt, az előadás hirdetésével, a szereposztással, a darab tartalmával, a legfrissebb hírekkel, pletykákkal, érdekességekkel egyetlen estére szólt, s másnap már senkit sem érdekelt. A hirdető azonban, aki fenntartotta a kiadványt, azt szerette volna, ha az emberek otthon is forgatják a lapot, s az nem kerül azonnal a papírkosárba. Szívesen fizetett tehát irodalomért, amit olvasgatni lehet: versért, esszéért, színes írásokért. A művészetbarátok hazavitték a színházi este emlékét, hiszen alaposabban csak otthon tudták áttanulmányozni. S amikor Juhász Gyula *Hermia* című versének végére értek, megtudták, hogy kalapokat, fehérneműket, kötött szövetárukat óriási választékban Fischernél, a Kölcsey utca 4. szám alatt lehet vásárolni.

Ennek ellenére, még a nagyobb városokban készült, tehát nagyobb példányszámban kiadott színházi periodikákból is rengeteg hiányzik a hazai közgyűjteményekből.

Még Lugosi Döme sem tudta valamennyit megőrizni. Talán csak azokat a számokat tette el, amelyben – így vagy úgy – ő is szerepelt. 1923. március 9-én mutatták be ugyanis Fichtner (Figedy) Sándorral írt operettjét, a *Bergengóciát*. Az erről szóló híreket gondosan be is jelölte. De a Színházi Újság több cikket is közölt Lugositól, aki még a névtelenül megjelent írása alá is odakanyarította lila tintával nevét.

Ma már nehéz lenne eldönteni, hogy Lugosi Döme hiúságból vagy színház- és helytörténészi, bibliográfusi elhivatottságból köttette be a lapokat. Egy biztos: neki köszönhetjük, hogy megismertük Juhász Gyula *Hetet egy csapásra* (1923. április 28.), *A nagy színpad* (1923. május 5.), *Tapsoljatok!* (1923. május 12.), *Ó bajadérem!* (1923. május 26.) című, Gyalu álnéven írt cikkét; és a színházi szonettek eddig ismeretlen darabját, *A komikust* (1923. április 28.).

De kiderült az is, hogy Juhász itt is megjelentette *A kis Petőfi Szegeden* címmel először 1911-ben publikált „hiteles feljegyzések" után készített írását (1923. jan. 13.). Lugosi Döme jóvoltából még azt is megtudtuk, hogy a bibliográfiák eddigi leírásaival szemben Szegeden, a jubileumi évfolyamban összesen 35 alkalommal jelent meg a Színházi Újság.

Sajnos hiányzik a kötetből az 1923. április 19-én kiadott Juhász Gyula-emlékszám. Ne legyünk azonban telhetetlenek: egyszer majd csak előkerül az is. Addig élvezzük Juhász Gyula most megtalált műveit!*

JUHÁSZ GYULA

A komikus

A SZÍNHÁZI SZONETTEKBŐL

Az öltözőben ül: most festi arcát.
Orrát pirosra és képét fehérre.
Nagy, borzas üstököt nyom a fejére,
Melyből hátul kivillog a kopaszság.

A tört tükörből ránéz egy keserves
És mulatságos arc, mely idegen.
Berreg a csengő éles ridegen,
Mellette toporzékol a szerelmes.

Ő színre lép. A mélyből és magasból
Vad taps riad, mint zápor a tetőn,
Ő meghajol, s fürgén előre jön.

A háziúr is mosolyogva tapsol,
S mellette gukkerez becses neje.
Ő arra gondol: holnap elseje!

Tapsoljatok!**

mondotta a római komédiaíró utasítása szerint a római histrió a darab végén, és még Shakespeare néhány vígjátékának befejezése (például a *Szentivánéji álom*ban: „Fel, tapsra hát!") is nyilván mutatja, hogy a tetszésnek és a sikernek ezt a zenéjét a régi játékosok és alakosok se vetették meg, sőt egyenesen fölhívták a nagyérdemű közönséget, hogy ne sajnálja a tenyerét, és használja egészséggel.

* Mindkét írás szövegét a mai helyesírás szabályai szerint közlöm. A *Tapsoljatok!* című cikk nyilvánvaló sajtóhibáját (római a histrió) kijavítottam; eredeti bekezdéseit megtartottam. (G. T.)

** A „Tapsoljatok!" c. írást Juhász Gyula ugyanazon a napon egy másik szegedi újságban is közölte. Erről a kritikai kiadás 7. kötete is említést tesz, a szöveget azonban nem közli. *(A szerk.)*

Hiszen azt meg Arany János hirdeti nagy bölcsen, hogy: a mozgás nem árt, ennélfogva kár lenne azt a kis tapsot sajnálni, ami ingyen jár, még csak vigalmi adót sem kell fizetni utána.

A taps olyan a színésznek, mint a balzsam a betegnek, mint flastrom a sebnek, mint az eső a veteménynek. A tapstól éled a színész, és hónap végén kizárólag ebből él. De a tapsnak is megvan a maga etikettje vagy higiéniája, és ezt mostanában nem igen tudják, vagy nem nagyon akarják betartani. Már pedig a taps, amely fölöslegesen vagy érdemtelenül jár, olyan, mint a hamis pénz, rontja a hitelt és a valutát. A közönség egy része túlságosan fukarkodik az elismerésnek ezzel az olcsó, de kiadós fajtájával, egy másik része pedig olyan pazar tékozlással bánik vele, mint a háborúban a munícióval. Mire való például egy kóristát zajos tapsokkal üdvözölni, mert az véletlenül valami magasrangú idegen tiszt uniformisában jelentkezik a színen? Mire jó mindenáron háromszor ismételtetni meg egy táncot, amikor nyilvánvaló, hogy a szegény táncos már halálra fáradt, és egyszer valahára vacsorázni is szeretne még? Miért is kell lábakkal dobogni, mikor a vasfüggöny máris kivilágosodott, és az imádott művésznő okvetlenül nem mulasztja el, hogy megjelenjék a vasajtóban az édes, aranyos publikum előtt? Ellenben miért kell a páholyok és földszint nagyérdemű urainak és hölgyeinek olyan semleges magatartást (hogy ne mondjam, ellenségeset) tanúsítania a tetszés legegyszerűbb jeleivel szemben is? Ne gondolja senki, hogy az előkelő dolog, nem tapsolni, esetleg hátat fordítani a hajlongó színészeknek.

Meg kellene már írni a színházi tetszés és nemtetszés kiskátéját, és ebben a legelső paragrafus bizonyára így szólna:

Megfelelő formában mindenkinek joga van tetszését nyilvánítani. Utóvégre vagy van demokrácia, vagy nincsen! És ha van, hát miért ne legyen?

Szóval: tapsoljatok!

Gyalu

ŐSZIKÉK

LŐKÖS ISTVÁN

A magyarság a modern lengyel irodalomban (1919–1989)

JEGYZET D. MOLNÁR ISTVÁN KÖNYVÉRŐL

Közép- és Kelet-Európában az egymás szomszédságában élő népek nemzetkarakterológiája kölcsönösen megjelenik az egyes nemzeti irodalmakban. Egy-egy, a szépirodalom eszközeivel megjelenített nemzetkép számtalan történelmi, politikai, geopolitikai tényező függvényében formálódott, motiváltsága így esetenként más és más jellegű. Az előjel hol pozitív, hol negatív, természetesen a megjelenített nemzet javára vagy rovására. A jelenség komparatív feldolgozásra serkentő és időszerű is – lévén, hogy azt számtalanszor évszázados traumák, balítéletek terhelték s terhelik ma is, ráadásul – a politikai széljárástól függően – szélsőségekkel, prekoncepciókkal, elfogultságokkal testálódik tovább, nemzedékről nemzedékre, némelykor egészen napjainkig. Példaként az ukrán-lengyel viszony éppúgy említhető, miként a román és a magyar, a magyar és a szerb, a szlovák és a magyar, a lengyel és a szlovák stb. Az esetek többségében a szomszédos országok irodalmainak magyarságképe sem nélkülözi a prekoncepciókat, jóllehet, van példa a nemzetkép tárgyilagos, előítéletektől mentes megjelenítésére is. Épp ezért lenne célszerű mielőbb szembenézni a jelenséggel, ha csak – nemzetenként – egy-egy tanulmány erejéig is, oly módon pl., amint azt Molnár Gusztáv tette *A román nacionalizmus magyarságképe* c. írásában *(Áttűnések.* Szerk.: Balogh M.–Berkes T.–Krasztev P., Bp., 1992.)

A diszciplínák (kroatisztika, bohemisztika, szlovakisztika, polonisztika stb.) művelői természetesen jól tudják: a tárgyszerű kép megrajzolásának előfeltétele a tüzetes filológiai vizsgálódás. A szlovák, a horvát és a szerb irodalomban megjelenő magyarságélmény és -kép esetében ez fokozott kívánalom is a több évszázadot átfogó kapcsolatrendszerből fakadóan. Hasonló helyzettel szembesülünk a magyar nemzetkarakterológia lengyel irodalmi vetületének esetében is. D. Molnár Istvánt vélhetően épp ez a felismerés ösztönözte, amikor a modern lengyel irodalom utóbbi hét évtizedében körvonalazódó magyarságkép tényeit gyűjtötte csokorba, s adta közre.

A bő másfélszáz lap terjedelmű könyv körültekintő és sokirányú munka gyümölcse, s kalauz egy olyan terepen, amelyről a magyarországi olvasónak csak gyér információi vannak. Annak ellenére, hogy a magyar-lengyel történelmi és irodalmi kapcsolatok históriájának számos fejezetéről már több mértékadó könyv, tanulmány is készült. (Bojtár Endre, Csapláros István, Divéky Adorján, Gömöri György, Hopp Lajos, Pálfalvi Lajos és mások munkásságára gondolunk). Fehér folt maradt viszont a legújabb idők kapcsolattörténetének megannyi szegmentuma, holott – s ezt D. Molnár eredményei tanúsítják – bőven van feltárandó, történeti és esztétikai interpretációra váró tényanyag.

Az természetesen a polonisztikában járatlanok számára is gyanítható volt, hogy a lengyel-magyar történeti múlt megannyi kapcsolódási pontja, kötődése (Paulus Cros-

nensis, Balassi Bálint, Báthori István, Bem József, Dembiński Henryk neve juthat eszünkbe mindenekelőtt) a 19–20. században sem maradt folytatás nélkül. A monarchiában (Galícia területén) élő lengyelségnek – csupán a közös államalakulathoz tartozás okán is – nyilván volt valamiféle (közvetlen vagy közvetett) magyarságélménye és -képe. A kárpátaljai lakosságot és a Kárpátokon túl élő lengyeleket pl. lényegében csak néhány tízkilométernyi távolság választotta el, s a határ átjárhatósága nemigen okozott nehézséget. A ferencjózsefi időkben Galíciában állomásozó katonaság magyar egységei is vélhetően felidézték a lengyelhoniakban az 1848–49-es szabadságharc közös emlékeit. A két világháború közötti Lengyelország végnapjainak tragédiáját s a menekültek magyarországi befogadását pedig már katartikus élményként élte meg a lengyelség, közöttük írástudók is, Stanisław Vincenz éppúgy, mint Kazimiera Iłłakowiczówna avagy a náluk fiatalabb Lew Kaltenbergh és Adam Bahdaj.

Az élmény alkotássá érlelődése persze hosszú folyamat, ha pedig formába öntését politikai direktívák zavarják, sőt olykor gátolják, úgy a művek napvilágra kerülése tovább várat magára.

Az 1919–1989 közötti évtizedek lengyel irodalmát szemlézve D. Molnár István lényegében mindezek vetületét konstatálhatja s fel is fejti mindama reflexiókat, amelyekből a korszak magyarságképe összeáll. Az adataiból körvonalazódó magyar nemzetkép nem tanulságok nélküli. Közép-Európa 1918 utáni geopolitikai átrendeződése a lengyel–magyar kapcsolatokban is változásokat hozott, s ez az irodalmat sem hagyta érintetlenül. A közös történelmi múlt (Várnai László, Báthori István kora) megjelenítésének kezdeti dominanciája után és mellett főleg az első világháborús témák gyarapodnak, de érdeklődés mutatkozik a korabeli Magyarország viszonyai iránt is. A szerző ez utóbbi körbe tartozó szépírói alkotások mellett számottevő publicisztikai anyagot, történelmi esszét is lajstromozhatott. E művekből sem hiányoznak a lengyel–magyar közös múlt motívumai s a már korábbról ismert, a magyarságot minősítő olyan sztereotípiák, mint a férfiak lobbanékonysága, a sötét hajú szép nők, a vendégszeretet, a cigányzene, a tokaji bor stb., ám ott vannak – ezeknél fontosabbakként – a politikai célzatú reflexiók és politikai problémák is. A Trianon-szindróma mindenekelőtt, amelyet Czesław Straszewicz *Wystawa bogów (Istenkiállítás)* c. regénye már nem csupán a magyar, hanem a cseh, román, jugoszláv nemzetképet minősítő összefüggésben ábrázol, s amelynek magyar reakcióját jellemezve Zofia Kossak-Szczucka pedig úgy látja: a magyarok „imponáló méltósággal" viselik és „fejezik ki Trianon okozta fájdalmukat". A Magyarországot sújtó trianoni szerződésre külföldi szépíróként alighanem a legelsők között reagáló Marin Zdziechowski 1920-ban megjelent történelmi esszéjében *(Magyarország tragédiája és a lengyel politika)* még keményebben fogalmaz. Úgy véli: a Nyugat igazságtalanul bánt a magyarsággal, amikor koncként vetette oda a románoknak és a szlávoknak, s a lengyel–magyar politikai együttműködést sürgeti – a germán és az orosz nagyhatalmi törekvéseket ellensúlyozandó.

D. Molnár könyvének egyik legérdekesebb fejezete az „egész Európában példa nélkül álló" emigrációs lengyel irodalom szemléje. Itthon is, Lengyelországban is méltatlanul kevés szó esett-esik róla, pedig nem középszerű írók, költők, esszéisták, történettudósok csinálták, hanem azóta klasszikussá lett mesterek, közöttük pl. az Adyt fordító Iłłakowiczówna s eposzi méretű „regényfolyama", a *Na wysokiej połonine (Magas fennsíkon)* utolsó részét ezekkel az Ady-sorokkal bevezető Stanisław Vincenz: „Boldog ki mindig újra kezd / Boldog kit az élet maraszt / Boldog aki vígan kaszál / Boldog aki paraszt."

Az újrakezdés boldogságát e nemzedék(ek) esetében, sajnos, megpróbáltatások sokasága tette fanyarrá, ha nem keserűvé, ám mégis „újra kezdték", s ennek az újrakezdésnek lett gyümölcse pl. a modern magyar irodalom lengyel recepciójának megélénkülése. Iłłakowiczówna 1943-ban kötetbe gyűjtve adta közre Budapesten Ady-fordításait, a Petőfi-átköltéseket ugyanitt a lengyel emigráns sajtóban, Stanisław Vincenz és Adam Bahdaj közreműködésével pedig egy lengyel nyelvű Április-válogatást. De a jeles költőnő érdeme volt az *Ábel a rengetegben* s számos Jékely-vers lengyel nyelvű tolmácsolása is.

A magyarságképet gazdagító művek szerzői között az elsőség vitathatatlanul Stanisław Vincenzé. D. Molnár István nem mulasztja el hangsúlyozni, milyen jelentőségű nála az Adyéval rokonítható Duna-élmény, s azt sem, hogy a Duna- és a Tiszatáj magyarjairól rajzolt képet Németh László nézetei is motiválják. Gondolkodásra késztető felismerése az is, hogy Vincenz népiségfelfogásának „érvei részben a néprajztudós Györffy Istvántól valók".

Az emigráció íróinak magyarságélménye természetesen jóval később, bő évtized elmúltával transzponálódott a művekben, rossz időben, mert már a politika is „formálta" az alkotás folyamatát. A jugoszláv partizánná lett Lew Kaltenbergh írásainak szemléletét pl. kifejezetten a marxista pártideológia motiválja, s ennek függvényében szól – elmarasztalóan, árnyalások nélkül – „a magyar társadalom rendi szerkezetének örökségéről", a magyar középosztályról (ez már a torzkép határait súrolja), a kiugrási kísérletről stb.

Külön fejezetet szentelt a szerző ötvenhat lengyel irodalmi visszhangjának is. Az emigrációs és a szamizdat kiadványként megjelent műveket egyaránt számba veszi s e szemle konklúziójaképpen állapítja meg: „A számos költői műben, valamint a prózai részletekben nem a hagyományos lengyel–magyar barátság sztereotípiája" jelenik meg csupán, „hanem ... a két, független létéért ... harcot vívó nemzet sok évszázados sorsközössége is."

Az újabb lengyel irodalom magyarságképének katasztere tehát elkészült, következhet az egyes művek és életművek esztétikai és komparatista szempontú interpretációja... *(Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995.)*

AZ ÖRÖKSÉG

NÉZŐ

GÁLL ERNŐ

A „román jelenség" enciklopédikus kutatója

A jeles történészt, Miskolczy Ambrust két új könyve* tanúsága szerint nem csupán a román história és szellemi élet változatos szakaszait, illetve szféráit feltáró szakemberként, hanem olyan szerzőként is számon tarthatjuk, akinek munkái a szélesebb közönség érdeklődését lekötő, tanulságos/élvezetes szellemi élményt kínálnak. Az *Eszmék és téveszmék* című kötetben összegyűjtött írások – Miskolczy meghatározása szerint „kritikai esszék a román múlt és jelen vitás kérdéseit tárgyaló könyvekről", a *Lélek és titok* című munka pedig Lucian Blaga, román filozófus és író eszmevilágába kalauzolja az olvasót. Ez a kisebb terjedelmű mű a közép-európai mítoszokat értelmező, Kiss Gy. Csaba szerkesztette sorozatba illeszkedve, a „mioritikus tér" Blaga-féle felfogását elemzi.

Önjellemzésében szerzőnk Henri H. Stahl román szociológusra, Dimitrie Gustinak, a „bukaresti szociológiai iskola" megalapítójának kiemelkedő tanítványára hivatkozik, akit a kritikai esszé mesterének tekint. Ez a fajta „kísérlet" a nagy esszék és az álesszék között helyezkedne el, ám a példát nyújtó hagyományra való utalás kapcsán a stahli műfaj elmélyültebb jellemzésével adósunk maradt. Ő egyébként írásait „dolgozatoknak" tartja, és leszögezi: nem monografikus feldolgozásra, nem a szakirodalom teljes bemutatására törekedett. Kritikusként csupán azt a feladatot vállalta, hogy egy-egy jelentős könyvet taglalva, a velük összefüggő fontosabb témakörökre, vitákra kitérjen. Értetni és értelmezni, megvilágítani és megmagyarázni kívánt. Lássuk be, ez az önkéntes penzum egy olyan bonyolult, történelmi traumáktól terhes problematikában, mint a magyar-román viszony, nem kevés erőfeszítést és bátorságot követel. Érthető, ha Miskolczy számára, ebben a vonatkozásban a *dialógus* számít a célhoz közelítő királyútnak. Ő a tárgyilagos, az álláspontokat közelítő vizsgálódások híve és megvalósítója.

A szóban forgó könyvek olyan pillanatban kerültek piacra, amikor – a magyar-román alapszerződést, a tanügyi törvényt stb. kísérő viták során is – a szenvedélyek időnként magasba csaptak, a szélsőséges megnyilvánulások pedig minden eddigi közeledés eredményeit veszélyeztetni látszottak. A kölcsönös megismerés és megértés rendkívül nehézkes, hosszadalmas folyamatnak látszik, és nincs mit csodálkozni azon, ha velük kapcsolatban sok kétely, fokozódó borúlátás jelentkezik. Zavaró, lehangoló mozzanatként érvényesül a közeledés terén változatlanul észlelhető aszimmetria, amit ugyancsak lassan és nehezen küszöböl ki a demokratikus román történészek, írástudók részéről tapasztalható növekvő érdeklődés, erőfeszítés.

* Miskolczy Ambrus: *Eszmék és téveszmék*, Bereményi Könyvkiadó–ELTE, BTK Román Filológiai Tanszék, Bp. 1994; *Lélek és titok*, Közép-Európa Intézet–Kortárs Kiadó, Bp. 1994.

Az indokolt szkepszis s a nem kevésbé indokolt fenntartások azonban nem változtatnak ama történelmi és geopolitikai adottságon, amelyet a román–magyar múlt elkötelezett kutatója, Makkai László így fogalmazott meg: „Nincs Európában még két nép – a németeket és cseheket sem véve ki – melyek oly nagy felületen érintkeznek egymással, mint a magyar és a román. A magyar és román népterület ma szeszélyes nyúlványokkal, kisebb-nagyobb szigetekkel ékelődik egymásba, tehát nem két zárt néptömb határ menti érintkezéséről, hanem összeszövődéséről, együttéléséről van szó, ami a történelem folyamán mindkét fél számára állandóan életbevágó kérdést jelentett. (Makkai László: *Magyar–román közös múlt*, Bp. 1948., 5.)

Életbe vágó, meg nem kerülhető volt és maradt tehát az, amit Miskolczy a *történelem kölcsönös újratanulásának* nevez, s amihez az ő munkássága is jelentős mértékben hozzájárul. Kezdeményezései között hézagpótló funkciót teljesít az *Encyclopaedia Transylvanica* elnevezésű kiadványsorozat, amely az ELTE Bölcsészettudományi Kara Román Filológiai Tanszékének gondozásában azt a célt követi, hogy – gyakran két nyelven – a nélkülözhetetlennek ítélt párbeszédet éltesse. Az újító vállalkozás erdélyi tradíciót kíván folytatni. 1787-ben a nagyszebeni szabadkőműves páholy szász, román és magyar tagjai arra készültek, hogy összeállítják szűkebb pátriájuk letűnt századait, lakóit és természeti környezetét bemutató enciklopédiát. A közös búvárkodás és szerkesztés azonban akkor még megvalósíthatatlannak bizonyult. A nemzetek ébredésének hajnalán az „ébresztők" elsősorban népük, nemzetük önismeretét, identitástudatát szerették volna ösztökélni, táplálni. Mindenekelőtt saját nyelvük és művelődésük ápolását szorgalmazták, s a különálló tudós társaságok úttörő tevékenységét a – sokszor ütköző – nemzeti/nemzetiségi aspirációk szolgálatába állították.

A sorozat eddig megjelent kötetei közül talán elsősorban Nicolae Iorga *A nemzetek közötti gyűlölködés ellen* 1932-ben megjelent, 1940-ben már (elsietett fordításban) magyarul is kiadott füzete emelkedik ki. (Bp., 1992.) A bevezetés szerzői, Miskolczy Ambrus és Makkai László úgy ítélték, hogy kordokumentumot tettek közzé, s azt a tényt, hogy annak idején Iorgának szándékában volt magyarul közölni a szöveget, Miskolczy a „nacionalizmus elítélésé"-hez fűződő önkritikaként értékeli. Persze, nem tudhatjuk, hogy – ismerve Iorga ellentmondásos személyiségét – mennyire szándékos és mély volt ez az önbírálat. Nem állapíthatjuk meg azt sem, milyen mértékben lett volna következetes, de abban kétségtelenül igaza van Miskolczynak, hogy Iorga írása „a dialógus lehetőségét és követelményét jelzi".

Sajátos, mondhatni, post mortem párbeszédet közvetít számunkra a sorozat *Tündérkert* című kötete (1994), mely magyarul, illetve románul Gheorghe I. Brătianu és Makkai László egy-egy erdélyi vonatkozású történelmi kérdést megvilágító dolgozatát tartalmazza. A román történész a rendi országgyűlések és a románok viszonyát, Makkai tanulmányai a közös múlt bizonyos fejezeteit taglalják, s ezek a részek a magyar–román történelmet felelevenítő – már idézett – könyvből valók. Igazat kell adjunk Demény Lajosnak, aki ugyanebben a kötetben található írásában rámutat arra, hogy Miskolczy Ambrus kísérlete, ez a visszamenő hatályú dialógus tulajdonképpen a kérdések kérdését veti fel: „van-e esélye annak, hogy a két historiográfia megtalálja történelmi örökségünkben a gyanakvást éltető görcsök feloldásának útját?"

*

A kérdés továbbra is nyitott, ám vitathatatlan, hogy Miskolczy két újabb munkája éppen a görcsök feloldásának a jegyében készült. Miután elhelyeztük őket a szerző sokirányú tevékenységében, itt az ideje, hogy közelebbről is szemügyre vegyük a két opuszt.

Ha az *Erdély történetének* harmadik kötetében található fejezeteket (Erdély a reformkorban, 1838–1848; Erdély a forradalomban és a szabadságharcban, 1848–1849) megíró Miskolczy a tudományos kutató teljes korszerű vértezetében lépett porondra, az *Eszmék és téveszmék* szerzőjében széles pászmát becserkésző, kitűnő tollú esszéistával találkozunk. Ebben a kötetben Miskolczy nem csupán Klio, hanem Kalliopé sugalmazásait is követi. Otthonosan mozog ugyanis a történelem, a folklór, az antropológia, a filozófia s az irodalom területén. Átfogó tájékozottsága, tudása rendhagyó, s ezeknél csak ama bravúros képessége meghökkentőbb, amivel merész asszociációk és fordulatok révén múltat és jelent összeköt. Az esszé azért esszé (még ha szerzőjük „dolgozatoknak" is kereszteli el őket), hogy szabad teret biztosítson a gondolatok áramlása és érintkezése, a képzelet gyakran part nélküli csapongása számára. Az esszé nehezen viseli el a belső struktúrák fegyelmét és nem feltétlenül a pedáns kifejtésnek köszönhetően tűnik ki. Mintha azonban az esszéista történész néha túlságosan is szabadjára engedné ismereteit és fantáziáját, s így nehéz helyzetbe hozza olvasóját, aki buján indázó gondolatmenetét követni próbálja. Olykor-olykor bizony nem ártana több fegyelem és önkontroll.

Persze, legtöbbször érdemes erőfeszítést tenni, hiszen szerzőnk eszmetársításai és következtetései relevánsak. Szerzőnk erénye továbbá az az empátia, amivel a másik fél, a dialógus-partner körülményeibe, tudat- és lelkiállapotába belehelyezi magát. E képesség nélkül – a kelet-európai kisállamok nyomorúságának feltételei között – a párbeszéd ab ovo lehetetlen lenne.

Miskolczy feltehetően számol a bibói diagnózissal és tisztában van a Szűcs Jenőféle „historizált nacionalizmusok", a „társbérleti" nemzeti gyűlölködések hatványozódó veszélyével. Nem csupán ismeri őket, de küzd is ellenük – többek között – az árnyalt elemzés segítségével. Jó példa erre a „Iorga-paradoxonokat" feszegető nagyobb, hamisítatlan kritikai esszé. Iorga tudományos-politikai portréjának felvázolására az adott alkalmat, hogy *Az erdélyi és magyarországi románok története* című, először 1915-ben napvilágot látott művet 1989-ben újra kiadták. Miskolczy elemzése a hatalmas iorgai életművet átható ellentmondások felvillantására épül. Hangsúlyt helyez arra is, hogy Iorga és a magyar történészek közötti viszonyt nyomon kövesse. Jól látja, hogy a román tudós korszakalakító egyéniség volt, s egyetértően idézi az egyik tanítványától származó jellemzést, amely szerint Iorgában azzal a vizionáriussal találkozunk, aki a múlt felé fordulva történész, a jövő felé viszont próféta volt. Utal különleges nemzetpedagógusi szerepére is, de nem hallgatja el a szélső jobboldali áramlatok eszmei motiválásáért rá nehezedő felelősséget sem.

Miskolczy álláspontját ebben az esetben szintén az az elv határozza meg, hogy nem a vitás kérdések szőnyeg alá seprése, hanem azok nyílt felvetése teszi lehetővé az együttélés, illetve az együttműködés új formáinak megtalálását. Ebben a szellemben idézi fel a régi, ellentéteket hordozó vitákat, majd kiemeli – Gheorghe I. Brătianu ezzel kapcsolatos elismerésének is hangot adva – hogy amikor Iorgát a vasgárdisták meggyilkolták, Gáldi László méltató – a fény s az árnyék játékát érzékeltető – nekrológot írt róla.

Iorga magyar recepciójának változásait értelmezve, szerzőnk úgy látja, hogy reményei szerint, a jövőben „Iorga már nem lesz a magyarellenesség karikatúrája vagy prófétája, hanem, egyik szereplője lesz annak a korszaknak, amelyet találóan az újkori Európa harmincéves háborújaként jellemeztek, hatalmas életművében pedig a tudomány és politika felfejtése mindannyiunk okulására szolgál".

Ha a Iorga-portré a téma árnyalt, kiegyensúlyozott kezelését, a szerző ama törekvését demonstrálja, hogy a „kényes" kérdések felvetésével is a hatékony párbeszédet se-

gítse elő, a *Harc a fülekért* című – szintén nagyobb terjedelmű – írás Miskolczy Ambrus (már említett) sokoldalúságát, naprakész nemzetközi tájékozottságát példázza. A cím Milan Kunderától származik, aki úgy látja, hogy „az ember emberek közötti élete nem más mint a harc mások füleiért", Miskolczy pedig e megállapításból kiindulva, bírálataiban arra is figyelmet fordít, hogy a recenzált szerző – ellentétes elvárások között nem egyszer lavírozva – miként „manipulálja" magát. Kinek, mikor és milyen engedményt tesz? A fülekért folyó harc a különböző opportunizmusok érvényesülését serkenti, s a kritikus kötelességének érzi, hogy tetten érje őket.

Ez irányú buzgalmában is tallóz a legkülönbözőbb nyugati szerzők munkáiban, amelyek román tematikájuk folytán kerülnek górcsöve alá. Van köztük a hagyományos történetíráshoz tartozó könyv, és találunk az amerikai kulturális antropológia szemléletét hordozó munkát. Miskolczy érdeklődése a romániai antiszemitizmust vizsgáló művekre is kiterjed.

Engem főként a Katherrine Verdery, amerikai antropológus *National Ideology Under Socialism, Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*, Berkeley, Los Angeles, Oxford, University of California Press, 1991 című testes kötetéhez fűzött megjegyzések foglalkoztatnak. „Érdekeltségem" abból is fakad, hogy a *Korunk* 1993. 2. számában magam is bemutattam a könyvet. Nem mellékes az sem, hogy az elmúlt évek során, mialatt Verdery romániai kutatásai – számtalan nehézséget, a szekuritate üzelmeit is leküzdve – előre haladtak, alkalmam volt bizonyos mértékben betekinteni a könyv, majd a román kiadás létrejöttének folyamatába. Azóta a román fordítás – *Compromis şi rezistenţă* (Kompromisszum és ellenállás) címmel piacra került, s ily módon némiképp a visszhangot is észlelhettem.

Romániából nézve kétségtelen, hogy Verdery munkája, amelyet Miskolczy „jó könyvként" értékel és más dicsérő jelzőkkel is illet, a távolságtartó belülről való vizsgálódás révén életteljes képet rajzol a zsarnokuralom kultúrpolitikájáról és a vele szemben kibontakozó értelmiségi ellenállás változatos formáiról. A könyv fő vonulatában ama folyamat kritikai bemutatása található, amelyben a totalitárius diktatúra és a román nacionalizmus egybefonódása végbement. Méltányolva a teljesítményt, Miskolczy a „fülekért való harc" nyomait is jelzi, s ezek – nyilván – nem a könyv pozitívumai közé számíthatók. Magam is értetlenül konstatáltam, hogy a román „nemzeti kommunizmust" elemző Verdery a kisebbségi kérdést szinte teljesen mellőzi. Miskolczyval ellentétben nem tartom viszont érdektelennek a reális szocializmust boncolgató elméleti fejtegetéseket. Romániai látószögből ezek a teoretikus kitérők feltétlenül lényegbevágók.

Ami a romániai antiszemitizmust taglaló munkák számbavételét illeti, csak elismerően regisztrálhatom ezt a törekvést, amelyet feltehetően az a felismerés is motivál, hogy mifelénk az antiszemitizmus rendszerint magyarellenességgel jár együtt. Itt jelzem, hogy Miskolczy arra is vállalkozott, hogy *Judaica & Hungarica* címmel felidézze Moses Gaster, a nagy romániai zsidó polihisztor alakját, munkásságát, valamint magyar barátaival való kapcsolatait, s ez mindenfajta diszkriminációval szembeni állásfoglalásának még egy meggyőző bizonyítéka.

Nem derül ki, hogy Miskolczy Ambrus „kritikai esszének" minősíti-e a Lucian Blaga eszmevilágának szentelt könyvét. Megállapítható viszont, hogy ez a munkája az esszékben megmutatkozó erények mellett még a rendszeresség, a jól áttekinthető tagoltság kvalitásaival is rendelkezik. Persze, a mérlegelés során döntően az eszmei interpretáció számít. E tekintetben Miskolczy nem enged a puszta demitizálás csábításának. Tisztában van azzal, milyen szerepet játszik a Mioriţa-kultusz a román szellemiségben, és nem téveszti szem elől azt sem, hogy – az évekig tartó számkivetettség után

– milyen helyre került Blaga a románság panteonjában. (A *Lélek és titok* Romániába érkezése idején zajlanak a Blaga születésének századik évfordulójára rendezett országos jellegű megemlékezések, tudományos ülések, stb., s ezek ismeretében nem túlzás valamiféle kialakuló Blaga-kultuszról beszélni.) Noha Miskolczy leszögezi, hogy a román bölcselő a nagy európai kultúrértékek elkötelezettje maradt, azt sem hallgatja el, hogy a Nichifor Crainic-féle etnokratizmussal való érintkezései okán, az utókor bírálatát nem kerülheti el.

*

Bármennyire egyediek – a maguk enciklopédikus jellegével – Miskolczy Ambrus könyvei, munkássága azoknak a magyar tudósoknak az erőfeszítéseit folytatja, akik búvárkodásaikban a románság történelmének, nyelvének, folklórjának, művelődésének a megismerésében mélyedtek el. Az elődök, adott esetben a példaképek, illetve pályatársak között olyan tudósokat találunk, mint Tamás Lajos, Gáldi László, Tóth I. Zoltán, Makkai László és Trócsányi Zsolt. Tudatosítani szeretném azt is, hogy az ELTE Román Filológiai Tanszéken – vezetése alatt – folyó kutatói és kiadói tevékenység az Erdélyi Tudományos Intézetnek (1940–1947) a magyar–román viszonyra összpontosító vizsgálódásait is tovább viszi.

Miskolczy Ambrus és munkatársai teljesítményét nem csupán az időbeli egymásutániság, hanem az egyidejűség ismérvei alapján is el kell helyeznünk. A „románságtudomány" művelése elválaszthatatlan mindazoknak a kutatásaitól, akik Erdély vagy a kelet-európai régió múltját akarják feltárni. Elsősorban az *Erdély története* című 3 kötetes mű (Bp. Akadémiai Kiadó, 1986.) szerkesztőit, Köpeczi Bélát és Szász Zoltánt emeljük ki. Az utóbbi főként a XIX. század második felében kibontakozó román nemzeti mozgalmak és aspirációk tanulmányozásában ért el számottevő eredményeket. Hozzájuk tartozik Borsi-Kálmán Béla, aki a Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatát világította meg *Nemzetfogalom és nemzetstratégiák* című könyvében (Bp., Akadémiai Kiadó, 1993).

A *Román eszmetörténet, 1866–1945* című igényes antológia (Aetas–Századvég kiadás, 1994.) összeállításával és több e tárgyba vágó tanulmányával Pászka Imre ígéretesen rajtolt a magyarságtudomány szempontjából oly nélkülözhetetlen „romanológia" művelésében.

Mindezek után marad a nyugtalanító kérdés: mikor kezd valóban működni a kölcsönösség? Mikor lépnek színre azok a román kutatók, akik a számukra is szükséges hungarológia területén vizsgálódnak? És végül: hol marad az ETI – említett – teljesítményének a folytatása? Kik azok az erdélyi/romániai magyar történészek, társadalomtudósok, akik e téren az elődöktől a stafétabotot átveszik?

Igazat kell adnom Benkő Samunak, aki az erdélyi magyar történettudomány helyzetét felmérve leszögezte, hogy a Ceauşescu-uralom idején „magára adó, emberi és tudományos tisztességéhez ragaszkodó erdélyi magyar történész köztörténeti kérdésekkel hosszú időn keresztül egyáltalán nem foglalkozott..." (*A romániai magyar tudomány és az EME feladatai*, Bp. 1993, 20.) Márpedig a román–magyar viszony, a román történelem taglalása jórészt ehhez a nagymértékben kompromittálódott „köztörténethez" tartozott.

Ma már azonban ezek az akadályok elhárultak, s talán lassan-lassan a román történészekkel való párbeszédes együttműködés feltételei is létrejönnek. Mindentől függetlenül, annak az erdélyi magyar történelemtudományi iskolának a tudományos programjából, amely Kelemen Lajos örökségét élteti tovább, a magyar–román együttélés elfogulatlan kutatása sem hiányzott.

Legenda Kassák Lajosról

Albert Zsuzsa: Kassák Lajos a 20. századi magyar irodalom meghatározó egyéniségei közé tartozott, tíz évvel volt fiatalabb Ady Endrénél, és éppen úgy botránykő volt a magyar irodalomban, mint ő. Költő volt, prózaíró, az *Egy ember élete* című önéletrajzi írása irodalmunk legnevezetesebb alkotásai közé tartozik, mégis költészete az, ami talán a legnagyobb hatással volt a magyar irodalomra. Én emlékszem, hogy rokonságomban voltak emberek, akik idézték nem is tudván, hogy ki írta ezeket a botrányos sorokat, hogy „a suszter füle mögé dugta a dikicset s azt mondta, mára elég volt a krémestésztából. Bianka bú lia báli ó bumm, a házak tovább úsznak velem, és a pékek felmutatják a pirosra sült kenyereket". Aztán a másik, *„A ló meghal, a madarak kirepülnek"* című nevezetes verséből: „Én Kassák Lajos vagyok, s fejünk felett elröpül a nikkelszamovár." Jellemző, hogy pl. Ady Endre, aki ideálja volt, amikor megjelent első verseskötete, a földhöz csapta, azt mondta, hogy ez nem költészet. Akik itt ülnek, természetesen nem a legfiatalabb Kassák Lajost ismerték.

Lengyel Balázs: Kassákkal 1946-ban kerültem ismeretségbe. Számtalanszor olvastam persze, de látni most láttam először. 1946-ban a Vallás és Közoktatási Minisztérium kulturális napokat szervezett, éppen Kassák és Kardos László kezdeményezésére. Ma úgy mondanám, ezek író-olvasó találkozók voltak. Szegeden volt az első alkalom, amikor Kassákkal megismerkedtem, az irodalmi életben akkor már furcsa helyzet alakult ki. Olyan helyzet, amelyben Kassák is, én is nehéz körülmények közé kerültünk. Akkor volt az, amikor az Újholdat 1946 júniusában megindítottuk, és rögtön utána, augusztusban Lukács György, aki az akkori irodalompolitikának vezetője volt, nemcsak elutasította a nézeteimet, megtámadta a tanulmányomat, hanem denunciálta politikailag: amit mi akarunk, az a l'art pour l'art, a magyar népi demokrácia negligálása, tagadása. Ez nem hagyható. Tűrni nem szabad.

Bárány Tamás: Lukács ezt az ígéretét be is teljesítette.

Lengyel B.: Lukács nagyon nem szerette Kassákot. Ugyanakkor mi Szegeden beszélgetni kezdtünk egymással és kölcsönösen rájöttünk arra, hogy nagyon közeles nézeteink vannak, annak ellenére, hogy akkor mi Újholdasok meglehetősen konzervatívok voltunk a mai állapotok szerint és Kassák Lajos pedig avantgarde költő volt. Az avantgarde apostola.

Gergely Ágnes: Mit ért konzervatívon, hadd kérdezzem itt meg.

Lengyel B.: Mindjárt megmondom. Formahűséget értek, formai igényessé-

---

Bárány Tamás, Gergely Ágnes, Lengyel Balázs, Major Ottó, Tellér Gyula, Vatay Elemér és Vidor Miklós visszaemlékezései. (Elhangzott a Kossuth Rádióban, 1993. I. 27-én.)

get, a vers zártságát, belső feszességét. Kassáknak pedig az volt a véleménye, hogy nem jó az a vers, amelyik rím- és ritmus-szerű. Kétfelől is bonyolult kérdés ez, jobb, ha még nem megyünk bele. Annyi most elég, hogy Kassáknak is megvolt az igényes formája, ha tetszik, klasszicizmusa, az Újholdasoknak pedig a bontott, tartalmi versképzési újsága.

Vidor Miklós: Ugyancsak 1946-ban rendeztek egy művészeti ankétot, különös tekintettel a fiatal művészekre. Határozottan emlékszem, Kassákon kívül Cs. Szabó volt még ott – Ortutay volt akkor ennek a rendezvénynek a gazdája – és kifejezetten a fiatal művészek, tehát festők, zenészek, írók szólaltak meg. Emlékezetem szerint ketten képviseltük a fiatal irodalmat veled Balázs. Ennek az ankétnak a megnyitása előtt üzenetet kaptam Kassáktól, hogy menjek fel hozzá, szeretne megismerni, és mindjárt föltette nekem a kérdést, hogy kb. mik a mai fiatal íróknak a kívánságai, milyen várakozásokkal néznek egy új kulturális kormányzatnak a művészet iránti leendő tervei elé. Körülbelül elmondtam azt, amit az akkori húszon alig túli fiatalok nevében úgy gondoltam, hogy jogom van elmondani, nem a magam véleményét mondom, és akkor Kassák rögtön fülönfogott engem azzal, hogy maguk kérem mind Babits tanítványok, vigyázzon, mert ha így folytatják, akkor soha nem lesz magukból más, mint epigon.

Lengyel B.: Kassák nagyon óvatosan beszélt velünk, pl. Nemes Nagy Ágnessel, vagy velem, mert közben lassanként idővel komoly barátság is alakult ki közöttünk, soha nem szidta Babitsot, annak ellenére, hogy én jól tudtam, és ti is mindnyájan jól tudjátok, hogy nagyon éles, érdes, kellemetlen harc volt kettejük között. Ennek ellenére Babits is szíve mélyén becsülte Kassákot, és Kassák soha nem úgy beszélt Babitsról, mint akit nem ismer el, csak mint akivel befejeződött valami őelőtte, és ő kezd helyette valami mást. Valami mást, mégpedig emberként is, szíjas és kemény ember. Hadd mondjam el, ha már elkezdtem, ezt a szegedi históriát. Jelen volt ott Gergely Sándor is, sajna az Írószövetség elnöke. Gergely rögtön azzal kezdte, hogy Szeged „bűnös város", horthysták városa. A fiatalság Gergely Sándort hallgatta, elkezdett fütyülni és dobogni. Botrány lett a javából. Kassák úgy vágta ki magát, hogy mondta a magáét, mit sem törődve azzal, hogy Gergely Sándor ott van és mit beszél, a maga szuggesztivitásával más helyzetet teremtett. Írók és olvasók természetes együttesét.

Albert Zs.: Kassák Lajos is példa arra, hogy bár a lehető legszegényebb körülményekből induljon is valaki, a művészet és a kultúra legmagasabb fokára juthat, ha tehetséges. Vasmunkás volt, a gimnáziumból kimaradt, szándékosan bukott meg.

Lengyel B.: Azt mondta, hogy inas akar lenni, nem úr.

Vidor M.: Egyszer azt írtam róla, hogy a költöző madarak ösztöne volt benne. Ahogy megérezte a háború idején, abban a teljes elzártságban, hogy mi van a nagyvilágban, és az akkori legmodernebb európai expresszionista és

egyéb avantgarde irányzatoknak a képviselőit hozta a lapjaiban, egyedül ő, ő volt az első, akinek a révén egyáltalán itthon tájékozódást lehetett szerezni mindenről, ami nyugaton történt, irodalomban is és képzőművészetben is.

Bárány Tamás: Én kb. tíz esztendővel később ismerkedtem meg Kassákkal, mégpedig 57 március 21-én, akkor ünnepelte hetvenedik születésnapját. Ugyanezen a napon én éppen fele annyi idős, 35 éves voltam, és mert ugyancsak éppen az előző napon jelent meg első novellaskötetem, hat regény után az első, amikor másnap elmentem az öregúr születésnapi ünnepségére a Csók Galériába, vittem neki egy példányt új kötetemből, hogy ismeretségünk váljék kölcsönössé. Én már olvastam volt az *Egy ember élete* című könyvét, aztán az *Angyalföldet*, és ismertem verseit, és ami róla szólván alighanem a legfontosabb, ismertem jellemét. Ismertem és mélységesen tiszteltem. Ha valaha is ismertem embert, aki hű volt önmagához, ő aztán az volt. Egy tömbből faragott férfi, volt benne valami a sziklák mozdíthatatlanságából és rendíthetetlen nyugalmából. Legfőbb erénye volt ez, és talán, szerintem, legfőbb hibája is. Nem jellemének persze, az 60 esztendei íróléte alatt kristályos tisztasággal fénylett. Művészi szemléletének vált néha korlátjává túlságos kötődése az egyszer megtalált, illetve talán felkutatott úthoz. Közelibb viszonyba nem keveredtünk soha, de őrzöm néhány meleg, baráti szavát. Emlékszem, színházi bemutatók után egyszer-egyszer együtt kávéztunk. Utolsó beszélgetésünk különösen emlékezetes, a kecskeméti Aranyhomok szálló éttermében történt. Az én egyik darabomat játszotta éppen a kecskeméti Katona József Színház, őt meg író-olvasó találkozóra invitálták a helyi irodalombarátok. Este összeakadtunk a szálló éttermében. A feleségével ült egy csöndes asztalnál, én később érkeztem, mert a színházból jöttem. Szinte a szívem verése állt meg, amikor megpillantottam őket. Néhány napja ugyanis egy paródiaműsoromat sugározta a televízió, és abban, a színészek mellett magam is szerepeltem, személyesen adtam elő néhány nagyhírű kor- és kartársamról írott paródiámat, mégpedig az ő hangjukon. A paródia így hangzott: „Mindjárt az első mondatbán bevállom, nem érzem különösebben kimutatható hátásomat a fiatal költők is írók művein. Ezek a mái fiátálok váláhogy egészen máshonnét szerzik pályaindító impulzusáikat, de ezen cseppet sem csodálkozom, hiszen írónák nem tártom mágám éppen jelentősnek. A Má című láp, a Tett c. lap, egy-két vers, emlékszem az egyik valami számovárról, és áz á néhány kötet egy ember életéről, áztán valami Ángyálföld, hej istenem, fiatalság bolondság, olvasók, irodalomtörténészek mit esznek rajta, fogálmám sincs. Viszont egyszerűen értetlenül állok áz előtt a ténykörülmény előtt, hogy teljességgel ki ákárnák tágádni a festészet-történetéből. Kándinszkij, L. Liszicki és Egelin mellett Picassót, Mondriánt és Dalit no és Moholy Nágyot most nem is számítva, mégis csak a házái neotutilizmus egyik szerény előfutárá vágyok, és mint ilyen, a kubipurizmus jelentős úttörője. Eredményeimmel ázonbán még így sem vágyok igázán elégedett, szakadatlanul képzem mágám,

és kutátom a képzőművészetek új és új lehetőségeit. Legújabb, erősen dinámikus vásznáimon a rőtlila téglálápok már nem függélyes irányba lángolnak ki a koromfekete térből, hánem átlósán. Ennek az újításnak példátlan jelentőségéről, úgy hiszem, nem is kell bővebben szólni. Az átlizmus mint irányzát ezzel megszületett, és éppen e percekben álkot új korszákot a világfestészet történetében. Az ám, világányám."

Ezekután, miután e paródia néhány nappal ezelőtt hangzott el, feltételezhető volt, hogy látta, hát igyekeztem elszívódni az asztal mellett, elsompolyogni, hogy lehetőleg ne vegyenek észre. Ennek ellenére, mert nem voltak sokan az étteremben, Kasi észrevett, széles mosollyal intett és mutatott helyet maga mellett az asztalnál. Bemutatott feleségének, nyomban dicsérni kezdte műsoromat, benne személyes produkciómat. Még a fülem is égett, de ki akartam puhatolni, nem volt-e mégis bántó, amit csináltam. Csakugyan tetszett, kérdeztem magam mórikálva. Nagyon, felelte Kassák, végig, amíg hallgattalak, egyre csak Nagy Endre járt az eszemben, az ő kabaréjában szórakoztam utoljára ilyen jól! (Azóta is el-eltűnődöm rajta, vajon ezt Kasi dicséretnek szánta-e vagy netán csipkelődésnek?)

Vidor M.: Érzésem szerint az ő elismertségének a csúcspontja volt az 1947-től 49-ig terjedő idő.

Bárány T.: Már 48 végefelé lehanyatlott az ő ideje, akkor már nagyon szidták, fúrták.

Vidor M.: Sőt 48 január 1-én ő mondta a Petőfi-emlékbeszédet Kiskőrösön, és ezért már megtámadták akkor a Szabad Népben. De akkor ez még, 48 elején, nem volt annyira katasztrofális támadás, mint egy évvel később lett volna. Mindenesetre ő 46-tól a Magyar Művészeti Tanácsnak az alelnöke volt, és 47-ben ügyvezető alelnök, mert Kodály akkor Amerikában volt. Kassáknak itt óriási a szerepe. Akkoriban három lapnak volt a szerkesztője. A Tanács lapjának, az Alkotásnak, a Szociáldemokrata Párt kéthetenként megjelenő lapjának, a Kortársnak, ahol Major Ottó dolgozott együtt vele, harmadikként a megújult, mondhatnám most már igazán Új időknek volt Fodor Józseffel együtt a szerkesztője.

Major Ottó: Annak volt először.

Vidor M.: Ebben az időben Kassák, mondjuk 47–48 folyamán kb. oda került, ahol a helyét láttuk, a magyar művészeti élet élén, ha lett volna Magyarországon művészeti minisztérium, akkor kb. neki kellett volna annak a miniszternek lennie, ha ugyan nem bántom meg ezzel Kassák emlékét, mert az ő szemében az írónál magasabb rang nincs.

Major O.: Megjelent az Újhold, és abban egy esszém, *Az esztétikus problémája*, Lukács Györgyről, nagyon élesen vitázó esszé volt. És legközelebb, mikor Balázzsal találkoztunk, azt mondja, hogy Kassák üzent velem, hogy sze-

retne megismerni téged, indul egy lapja, szeretné, ha munkatárs lennél benne. A Művészeti Tanácsba mentem el, az Alkotás indult akkor, hadd tegyem hozzá, hogy közvetett kapcsolat korábban is volt, t. i. az Új Idők volt az első képes hetilap, amelyik megindult. Én Fodor Jóskának vittem oda verset, meg is jelent a lapban, Kassák akkor ott fő helyen ült a szerkesztőségben, de vele valahogy nem volt akkor semmiféle személyes kapcsolatom. Ezt azért említem, mert Fodor Jóska aztán az Emlékirataiban azt írja, hogy nagy vitája volt Kassákkal miattam, mert kirakatta egy versemet az Új Időkből, mivel az kötött formában íródott. Szó sem volt róla, az a vers ugyan időmértékes disztichonban volt, de megjelent a lapban: babona volt, hogy ő ennyire ellene lett volna a kötött versnek, annál is inkább, mert az Alkotásban...

Lengyel B.: Vannak disztichonjai is.

Albert Zs.: Gondolom, ez korábbi dolog volt.

Vidor M.: Mire a mi nemzedékünk Kasit megismerte, akkor ő úgy hatvanadik éve körül járt, vagy ahhoz közeledett, és ebben a korban ő már mély belátással, bölcsességgel sokkal szélesebben és tágasabban nézte az irodalmat. Tehát lehet, hogy mondjuk a Vas István, Zelk nemzedék idején erős ellensége volt minden kötött formának, de a mi időnkre ez már elolvadt.

Major O.: Nemcsak hogy elolvadt, akkor már elzengtek az avantgarde napjai, és ő maga is klasszikus, letisztult szabadverseket jelentetett meg saját magától is az Alkotásban.

Lengyel B.: Ha szabad elleneznem vagy egy kicsit bírálnom azt, amit Bárány Tamás mondott, tudnivaló, hogy Kassák megváltoztatta az avantgarde versstílust. A 30-as években nem ugyanaz az avantgarde volt, ami a 20-as évek elején, a 10-es évek legvégén, mikor *A ló meghal, a madarak kirepülnek* című nagyszerű remekműve megjelent. Kassák verse klasszicizálódott, és itt, egymással félúton járva kontaktust találtunk vele, mert mi Újholdasok is közben rájöttünk sokmindenre. Egyszerre csak rájöttünk az avantgarde ízére a *Mesteremberek*től kezdve a cím nélküli versek remekléseiig sőt arra is rákényszerültünk, hogy a verset bontsuk, pl. Nemes Nagy Ágnesnek van egy csomó verse, éppen az újabb korszakában, amelyek szabadversek.

Bárány T.: Ezzel én teljesen egyetértek, különösen azzal, hogy az öreg Kassák klasszikus író lett, az idős-kori költészete megrázóan szép.

Gergely Ágnes: A stíluseszményeit talán váltogatta, a jellemét nem változtatta. Itt mindnyájan a keménységét hangsúlyozták, akik jól ismerték, jobban mint én. Hozzátenném, úgy volt kemény, hogy nem akart vele bántani.

Major O.: Nem igaz, hogy diktátori hajlandóságai voltak, mint erről ugyancsak szoktak vallani visszafelé írók is, meg egyes festők is. Ez egyszerűen nem igaz. Aki dolgozott vele az tudja, hogy milyen kitűnő és fogékony szerkesztő volt.

Vidor M.: Bocsáss meg Ottó, én azt hiszem, hogy itt az igazság valahol középen van, fiatal korában, tehát az első lapjai indítása idején valóban nem nagyon tűrt meg ellenvéleményt, de klasszicizálódásával, temperamentuma is klasszicizálódott.

Major O.: Amikor én a te közvetítéseddel *Gondolatok a realizmusról* című kissé nagyképű tanulmányomat letettem az asztalára – rögtön elolvasott mindent – elolvasta és azt mondta, uram, én ezt nyomdába adom. Soha nem avatkozott be az írásaimba.

Albert Zs.: Mindenkit magázott, úgy hallottam.

Gergely Á.: Igen, ott a híres mondása Vas Istvánnak, „Urám, mágá költő."

Lengyel B.: Kassák Lajossal tegeződtünk, ezzel szemben Szigligeten együtt voltam Kahána Mózes nevezetű „írótársunkkal", ezt kicsit idézőjelben kell mondanom, ez egy szerencsétlen Romániából kitelepedett ember volt, Romániában kommunistaként börtönbe került, majd kikerült a Szovjetunióba nagy kínnal, és ott egy szép napon azt olvasta a szovjet újságban, hogy likvidáltuk ellenségünket, Kahána Mózest. Akkor ő fogta magát, eltűnt és más néven élt a Szovjetunióban. Végül a hruscsovi kor után idejött Magyarországra, Szigligeten rögtön megfogott és azt mondta, láttam, hogy itt többször találkoztatok Kassák Lajossal, vigyázni kell, mert anarchista, és bajt csinál nektek. Tíz perc múlva jött Kassák, elkezdtünk beszélgetni, akkor Kahána Mózes azt mondta, hát kedves Kassák elvtárs, én ötven éve vagyok a Munkakörnek a tagja, és látom, hogy itt Lengyel Balázs per te beszél Önnel, talán most már ideje volna, hogy tegeződjünk. Azt mondta erre Kassák teljesen merev arccal: „Ami ötven évig jó volt, jó lesz ezután is."

Major O.: Ő tulajdonképpen nagyon kritikusan nézte a szociáldemokráciát. Ez kiderül az *Egy ember életéből* is, meg egyéb dolgok. Hogyan lett ő mégis főalakja a szociáldemokrata párt kultúrpolitikájának? Úgy, hogy az ő köréhez tartozó Justus Pálra tartozott a kultúra dolga. A kommunista párt létrehozta a maga író aktíváját, erre Justus elhatározta, hogy akkor a szocdem párt is hozza létre a magáét, Kassák legyen az elnök, Kassák maga kérte, mikor összejöttek az írók, mert elég sok szociáldemokrata író volt, hogy Komlós Aladár legyen az egyik titkár és én legyek a másik titkár, így kerültem ilyen hivatalos beosztásba, egyébként nekem soha nem volt semmiféle ilyen ambícióm, hogy kultúrpolitikus legyek.

Albert Zs.: Egyébként ez ellentmond annak, hogy azt vallotta, költők ne legyenek pártok tagjai.

Major O.: Ellene volt annak, hogy bármiféle napi politikában résztvegyen és tulajdonképpen azt kell mondjam, hogy a későbbi drámájában része volt annak, hogy végül is vállalt politikai szerepet, mert őt azonnal elhallgattatták

a pártegyesülés után, a fordulat éve után, kihúzták 48-ban már a Kossuth-díjasok listájáról, amin rajta volt, mert a Szociáldemokrata Párt a maga részéről őt javasolta Kossuth-díjra, 48 végétől minden lapját betiltották, és 56-ig egyetlen sora sem jelenhetett meg!

Lengyel B.: És mikor jelentünk mi meg? 57-ben mint festőnek volt egy kiállítása és ő meghívta az Újhold írókat.

Vidor M.: A verniszázson mondtunk néhány verset. Emlékszem, Nemes Nagy Ágnes ott volt, Rába Gyurka ott volt, Mándy, Pilinszky, Jékely Zoltán.

Major O.: És látogattuk a lakásán, te is jártál hozzá látogatóba.

Vidor M.: Élete utolsó húsz évében folyamatos kapcsolatban maradtam vele, durván egy-kéthetente fönt voltam, és ott találkoztunk Vatay Elemérrel is.

Vatay E.: Ahhoz szeretnék kapcsolódni, amit te mondtál az előbb. Ez tulajdonképpen a Nemes Nagy Ágnes története a keménységről. 70 éves volt, és Ágnes beszélgetett vele, megkérdezte tőle, hogy-hogy most már nem horgászik? Azt mondja: „tudja, ahogy az ember öregszik, már nemcsak a halat, a kukacot is sajnálja". Ferenczy Béninél, akiről mindenki tudja, hogy csak öt szót tudott az 56-os bénulása után mondani, igen, nem, hát, nahát, de. Vele intenzíven tudott beszélgetni, úgy, hogy kibarkóbáztatta azt, hogy ülünk a verandán és milyen szépen énekelnek a madarak. És akkor rámondja, hogy igen. Élmény volt beszélgetni Bénikével. Minden folyóiratot tudott, ismert. Mentünk le Balatonra Kasival, hátul ült, én elől Klárival, és akkor egyszer csak megkérdezte: Mi a véleménye a Tűztáncosokról? Ez annyira frappírozott, hogy Bénike jutott eszembe és azt mondtam: „hát nem."

Tellér Gyula: Kassák Lajossal emlékezetem szerint 1957-ben ismerkedtem meg, Weöres Sándor mutatott be bennünket egymásnak, egy kiállításon. Nagy tömeg volt, én a tömegben Sanyika mellett álltam, amikor odajött Kassák és ők üdvözölték egymást, Sanyika pedig egy természetes mozdulattal bemutatott Kassáknak, aki csak azzal reagált, hogy még egy költő. Én nagyon örültem ennek a találkozásnak, és arra kértem Kassákot, hogy vihessem fel hozzá a verseimet. Tudtam egyébként már korábban, hogy egészen közel lakunk egymáshoz, Óbudán. Érdeklődött a verseim iránt, hol dicsérte, hol kritizálta őket, de mintha inkább a beszélgetéseink lettek volna számára érdekesek, különböző dolgokról faggatott, hogy élnek a fiatalemberek, én mit csinálok, tanári pályámról, egyebekről. Amikor életemben először kijutottam Franciaországba 1963-ban, Kassák megkért, hogy annak a galériatulajdonosnak, aki az ő képeiből is rendezett kiállítást Párizsban, vigyek ki egy levelet. Ma is emlékszem rá, a Rue de la Boétie-ben volt a galéria, egy kellemes kis utcában, amelyik enyhe szögben fordul el a Champs Élysées-től, a Denise Renée galéria volt. Most már több galéria is működik a jobb parton is, a bal parton is ilyen néven, akkor emlékezetem szerint az volt az egyetlen. Egy Vasarely kiállítást rendez-

tek éppen, egy feketebőrű fiú és egy fiatal lány voltak csak a galériában, akik átvették a Kassák által küldött levelet, mondták, hogy másnap menjek el, amikor ott lesz a galéria tulajdonosa is. A kiállítás addigra már meg volt rendezve, és közben talán meg is nyitották, nagyon érdekesnek találtam Vasarely képeit, különben is bújtam a kis galériákat, meg a nagy múzeumokat, nagy vizuális gyönyörűségeket jelentettek ezek nekem. Azért említem, mert hazajövén Kassákkal ezekről a dolgokról beszélgettünk.

Albert Zs.: Miért veled küldte ezt a levelet?

Tellér Gy.: Azért, mert tudomásom szerint nem kapott útlevelet. Annak ellenére, hogy tudták a magyar kulturális hatóságok, hogy őneki kiállítása van vagy volt Párizsban, és hogy meg is hívták erre a kiállításra, tudomásom szerint nem kapott útlevelet, és nem engedték utazni.

Major O.: Azt hiszem, november 1-én, 56-ban arra kértem, hogy vállalja el a *Nemzetőr* című napilapnak a szerkesztőbizottsági tagságát; két napig dezignált főszerkesztő voltam, november 4-ig. Azt mondta, szerkesztőbizottsági tagságot nem vállalok, de felolvasok magának két dolgot a telefonba. Az egyik később, mint naplójegyzet megjelent a *Szénaboglyá*ban, az gyönyörű, nem tudom, ismeritek-e, a másik egy döbbenetesen nagy verse volt, amit akkor írt, amikor kizárták őt a pártból.

Bárány T.: Tudod, mi volt a közvetlen oka a kizárásnak? Az Írószövetségben felállt – '953-at írtunk, jött a fordulat, miegymás – és álltak fel egymás után a párt patentírozott írói, megbízható káderek, és elkezdtek zokogni a viszonyokon, hogy milyen pokoli az élet. Fölállt Kassák és azt mondta: „És ezekkel ákárták ezek optimista irodálmát csinálni!" Kész, ki volt zárva.

Albert Zs.: Nemcsak az irodalom érdekelte, és nemcsak Európa érdekelte, van egy nagyon fájdalmas mondata, azt hiszem 56 után írta, hogy „Ezzel a néppel nem lehet semmit csinálni és ezzel a néppel már mindent lehet csinálni."

Gergely Á.: Olyan nagy mondatai vannak! Ezt külön hadd ünnepeljem benne. 1959-ben történt, amit elmondok, egy tanárom tihanyi villájában, ez a tanárom Baránszky Jób László volt, nem tanított engem, de nála gyakoroltam a Szilágyiban magyarból. Hadd olvassam fel, rövid. „Kassák Lajossal véletlenül találkoztam, egyik tanárom tihanyi villájában. Kényelmetlen kerti székeken ültünk, lugasba való kerti asztal körül. Kassák a munkám felől érdeklődött. Második éve tanítottam egy újpesti iskolában; Joyce versei s néhány más munka után megjelent a következő fordításom, Dylan Thomas könyve: *Az író arcképe kölyökkutya korából.* – Jó könyv – mondta Kassák –, jó fordítás. Rendes munka. – Elvörösödtem. „Rendes munka": micsoda bélyegző. Annyira vágytam rá, hogy háromszor is megpróbáltam beleírni valami naplófélébe, de a különböző szerkesztők mindig visszaadták a naplófélét, dicsekvésnek minősítvén.

Az is volt: dicsekvés. A mondatokra szó szerint emlékszem. – Mit érzett, mikor az első fordítását publikálta? – kérdezte Kassák. – Azt, hogy megkondulnak a harangok és leszakad az ég. – És most? A második, a harmadik megjelenés után? Mit érez? – Semmit. – mondtam. – Tudom, hogy nem történik semmi. – A maga nemzedéke téved – pattogott Kassák, és fölkelt az asztal mellől. – Mondja meg a magyar irodalomnak, hogy ne verseket írjanak, hanem költeményeket. Mondja meg a magyar művészetnek, hogy ne képeket fessenek, hanem festményeket. Maga ne menjen a bulvár-szerzők után. Mindig azt kell érezni, hogy megkondulnak a harangok és leszakad az ég. Függetlenül attól, hogy mi történik. – Szálegyenesen állt a tihanyi villa kapujában. Nem hiszem, hogy kezet fogtunk volna."

Vidor M.: Neki voltak ilyen nagyon jellegzetes, finom distinkciói, mint a vers, költemény, így pl. hogyha regényről volt szó, akkor „engem nem érdekel egy regénynek a cselekménye, csak a története érdekel". Nagyon mély dolgai voltak, és meg kell mondani, hogy „rendes munka" ez az ő szájából nagyon nagy dicséret volt.

Tellér Gy.: Kassák fizikai valósága is nagyon érdekes volt. Alacsony kis ember, aki valami cserkészkalap szerű kalapban járt, az volt a különbség, hogy, ugye, a cserkészkalapnak nagy karimája és alacsony teteje van, ezzel szemben Kassák kalapjának viszonylag kis karimája, de nagyon magas teteje volt, ez nagyon furcsán hatott, és érdekesen volt elől benyomva. Gyakran találkoztam vele a régi Opitz cukrászdában, bár akkoriban már másképp hívták. A Bécsi úton a Nagyszombat utcai városi házakban volt, most is van ott valamilyen vendéglátóipari intézmény, ahová kávézni jártunk és gyakran találkoztunk, leültünk egy-egy duplára. Nagyon jól emlékszem, hogy egyszer Kassák kérdezte, hogy „Urám, mit csinál?" palócos ejtésével. Ez is furcsa volt nekem, hogy huszonéves fiatalember létemre Kassák „urámozott", kérdezte, mit csinálok, mondtam, hogy ezt-azt csinálok. Erre ő: miért nem verset írok? Én hivatkoztam különböző családi nehézségeimre, hogy pénzt kell keresni, meg más kötelességeim vannak, mire Kassák eltűnődött, és kijelentette: „urám, én mindig azt csináltam, ámihez kedvem volt." Addigra már olvastam az *Egy ember életét* és pontosan tudtam, hogy ez bizony így történt.

Gergely Á.: Kassák nagyon szép férfi volt. Én fiatal korában persze nem ismerhettem őt, de azok a fiatalkori képei, az orosz inggel, azok a profil képek, mint egy filmszínész. És az idős Kassákot is nagyon szépnek találtam. Gyönyörű az a kettős kép az első feleségével.

Albert Zs.: Simon Jolánnal, aki előadóművész volt.

Gergely Á.: Nem tudom, hogy tudnak-e róla, amikor Kassák meghalt, a második felesége, Klári, írt egy vagy 40 oldalas emlékezést Kassákról, ami íróilag is kitűnő, Szigligeten néhányunknak felolvasta. Klári nagyon jól írt. Nem

emlékszem szó szerint a végére, de mintha ez lett volna: „akkor örökre lehunyta szép szemét, melynek egy életen át rabja voltam". És Klári csakugyan rabja volt.

Albert Zs.: Egyébként Rónay György szép könyvében, amely az *Arcok és vallomások* sorozatban jelent meg, azt írja, hogy korábban be akarták mutatni őt Kassáknak, de akkor még élt az első felesége és azt mondta Klári, akkora hatással volt rá, hogy inkább ne mutassák be. Amikor Kassák hallgatni volt kénytelen, akkor a tanári fizetéséből voltaképpen ő tartotta el.

Vidor M.: Hőstett volt.

Major O.: Akkor ment ő pedagógia főiskolára és kitanulta a matematika szakot.

Gergely Á.: Nem beszéltünk még a fordításairól. A legjobban persze a franciákat szerette, a Cendrars-kötete nagyon izgalmas, de most az amerikai fordításaira gondolok. Az amerikai költők közül is a legférfiasabbakat választotta, Carl Sandburgöt, Robinson Jefferst. A Jeffers-fordításai a magyar fordításirodalom – a gyöngyszem szó nem illik ide – szikladarabjai. Jeffers maga is ilyen sziklagörgető alkat volt, mint Kassák, csak elvonulóbb, embergyűlölő, de a gondolatviláguk nagyon hasonlít egymáshoz. Megjegyeztem néhány Jeffers-sort Kassák fordításában, remélem, el tudom mondani. *Ragyogj pusztuló köztársaság*, ez a vers címe:

a korrupció
Sohasem volt kötelező: mikor a városok
a szörny lábainál feküsznek
még állnak a hegyek.

Lengyel B.: Valamit szeretnék még hozzátenni Kassák emberi magatartásáról. Arról, hogy mindig egyenes, határozott volt, majdnem goromba, de közben teljes értékű emberi helyzetet teremtett. Nyílt emberi egyenlőséggel. Hiszen voltak olyan írók, akik szobrot álltak és úgy mutatták magukat, sajnos gyakran ezt tapasztaltuk, akkori fiatalok. Ezzel szemben Kassák világosan, egyszerűen megbecsülte az embert azzal, hogy esetleg gorombáskodott vele. Szeretnék ehhez még valamit hozzáfűzni. Az édesanyámmal, akivel éveken keresztül előfordult, hogy találkoztak Kassákkal, kb. két és fél év különbség volt közöttük. Csakhogy hét évtized fölött nem az évtizedek számítanak, hanem a testi állapot. Anyám a sír szélén tántorgó öregasszony volt, akinek elgyötört testében csak a szelleme maradt ép. Kassák tetterős, javakorabeli férfinak tetszett mellette. Úgy igaz, hogy a férfiak emberségének egyik eleven próbája, afféle biztosan jelző lakmuszpapírja, hogyan viselkednek az öreg, nőiségüket vesztett nőkkel. Jó volna ábrázolni tudni, hogy Kassák miként volt anyámmal természetesen kedves, figyelmeskedés nélkül figyelmes, megjátszás nélkül érdeklődő. Valami rokonszenv féle látszott szövődni közöttük. Egy ízben anyám

a kerti sétaúton a földet tartó kőfalhoz vitte Kassákot, és rámutatott egy virágra, amely a kő között, sőt a kövön egy cseppnyi földből hajtott ki. Ezt írja meg, mondta, ezt a virágot. A virág a kezdődő magyar szimbolizmus témája lehetett volna, ha nem inkább Tompa Mihály tollára illő allegória. Reviczky még megírhatta volna, Ady már alig, Kassákot mégis megérintette, meghatotta a témaajánlat, így írt egy verset anyámnak, *Egy öregasszonnyal beszéltem* címmel.

Vatay E.: Gorziumba vittem egyszer el Kassákot, nem érdekelte, Tác végképp nem, egy bokron volt egy madár, azt mondja: nézze azt a madarat, de szép. Egész Gorziumból ez maradt, mint a virág.

Gergely Á.: Viszont megírt egy szál virágot Klári hajában a *Tengerparton* című versben. „Vörös hajadban kék virág", jól emlékszem? Tudom, hogy Klári már jóval Kassák halála után, bár maga is idős asszony volt, nem akarta a hajszínét megváltoztatni – e miatt a verssor miatt.

Major O.: Hozzá írta a legszebb szerelmes verseket, de egyedül vele volt néha szigorú.

Tellér Gy.: Kassáknál tett látogatásaimnak az lett volna az igazi formája, hogy én őt előtte mindig felhívom telefonon és bejelentkezem hozzá, illetve megkérdezem, hogy nem zavarom-e? Azonban elég abszurd volt, hogy mondjuk légvonalban laktunk egymástól mintegy 300 méterre, az egyetlen működő telefonfülke pedig majdnem az ő házuk előtt állt, az utca túlsó oldalán, a Tímár utca torkolatában, oda kellett mindig elmennem és felhívnom Kassákot. Néha megengedtem magamnak azt a luxust, hogy bejelentkezés nélkül mentem fel hozzá. Egyszer volt egy kínos alkalom, amikor Kassák láthatóan nem örült nekem, mert éppen a feleségének diktált. Emlékszem magára a szituációnak a kínosságára, de ugyanakkor az a furcsaság is nyomot hagyott bennem, hogy Kassák verset diktált, belehallottam egy mondatba, és meg tudtam állapítani, hogy verset diktált, számomra ez akkor elképzelhetetlen lett volna, hogy egy alanyi költő rögtön készbe diktálja a versét. Aztán elmentem, nem akartam zavarni.

Albert Zs.: A kéziratot diktálta, hogy gépeljék?

Tellér Gy.: Nem, hanem a felesége kézzel írta azt, amit ő diktált, hogy változtatás nélkül, vagy azután utólagos változtatásokkal lett ebből a végleges szöveg, azt nem tudom megállapítani, csak azt tudom, hogy diktálta a verset.

Lengyel B.: Nem szokták tudni, hogy mikor volt ő Kossuth-díjas. A legvégén.

Major O.: Halála előtt egy évvel.

Bárány T.: Nyolcvan éves korában adták oda!

Lengyel B.: 1957-ben, amikor – megmondhatom, hogy kik lettek Kossuth-díjasok? – Heltai Jenő, Szabó Lőrinc és Németh László, és az irodalompolitika

vezetője behívatta Kassákot és azt mondta, hogy kérem, a Kossuth-díj rendelkezésére áll. Ön is Kossuth-díjas lett. És akkor Kassák azt mondta, hogy én nem leszek, és nem fogadta el a Kossuth-díjat.

Vidor M.: És amikor megkapta 80 éves kora közelében, akkor még azt mondta, hogy úgy szerettem volna enélkül meghalni.

Még egy nagy mondása: amikor a nyolcvanadik születésnapján nagyon megünnepeltük, bár akkor ő már rossz állapotban volt, nagyon fáradt volt, akkor azt mondta, látja uram, ez az igazi, életében kell az embernek megérni a föltámadást.

(Összegyűjtötte: ALBERT ZSUZSA)

A TUDÓS MACSKÁJA

KÁLNAY ADÉL

Háborús történet

4. A SZÖKÉS

Mennyire voltak közel az éghez, mennyire nem, azt nem lehetett tudni, a Jóisten mindenesetre elég későn válaszolt. Hosszú évek teltek el, mire megadta, amit kértek. Addigra persze már senki és semmi nem volt ugyanaz. Azon a kellemes tavaszi napon, amikorra már csupán néhány foltocska maradt a temérdek hóból, ami rájuk zúdult télen és csupa csobogás és locsogás volt a világ éjjel-nappal, az erdő pedig olyan lett, mintha folyton sóhajtozna, szóval azon a napon egy másik József futott be barátai után a fák közé, hogy aztán örökre eltűnjön a vaktában lövöldöző katonák elől. Ez a József nem tudott tovább várni, nem hallgatott senkire. Hiába mondták egy ideje többen is, hogy hamarosan vége már a fogságnak, viszik majd őket vissza, egészen a határig és ott kicserélik más foglyokkal. Ez a József már csak magának tudott hinni, annak, amit nem is az esze, hanem az ösztönei parancsoltak, azok pedig azt parancsolták, hogy itt az idő, el kell menni, el, minél messzebb ettől a borzalmas helytől, ami szörnyűbbnek tűnt a háború elképzelt poklától, s félelmetesebbnek az ismeretlen világtól, amelybe menekült.

Addigra több, mint öt év telt el, öt olyan év, amelynek szinte minden napja ugyanolyan volt. Kivételt csak a rosszabb napok jelentettek, azok olyanok lettek, mint jeles ünnepek, a fájdalomnak, a megaláztatásnak, a halálnak jelzőoszlopai. Ezekre a szörnyűséges napokra visszagondolva tudtak fogódzót találni az időben, különben beleszédültek volna az összefolyt, semmi napok tudatot sorvasztó ingoványába.

A tábor parancsnoka az orvos lett, kegyetlen, gonosz állat, mondta Józsi, és Józsefnek újból vigyázni kellett barátjára, nehogy vesztét okozza a természete. Az orvos valóban gonosz volt, az okos gonoszok fajtájából, ez a legveszélyesebb, mondogatta Márton, ezzel aztán vigyázni kell, mert olvas a gondolataidban, s olyan csapdákat állít neked, hogy nem köszönöd meg. Ám hiába figyelmeztetett mindenkit, a csapdába mégis ő sétált bele legelőször, aztán, amikor kikötve ájuldozott a tábor közepén a dermesztő hidegben, már nemigen gondolkozhatott arról, mit is kellett volna tenni. Úgy látszott, az orvos nem tudta megbocsájtani neki, hogy a fürdőben megszólította, vagy csak egyszerűen érezte, hogy okosabb ez az ember őnála, ki tudja. József mindenesetre csodálkozott, amikor Márton gyanakvását és gyűlöletét félretéve elfogadta az orvos ajánlatát, legyen ő továbbra is a tolmács. Így többet tudok majd segíteni, magyarázta Márton, pedig rajta kívül senkinek nem volt szüksége magyarázatra.

Csak vigyázz, próbálkozott József, de Márton nem vigyázott. Az orvosnak pedig olyan eszközei voltak, amik Mártonnak eszébe sem juthattak. Mire észbe kapott, már éppen arra akarta rávenni, hogy a foglyok között végezzen amolyan felderítő, tisztogató munkát, így egykettőre ott találta magát kikötve a havon, Józsefék meg tehetetlenül nézték, s el nem tudták képzelni, hogyan lesz ennek vége. Egy katona úgy negyedóránként leöntötte Mártont egy fazék forróvízzel, aztán visszament a házba, s onnan nézték röhögve, hogyan gőzölög, füstölög a teste, meg körötte a hó. Márton vörös lett és jajgatott, a hajáról nemsokára hegyes jégcsapok lógtak, s bőrét is mintha vékony jéghártya borította volna. Ezt nem éli túl, ismételgette Tóni, és fel-alá járt, öklével hol az ajtót, hol saját fejét ütögette, aztán sírni kezdett. Csináljunk már valamit, kiabált Józsi, valamit csak kéne csinálni! József is tenni akart valamit, de olyan iszonyatos félelem bénította meg, hogy még gondolkozni sem tudott rendesen. Amíg mi itt tanakodunk, ő megdöglik ott kint, a fenébe, mondta valaki, s ezt mindnyájan tudták, mégsem bírt mozdulni senki. Mit is tehettetek volna, vigasztalta őket később Márton, csak jól felbőszítettétek volna őket, aztán sorban lelőttek volna mindenkit. Bólogattak, szívesen vették a feloldozást, de a szégyent, ami akkor beléjük költözött, semmilyen vigasztaló szó ki nem törölhette. Márton csodálatos módon túlélte ezt a szörnyűséget, még bele sem betegedett, csak a bőre lett olyan, mintha összeégett volna, még hetek múltán is foszlott, vérzett is, fel-felhasadt, s fájt minden mozdulatra. No, ez például egy olyan nap volt, amit meg kellett jegyezni, s össze lehetett kötni azzal, amikor ez a Jegorov lett a parancsnok. Aztán voltak más napok is, például amikor meghalt Tóni. Szép csendesen himbálózott a kötélen, ők meg ezt is csak nézték, akárha egy óriási színházban lettek volna, tátott szájjal, leesett állal, miként Tóni és még csak rendesen el se tudták siratni, mert a siratáshoz asszonyok kellenek, nélkülük olyan felemás, semmilyen még a gyász is. Tónin látszott már akkor egy ideje, hogy nem bírja sokáig, visszatértek a rosszullétei, s hiába kapaszkodott Józsefbe, ez csupán abban segített, hogy nem harapta szét a nyelvét, egyre növekvő félelmén nem tudott enyhíteni. Az orvoshoz nem fordulhattak. Egyszer, amikor sorakozás közben lett rosszul, csak arrébb húzták a földön, s leöntötték vízzel, Józsefet meg visszalökdösték, amikor odaszaladt hozzá. Ezt nem lehet annyiban hagyni, rendelkezett Márton, hát vannak jogok is, meg minden, a hadifoglyokra törvények vonatkoznak. Készült nagyon, megy és beszél az orvossal, talán ez ijesztette meg annyira Tónit, hogy megkeresse azt a kötelet. Meg akart ez téged védeni, annyira szeretett, mondta Józsi Mártonnak. A tábor egyik sarkában ástak neki gödröt az őrök, aztán csak úgy behajították, jól látták messziről is, de nem keseregtek ezen, inkább arra gondoltak, hogy túljártak a parancsnok eszén. Volt a táborban ugyanis egy pap, valahonnan az alföldről való, még egészen fiatal legény, őt hívták be a házba, mondjon már imát Tóniért. Milyen vallású volt, firtatta a pap, mert én

görögkeleti vagyok. Igen, mondta Józsi, hát akkor ő is az volt, és akkor szépen imádkoztak Tóni lelkéért. Akkor már nyár volt, de itt csak mintha tavasz lenne, Szibéria, magyarázta Márton, Szibéria, itt nem olyanok az évszakok, mint nálunk. Tóni halála nagyon megviselte őket, nem is gondolták volna, de olyan volt teljesen, mint amikor egy gyermeket veszít el az ember és az rettenetesen tud fájni. Alig tudtunk róla valamit, pedig hátha őt is várják, mondta Józsi, de hiába kutatták át minden holmiját, egy fényképen kívül semmit nem találtak. A képen egy lány ült egy padon, előrehajolt, haja az arcába lógott, a lábánál rengeteg galamb, páran a kezéből ettek, a háttérben pedig egy templom bejárata látszott talán. A kép sárga volt és vízfoltos, a hátán ez állt, Róma, 1913. Hát ezzel nem tudtak mit kezdeni, de József eltette azért, nem volt szíve eldobni. Tóni halála éjszakáján iszonyú álmot látott, verejtékezve ébredt belőle, aztán a következő éjszakán ismét ezt álmodta, majd megint és megint, végül már el sem mert aludni, annyira borzasztó volt. A lánnyal álmodott a képről. Hogy a kép megelevenedett. A lány haját ide-oda lebegtette a szél, és azt gondolta, hogy ez egy nagyon szép lány. Odament hozzá egészen közel, és azon gyötrődött, hogyan szólítsa meg. El kellett mondania, hogy Tóninak vége, s még valami üzenetet is át akart adni, de alig tudott megszólalni. Aztán egyszer, nagyon sokára a lány lassan felé fordult, és meglátta végre, hogy a szeme helyén csak két gödör van, s hogy vér folyik ezekből a gödrökből. A lány beszélt is, de teljesen hangtalanul, József mégis értette, nem halt meg, mondta, itt van a szememben, nézz bele, nézz csak, s neki közel kellett menni és a lány üres szemgödrébe nézni, s ahogy belenézett, közvetlen közelről látta, hogy az nem is a lány szeme, hanem egy sírgödör, s a mélyén ott fekszik szerencsétlen Tóni, s akkor egy forgószél felkapta, és már repítette is befelé őt is, egyre lejjebb, lejjebb.

No, ez a forgószél ugyan Józsefet nem sodorta a sírba, de néhány foglyot csak felkapott. Tóni után sokan próbálkoztak öngyilkossággal, aztán lassan abbamaradt ez is, talán azért, mert a Halálnak más ötletei is voltak, amikkel féktelen étvágyát kielégíthette. Jött először a vérhas, nevezetes időpont lett ez is, ugyanis éppen ekkor érkezett a táborba egy küldöttség, mindenki óriási örömére. Elterjedt, hogy a foglyokkal akarnak beszélni, s arról is szó lesz, nemsokára mehetnek haza, mert történt valami fordulat a háború menetében, sőt, tudta meg Márton az egyik őrtől, még más nagy dolgok is vannak, az oroszok forradalmat csináltak és kiléptek a háborúból. Ha ezek hivatalos emberek, tervezgetett Márton, akkor nekik mindent elmondhatunk, hogy mennyire rossz nekünk, hogy miket csinál a parancsnok, mindent. Gondolom, a parancsnok ott se lesz, nem kell, hogy ott legyen, reménykedett, és mindenki elhitte, mert olyan jó volt elhinni. Aztán a küldöttség elment anélkül, hogy egyetlenegy fogollyal beszélt volna. A vérhas miatt, mondta az őr, de a parancsnok elmondott mindent, nem félni, tette hozzá magyarul, és úgy nevetett,

hogy látszott az összes odvas foga. Józsi ordított, ez a szemét csak kitalálta ezt a vérhas dolgot, milyen ravasz, milyen ravasz, a többiek meg reményvesztetten ácsorogtak, nem is volt erejük, hogy csatlakozzanak Józsi dühéhez. A vérhast azonban nem találta ki senki, ez nagyon hamar kiderült. Mint a futótűz ragadt át a járvány egyik barakkról a másikra, és a sok nyomorult, legyengült ember alig tudott elvonszolódni a latrináig. Volt, aki útközben esett össze, és ott feküdt a mocskában, amíg nem lett annyi ereje, hogy megmozduljon. Az őrök között is kitört az ijedelem, ettől az ijedelemtől aztán még kegyetlenebbek lettek. Idegességükben olykor lelőttek néhány embert, mintha ettől megnyugodhatnának. Egyszercsak híre ment, hogy a parancsnok is beteg, aztán hallották, semmi baja, csak nem akar mutatkozni, amíg tart a járvány. Józsi és Márton is elkapta, de talán mert a végét járta már a kór, nem lettek túlságosan betegek. József ápolta őket, ahogy tudta, forralt vizet adott nekik, meg az elszenesedett fa porát. Tudta, hogy így a jó, emlékezett, anyja is ezt adta a kiscsirkéknek, ha ment a hasuk. Elővigyázatosságból ő maga is ette, s adott a többieknek is, akiket el tudott érni. Másik barakkba nem nagyon merészkedett, nehogy éppen ott ragadjon rá a betegség. Mire vége lett a járványnak, feleannyian maradtak, sovány, roskadozó emberek. Szinte mindnyájan ugyanolyan arcúak lettek, csomó vézna, hallgatag testvér.

Aztán megint lett valahogy, jöttek a táborba más emberek, azt mondták, vöröskatonák, sokat tárgyaltak a parancsnokkal, járkáltak köztük is, de nem kérdeztek semmit tőlük, sőt, mintha nem is látták volna őket. Inkább az épületek érdeklik ezeket, mondta Márton, valami olyat hallottam, hogy hoznának még embereket, vagy ilyesmi. Sokat emlegettek egy nevet, Lenin, így mondták, és Józsefék nem tudták, az ki lehet. A cár nincs többé, magyarázta a beszédes őr, kész, vége, meghalt. Most ez a Lenin van helyette, érted, ő a cár, na világos, és úgy tűnt, mintha sajátmagával is igyekezne megértetni ezt az egészet. Jó ember ez a te Lenined, faggatták, az őr meg vigyorgott és bólogatott, jó, jó, bizony. Egy fenét lesz az jó ember, morgott Józsi, hogy lehetne jó, ha paroláz egy ilyen szarházival, mint ez a parancsnok. Józsinak egyébként szerencséje volt, mert a parancsnok valamiért észre sem vette. Hiába nézte úgy, mintha meg akarná ölni a szemével, félhangosan a legcifrább káromkodásokat szórta rá, semmin nem akadt meg a parancsnok szeme, pedig lett volna mit látnia. József egy ideig állandó izgalomban volt, de aztán belátta, felesleges, Józsi nem lehet szálka a parancsnok szemében, mert egyszerűen valamiért nem látja. Annál inkább látta Mártont. Többször ugyan már nem büntette meg, de nagyon sokszor fenyegette és megalázta, amikor csak eszébe jutott. Márton tűrt mindent, még egyszer nem sétált be a csapdába, ha igent kellett mondani, igent mondott, ha nemet, akkor meg nemet, és ha hallgatni kellett, akkor hallgatott. Józsi viszont egyre vakmerőbb lett, egy alkalommal éppen az őr előtt, aki már értett magyarul ezt-azt, mondja, hogy mit álmodott. Azt álmodtam, nyújtózott

nagyot kéjesen, hogy a parancsnoknak kitekertem a nyakát, így ni, mutatta, még a reccsenést is hallottam, bizony! Diadalmasan nézett körbe. Az őr megint nevetett, elértett valamit, és kitalálta hozzá a többit. Loptál csirkét, kitekerted nyaka, ugye, Mártonék pedig gyorsan ráhagyták, és másról kezdtek beszélni. Ez az őr nagyjából rendes volt, az egyetlen, aki hajlandó volt magyar szavakat megjegyezni, s beszédbe elegyedni a foglyokkal. Lövöldözni se látták soha. Szemjonnak hívták. Olyan parasztforma legény ez, mint én, mondta Józsi, ahelyett, hogy dolgozna otthon a földjén, itt eszi a fene. Ne bántsd már, szidta Márton, nem tudod te a sorsát, hogy mi jutott neki. Hát ez igaz volt. József is sokszor elgondolkodott, hogy ki vagy mi szabja ki az ember sorsát, hogy is van ez, mitől függ, kinek mi jut, de nem nagyon jutott előre a gondolkozásban.

Egy más alkalommal pedig az történt, hogy éjszaka lövöldözésre ébredtek. Valahol a táboron kívül lövöldöztek, de a táborban is mindenki fel-alá rohangált és kiabált. A csatazaj hol közelebb jött, hol távolodott, aztán hirtelen abbamaradt. Senki nem tudott aludni egész éjjel, csak kémleltek bele a csillagtalan sötétbe, így mindnyájan láthatták, amikor egyszerre világosodni kezdett az ég alja. Mintha hajnalodna, súgta valaki, de tudták, nem hajnal az, hanem lángol valami rettenetesen. Nemsokára lovasok jöttek, a tér közepén itatták lovaikat, a lovakról fehér hab csorgott és némelyik leroskadt a földre. A gazdája akkor fejbelőtte, kiabált a parancsnoknak, és a lóra mutatott. A parancsnok intett, és pár ember máris elvonszolta a tetemet a konyha felé. Na, jól belaknak ezek holnap, irigykedett Józsi, és nagyot nyelt, s a többiek is mind, hisz jóformán semmi étel nem jutott már nekik. Az idegen katonák sokan voltak, és mind inni vágyott inkább, mert egy óra múlva már részegen óbégattak a parancsnokkal együtt.

Másnap Szemjon elmondta, hogy ezek a vöröskatonák most megöltek egy csomó fehéret, a cár híveit, és felgyújtották a falut is, ahol a fészkük volt. Minden felégett, mesélte, minden, és úgy látszott, mintha örülne. Példát kellett mutatni, mondta még, olyan példát, hogy többet senki ne merje támogatni a fehéreket. Még ilyet, képedt el Józsi, ezek itt egymást irtják, oszt még örül is neki. József akkortájt azt álmodta, hogy otthon van, éppen az erdőben, amikor megérzi a füstszagot, és rájön, hogy a faluját felgyújtották. Lélekszakadva rohan, vagyis rohanna, de hiába, nem bír haladni. Csak a ropogást hallja, és ez olyan szörnyű, hogy be kell fognia a fülét. Aztán egyszerre mást is hall, egy kétségbeesett zokogást, és mindjárt tudja, hogy a szép erdészné sír, szeretné látni, szólni hozzá, de nem találja sehol. Mire nagy nehezen eljut az erdő végébe, ahonnan már az egész falut látni, nagyon elcsodálkozik. A falu helyén ugyanis semmi nincs, annyira semmi, hogy még az elégett romok sem, csupa érintetlen zöldellő rét mindenfelé. Odamegy arra a helyre, ahol az ő házuk volt, lehajol a földre, szaglászni kezd, mint egy kutya, és egyszerre megérzi a házuk szagát. Annyira megörül ennek, hogy még el is kiáltja magát. Erre aztán felébredt, és

sokáig feküdt ébren, orrában a házuk illatával, furcsa volt, tudta, hogy ez már nem álom, s mégis annyira tisztán érezte, hogy nem mert elaludni, el ne illanjon. Sajnos reggelre mégis eltűnt, s hiába próbálta visszacsalni, csupán az emléke maradt.

A vöröskatonák állandó vendégek lettek. Egyszer foglyokat hoztak, a magyarokat ezért összeköltöztették, tele lett újra minden barakk. Az új foglyok oroszok voltak, a nép ellenségei, magyarázta Szemjon, burzsujok. Ezeket a szavakat végképp nem értették, így csak óvatosan, messziről nézegették, mi történik velük. Azt látták, hogy a parancsnok velük még kegyetlenebb. Nem lehetnek olyan rossz emberek, ha így utálja őket, döntötte el Józsi. József pedig egyenesen sajnálta ezeket a szomorú arcú, hallgatag embereket, jobban, mint saját magukat. A parancsnok figyelme végképp az oroszok felé fordult, állandóan ellenőriztette őket, volt úgy, hogy éjjel kergették ki szegényeket a térre, folyton kikötöttek néhányat közülük, olykor hoztak pár újat csak azért, hogy a többiek előtt felkössék és napokig hagyják lengedezni a hideg szélben. Ha nagyon hideg volt, a holttestek csonttá fagytak, és éjszaka hallani lehetett, hogy hozzáütődnek az akasztófához. Egy reggel a halottaknak valami állat lerágta a lábait, ameddig fel bírt ugrálni, addig tépte a fagyott húst. Akkor a parancsnok elrendelte, hogy akasztás után dobják a tetemeket azonnal a gödörbe. Árulók voltak, mondta röviden Szemjon, és nem is mertek kérdezni tőle többet.

Az oroszok nem ismerkedtek senkivel, Józseféket még csak pillantásra sem méltatták, ha néha mégis összeakadt a tekintetük, József olyan vadságot, dühöt látott meg a szemükben, amitől összerándult a gyomra. Nem is sejtette, hogy pont ezek a haragos, büszke férfiak nyitnak nekik majd utat a menekülés felé.

Az ötödik tavaszt aztán egy igazi nagy változás tette emlékezetessé. Dolgozni már addig is dolgoztak a táborban, sepregettek, takarítottak, konyháztak, de ez most más volt. A parancsnok kiállt eléjük, és azt mondta, vége lesz ennek az ingyenélő életnek, ő a maga részéről nem is érti, minek kellett eddig is etetni, itatni, ruházni ennyi semmirekellőt, de most már végre legfelsőbb helyen is rájöttek. Holnaptól kezdve itt mindenki megdolgozik ezentúl az ételért, s még többért is, mert hasznot kell hajtani az országnak, amit a háború és a rohadt fehérek tönkretettek. Vasutat fognak építeni, de jól vigyázzon mindenki, aki nem dolgozik, vagy szökésen töri a fejét, annak vége. Nekem csak darabra kell elszámolnom veletek, mondta vigyorogva, hogy élve vagy holtan, az teljesen mindegy. No, én már nem bánom, hogy csinálunk valamit végre, örült meg Józsi, a munkától sose féltem, jót tesz majd a mozgás, és az idő is gyorsabban telik. Márton úgy nézett ekkor Józsira, ahogy már nagyon régen nem. Azért az valami nagyon érdekes, hogy Józsi olyan tud lenni még mindig, mintha nem lenne mögöttünk ez a háború, meg a fogság, mondta Márton Józsefnek. Olyan lesz ez fiam, mint a kényszermunka a fegyenctelepeken, ha

nem rosszabb. Többen beledöglünk ebbe, mint a vérhasba, jósolta, majd meglátod. József hitte is, meg nem is, úgy volt vele, hogy inkább középen állott. Nyilván nagyon kell dolgozni, de agyon miért hajszolnák őket, hát akkor ki dolgozna. Hamar kiderült, hogy Mártonnak lett mégis igaza. Először is, egyikük sem vette észre, mennyire elgyengültek a fogságban. Iszonyú munka várt rájuk, a föld kemény volt, tele kövekkel, meg hatalmas farönkökkel, és egy szusszanásnyi időt nem hagytak a pihenésre. A parancsnok csupa olyan őrt rendelt mellájük, akik szívesen kegyetlenkedtek csak úgy, a maguk örömére. A munka elég messze volt a tábortól, és egyre messzebb lett, ahogy haladtak. Mindennapos volt, hogy a munkából visszajövet valaki összeesett, hiszen csupán kétszer kaptak enni, egyszer valamikor dél felé, aztán meg a táborban este. Aki lerogyott, azt gyorsan föl kellett emelni, és vonszolni néha az egész úton, különben agyonlőtték, és otthagyták a földön. Másnap pedig biztosak lehettek benne, hogy már nem találják ott, a vadállatok behurcolták magukkal az erdőbe. Még szerencse, hogy szegény Tóninak ezt már nem kell végigcsinálni, mert beledöglene, mondta Márton, és József is ezt gondolta, bizony Tóni belepusztulna, akkor meg minek kínlódott volna annyit feleslegesen. És mi, morgott Józsi, hát ez nem felesleges? Honnan tudjuk, egy hét vagy egy hónap múlva élünk-e még? Haza akarunk jutni, nem igaz, felelte Márton, de sehonnan nem jött erre válasz. Haza, mondta jóval később Józsi, én már azt se tudom... azt se tudom, mi az. Olyan régen volt, és olyan messze van, hát nem, nem tudom. Tanácstalanul nézett maga elé, s József nem tudott rajta segíteni. Ő is csak úgy volt már vele, nem nagyon hitte, hogy megtörténhet velük egy olyan csoda, hogy viszik őket visszafelé. Most, hogy vége a háborúnak, mondogatta Márton, majd meglátjátok, de senki nem kezdett ettől már reménykedni. Azt gondolom, mondta ki a legijesztőbbet, de a leghihetőbbet is Józsi, hogy minket teljesen elfelejtettek, hogy rólunk senki se tud, az otthoniaknak pedig fogalmuk sincs, hol keressenek. Eltűntünk ebben az istenverte országban, és a kutya se fog megtalálni, mert keresni se keres minket senki. Márton, te azért jobban értesz az ilyesmihez, hát mondd csak, elképzeled, hogy egy ekkora világban, egy nagy háborúban pont egy marék katonát fognak meglelni? Hm? Márton nem válaszolt, és Józsi szomorú diadallal nézett körül.

Hiába hajszolták őket annyira, mégis igen lassan haladtak, bár még mindig jobban, mint az oroszok. Józsinak meg is volt a véleménye róluk. Ezen aztán elvitatkoztak Mártonnal, mármint, hogy lusták-e az oroszok, vagy inkább csak az van, hogy nem akarnak ezeknek dolgozni. József inkább az utóbbit hitte el, emlékezett a szemükre, konok nézésükre, leszegett fejükre. Nem messze dolgoztak egymástól, mégis külön csapatban, s ha beérték az előttük haladót, összeszedelőzködtek és előrementek. Így kerülgették egymást, s közeledtek egyre az erdőhöz, ami fölött madarak keringtek, hangjukat el-elhozta a szél, és még mást is, víznek, meg füstnek a szagát. József sokat kérdezgette

akkoriban Szemjont, milyen vidék ez, miféle népek élnek errefelé. Szemjon szívesen válaszolt. Elmondta, hogy van a közelben egy hatalmas tó, nagy víz, érted? Igyekezett úgy magyarázni, hogy József megértse. József egyébként egész sokat tudott már oroszul, meg a többiek is mind, csupán Józsi nem volt hajlandó egy szót sem megérteni. Én ugyan nem, majd ha megbolondultam, ismételgette, nekem aztán nem fontos, nem én akartam idejönni, már miért akarnám megérteni őket, így beszélt. Ott a tónál, mondta Szemjon, van pár falu, oroszok élnek benne leginkább. Szegények nagyon, éhesek, bizony. Aztán végesvégig, amerre látsz erdő, erdő, erdő. Máskor Szemjon azt mondta, ti nem is tudjátok, milyen jó dolgotok van. Elképedve néztek rá. Zörgött a csontjuk, fájt a gyomruk, az ételről már sosem tudták, mi az valójában, hol sárga volt a színe, hol lila, erejük meg egyre fogyóban, aztán erre ilyet hallanak! Bizony, bizony, erősködött Szemjon, ti kaptok enni minden nap kétszer is, van kenyér, van leves, de kint a népek éheznek, éheznek, és meghalnak bele. Másnap Józsi a földet vizsgálgatta, morzsolta a kezében, s megszagolta többször is. Nemigen hiszem én ezt az éhezést, jó föld ez, megtermi, ami kell. Más a színe, más a szaga, de azért jó, ismerte el. Látszott rajta, nehezére esett elismerni, hogy van máshol is jó föld, nemcsak az ő tanyáján. A többiek se nagyon hitték Szemjon meséjét, hát, ha annak, aki rabságban van is jut valamennyi, ne jutna annál több a kinti embereknek?! Aztán egyszer egy szekérútnál dolgoztak éppen. Az erdőből futott ki az út és beleszaladt a nagy végtelenségbe. Nagyon erősen nézték azt az utat, József úgy érezte, magához rántja rögtön a két keréknyom ott a földön, szédülni kezdett és remegni, alig bírt uralkodni magán. De jó lenne csak úgy elindulni rajta, suttogta Márton, és József látta, mindenki megbűvölve nézi ugyanazt a két keréknyomot, a szabadság keskeny nyomát, ami ingerkedve kanyargott tova a magas fűben. Nem nézhették soká, ám annál többet gondoltak rá, miközben ott görnyedtek a kemény föld fölött. Amikor visszaindultak, késő délután, a nap már csak egy óriási vörös golyónak látszott, és ott lebegett a végtelen síkság felett. Az úthoz érve meg kellett állniuk. Öt-hat szekér vonszolódott nagy nyikorgással rajta, csak az elsőt húzta egy csupa csont ökör, a többi elé asszonyok fogták be magukat, lehajtott fejű, fakó ruhás asszonyok. Szörnyűséges menet volt, József azt hitte, nem jól lát, csak az imént volt, hogy sokáig nézte a vöröslő napot, így azt hihette, káprázik a szeme. A szentségit, súgta Józsi, Szemjonnak igaza volt, Úristen, mondta Márton is, ez nem lehet igaz. A szekereken néhány rossz bútor, meg kisebb-nagyobb batyu billegett, és a batyukba kapaszkodva meztelen vagy félig csupasz gyerekek ültek. Ahogy a csontra ráfeszült a bőr, olyan volt, mintha bármelyik rázkódásnál átlyukadhatna a vékony hártya, ami a gyerekeket összetartotta. A vékonyka nyakon óriásinak tűnt a fej, még óriásibbnak a két hatalmas szem. Ült még egy-két hófehér szakállas vénség is a kocsikon, ők ugyanolyan üres tekintettel néztek lefelé a szekérről, mint a gyerekek. A kísértetmenet néma

csendben haladt, s ők is ugyanilyen némasággal várták, hogy elmenjen. Az őrök is csendben voltak, nagyon is csendben, még utána is sokáig, noszogatni, lökdösni is elfelejtették a botladozókat. Na hisztek-e már Szemjonnak, nézte őket elégtétellel Szemjon, a közelben már három falu pusztult ki teljesen, tette még hozzá, hát mondom én, hogy ne szóljatok egy szót se. Nem szóltak. Erről legalább nem, de nem lehetett elfelejteni azokat a nyomorult gyerekeket az átlátszó bőrükkel, fénytelen szemükkel. Nekem volt egy fiam, mondta Márton egy délután, amikor az eső miatt nem mentek dolgozni, mert akkora víz zúdult le hirtelen, hogy a téren még az esti sorakozónál is bokáig álltak benne. Volt egy fiam, de meghalt, mielőtt a bajusza serkenhetett volna. Lenne akkora, mint te, méregette Józsefet. Nem tudtuk, mi baja, az orvos azt mondta, elsorvadt, ezt a szót használta, elsorvadt. Hát ő nézett így ki szegény a végén, csak csont és bőr, semmi más, pedig volt étel bőven, hordtunk mi neki mindent, hiába, egy falatot nem bírt megenni. Az asszony az majd belepusztult, mert ahányszor teherbe esett, mindannyiszor elment a gyerek, aztán hogy egy végre megmaradt, és így járt... Sokáig csendben nézték az esőt, aztán Márton legyintett, úgy látszott magában folytatta a beszédet, és mostanra ért a végére. Aztán mire nőtt volna fel? Itt senyvedne, mint mi, vagy elpusztult volna előbb a háborúban? Az is bolond, aki gyereket akar, keserves aggodalom onnantól az élet, hogy először belesír a világba, mondta még utoljára, azután soha többet nem beszélt a régi életéről.

A munkába egyre többen pusztultak bele. A gödröt, amibe a halottakat dobálták, már be sem temették, csak mésszel leszórták alaposan, így nem kellett folyton kiásni. Volt úgy, hogy két-három ember is meghalt egy nap, aztán egy darabig senki. Utánpótlás azonban mindig volt, időről időre új foglyok érkeztek, ezek is mind a nép ellenségei, Szemjon legalább is ezt mondta, és úgy beszélt, mintha ijesztgetni akarna. Józseféket azonban nem érdekelték az új emberek, mert különösebben nem érdekelte már őket semmi. A munka kiszívta minden erejüket, elpusztította vágyaikat, emlékeiket, de még az álmaikat is elvette. József jó ideje már, hogy semmit nem álmodott, pedig szívesen járt éjjelente abban a színes világban, ahol megtörténhet minden, ami kimaradt az életéből. Ahogy az idő telt, úgy lett egyre kevesebb szavuk, és félő volt, hogy végképp elfogy, még azelőtt, hogy ők is odakerülnek a fehérlő halom tetejére.

Eljött a tél, mire elérték az erdőt, és ettől kezdve még nehezebb lett. Fát kellett ugyanis vágni, erdőt irtani, és nem számított a hatalmas hó, a rettenetes hideg, hacsak vihar nem volt, indulniuk kellett a terepre. A bőrük csupa repedés lett, volt úgy, hogy csak magától felhasadt, és csurgott belőle a vér. Ha faggyút tudtak kunyerálni a konyhán, azzal kenték be jó vastagon az arcukat meg a kezüket. Épphogy valamit használt. Sokszor észrevették, hogy nem messze a fák közt vadállatok lesnek rájuk, farkasok, vagy mik lehettek, az éhség vakmerővé tette őket, hiába volt a nagy fejszecsattogás, fűrészelés, olykor

csak egy-egy puskalövés ugrasztotta meg őket rövid időre. Ezt nem lehet kibírni, fakadt ki idegesen Józsi, nem bírom ki, hogy csurgó nyálú vadak bámulnak, lesnek rám, nem bírom ki! Végül mégis kibírta, és kibírták a telet is, úgy látszott már egy ideje, hogy ők hárman mindent kibírnak. Egy tél végi napon azután József megkérdezte Mártont, talán csak hogy tudja mihez tartani magát. Mondd csak, kérdezte, most akkor megpróbáljuk, vagy nem? Márton rögtön értette, miről kérdezi. Amint lesz rá mód, felelte, akkor igen. De nem kéne már túl soká várni, mondta József, itt lenne a jó alkalom, benne vagyunk szépen az erdőben, azért. Márton bólogatott, de aztán megint nem ejtett szót róla, ismét Józsefnek kellett szóba hozni. Akkor már Józsival együtt sürgették Mártont. Hát jó, mondta ki végül József, mert úgy érezte, mintha Márton húzódozna, én mindenesetre az első adandó alkalommal megpróbálom, eldöntöttem. Lehet, hogy lelőnek, mondta Márton, és nem nézett rájuk. Na és, csattant fel Józsi, bánjuk mi azt? Milyen élet vár így ránk, egészen, amíg úgyis megdöglünk, mi? Akkor inkább már szabadon, hogy ott legyen az emberben, azért csak megpróbáltam. Márton nehezen adta meg magát. József arra gondolt, talán fél, megint az a kényelmetlen érzése támadt, hogy többet tud náluk, de nem akarja elmondani. Nekem csak rossz érzéseim vannak, ismerte be Márton végül, nem is az, hogy félek, hanem hát, merre is mennénk? Körbekerüljük a földet, vagy hogyan lesz? Haza nyilván nem jutunk, akkor meg érdemes végigcsinálni? Ezen sokáig tépelődtek megint, mindenki a maga vérmérséklete szerint. Józsi abból indult ki, bárhol jobb, mint itt. József meg abból, hogy biztos lesz valahogy. Nem félt a haláltól, nem félt az ismeretlentől. Amióta az erdőben dolgoztak, újból vágyott arra a rég elfeledett nyugalomra, amit egyedül az erdő adott neki, hát hogyan is lehetett volna maradása? A tavaszi erdő különben is gyönyörű volt. Más, mint az otthoni, de gyönyörű. Józsefet nem is annyira a látvány, mint inkább az illat nyűgözte le, ezt Józsi is észrevette, pedig ő nem volt erdei gyerek. Falni való szagok ezek, komám, mondta, csak megéhezik tőlük az ember. Tényleg, jutott erről eszébe, mit fogunk enni majd a bujkálás alatt? Józsefnek már megvolt erre is a terve, még Márton is elismerően bólogatott, ez igen, mondta, ez jól ki van találva. Ettől kezdve rendszeresen csempésztek ki a táborból apróságokat, amikre feltétlenül szükség lehet majd. Kést loptak a konyháról, onnan szereztek apránként pár szem, elfagyott krumplit, répát, avas szalonnát is. Ruhaneműt is kivittek teljesen észrevétlenül. Az elrejtésük azonban iszonyú nehéz volt. Vagy elásni kellett, vagy valami nehezen mozdítható kő alá tenni, nehogy az őrök vagy a vadállatok észrevegyék. Az élelem volt a legnagyobb veszélyben, azt akármilyen mélyről is kikotorhatta egy jóorrú, éhes állat, ezért alaposan becsomagolták. Ebben Szemjon is segítségükre volt, teljesen akaratlanul persze. A vörösök egy alkalommal egy csomó szivart hagytak a táborban, rablott holmit nyilván, így mindenki szivarozott, a parancsnoktól az utolsó segédőrig. A szivarok egy része különleges

fémdobozokban volt, a többi hosszúkás papírdobozban. Ha elfogyott a szivar, dobálták ki sorban a szemétre, már ami papírból volt. Onnan Szemjon engedélyével Józsefék összeszedték. Mindig is gyűjtöttem az ilyet, mondta Szemjonnak Márton, ugyan hadd szedjem már föl, hátha egyszer mégis hazakerülünk. Hátha, biztatta Szemjon vállát veregetve, hátha, és hagyta, hogy Márton összeszedje a keskeny illatos dobozokat, sőt egyszer egy fémdobozt is adott. Legyen ilyen is, mondta nagylelkűen. Hetekig eltartott ez az idegfeszítő hurcolkodás, rejtegetés. Állandó fejtörésben voltak, hogyan tudják megjegyezni, hová ásták, vagy dugták az apró csomagokat. Azt tervelte ki József, hogy az első éjszakán vissza kell menni értük, s aztán végképp eltűnni az erdőben. Amit megtalálunk jó, amit nem, ott nincs mit tenni. Teliholdkor kéne meglépni, mert akkor látnánk valamit éjszaka, mondta Márton, és ezt jó ötletnek tartották, annak meg méginkább örültek, hogy Márton egyre élénkebben vett részt az előkészületekben. Ő javasolta azt is, hogy először visszafelé kéne menekülni, hátha a tábor közelében nem keresnék őket. Kutyák már nem voltak, mind kimúltak az éhezéstől, az őrök pedig megnyúzták, és megették az alig kihűlt állatokat. Amikor már nem keresnek, elindulunk délnek, vagy délkeletnek, tervezgette Márton, az is lehet, hogy elérjük a nagy vasutat, aztán azt követjük, vagy jobban délnek fordulunk. Szemjon azt mondta, arrafelé van egy másik ország, hátha átjuthatunk. József szeretett volna többet tudni arról a másik országról, de nem merte Szemjont faggatni. Attól félt, hátha gyanút fog, s onnantól figyelni kezdi őket, akkor pedig nem tudnak észrevétlenül készülődni. Ferde szemű emberek laknak ott, ilyenek ni, húzta meg kétoldalt a szemét nevetve Szemjon, amikor Józsi egyszer mégiscsak kérdezősködött. Ferde szeműek, csodálkozott Józsi, talán tatárok, vagy mi? Tudom is én, vonta meg a vállát Szemjon, én ugyan nem láttam egyet se, csak úgy hallottam. Túl van ez már a tavon, benn a magas hegyekben, ki a fene járt ott?

Egy napon aztán azt mondta Józsi, telihold van, már az éjjel is akár olvasni lehetett volna... Márton azonban kesergett, nem jó ez így, kéne valami, valami rendkívüli dolog, ami elvonja az őrök figyelmét, de semmit nem tudtak kitalálni. No és ekkor történt végre, hogy az a régi imádság úgy látszik meghallgatásra talált, mert másnapra olyan jól elrendeződött minden, hogy azt csakis az Úristen rendezhette az összes angyalaival.

Amikor kihajtották őket, még semmit sejteni nem lehetett. Mégis, József elgondolta, mi lenne, ha utoljára menne ki ezen a kapun, és összerándult a gyomra az izgatottságtól. Ahogy végighaladtak az elrejtett holmik mellett, újból felsorolt minden helyet, pedig annyiszor megtette már, hogy képes volt azonnal odanézni, nem is kellett számolgatnia a fákat, kőhalmokat. Mellette Józsi sorolta csak úgy magának a rejtekek számát. Aztán megérkeztek, és nekiláttak a munkának. Fát kellett vágni megint, mint napok óta már. Az őrök csőre töltött fegyverrel álldogáltak, járkáltak közöttük, olykor taszítottak

egyet-egyet rajtuk, ez mindenkinek kijárt, akár jól dolgozott, akár nem. Márton és József egymás mellett dolgozott, Józsi kicsit távolabb került, egy tüskés bozótot kellett kiirtania. Olyan dühödten esett neki, mint aki az egész erdőt képes elpusztítani egy fejszecsapással. Az a rész, ahol éppen dolgoztak, ritkás kis ligetnek látszott ahhoz a rengeteghez képest, ami tőlük jobbra sötétlett. Jó is, meg nem is, morogta Márton, hamar el lehet benne tűnni, de alig lehet majd haladni. Remélem, beljebb megváltozik. Na igen, gondolta József, ismerte ő ezt, voltak ilyen erdőségek arrafelé is, ahol ő élt. Embermarasztaló erdőnek nevezték, mert beleakaszkodott ott folyondár, bokor, lehajló ág, minden az emberbe, csakhogy ne eressze. József inkább a fenyveserdőket szerette, a kopár, vöröses földet, az égre nyúló karcsú törzseket, a messzi magasban ringó koronák suhogását, a csorgó gyanta illatát. Fejszét vinni kell, súgta Mártonnak, anélkül nem boldogulunk. Az oroszok most éppen mögöttük voltak, még az előző napi munkát fejezték be, mielőtt előre kísérik őket. Józseféknek már rég kiosztották a kevéske ennivalót, az oroszoknál még mindig munka volt, s egyre közelebb kerültek hozzájuk, úgy száz méterre, ha lehettek. Már tisztán hallották a hangjukat, fel-felcsattantak, majd elhalkultak. Valami baj van amott, intett feléjük Józsi, s ebben a pillanatban hangos ordibálás kezdődött. Józsefék elszörnyedve látták, hogy egyre több őr esik neki az egyik orosznak, és teljes erejükből ütik, ahol érik. Egy pillanat alatt ordítással, jajgatással lett tele az erdő, az oroszok odarohantak az őrökhöz, és rájuk ugráltak. Elvágta a torkát, mondta valaki, nézzétek, ez elvágta, és nézték, hogy egy őr üvöltve ide-oda szaladgál, a torkából meg sugárban spriccel a vér, végül megperdül, és elvágódik. Ez, mintha jeladás lett volna, az oroszok mind az őröknek estek, egy-két fegyvert is szereztek, a többiek pedig a fejszéket fogták marokra. A magyarok bénultan nézték a verekedést, nemkülönben az őreik, csak akkor kaptak észbe, mikor az első lövések eldördültek. Ekkor végre felpattantak, és a társaik segítségére siettek. József nézte a hátukat, a felcsapódó csizmatalpakat, és tudta, hogy eljött a pillanat, az egyetlen és soha meg nem ismétlődő. A pillanat, amiért annyi éjszakán imádkozott, a szabadulásnak az egyetlen esélye, de nem bírt megmozdulni. Ekkor Józsi odaugrott, és beleordította a fülébe, most, na most, mire várunk, és látta, hogy Márton is felpattan, s az ő lába még mindig, mintha kővé vált volna, nehéz volt és mozdíthatatlan. Márton és Józsi akkor fölrántották, és úgy húzták, hogy fájdalom nyilallt a karjába. Ettől, vagy talán Józsi kétségbeesett szemétől végre magához tért, és megindultak a lábai. Megbotlott, elesett, majd felállt és hátranézett. Az őrök most értek oda csetepatéhoz, ami már láthatóan kifúlóban volt. Lövöldöztek párat, s már fordultak is vissza éppen eléggé időben ahhoz, hogy meglássák Józseféket. Fegyvereikkel hadonászva futottak visszafelé, és ordítottak, ahogy a torkukon kifért. Alig volt mindez egy pillanat, de még az is belefért, hogy József meglássa fogolytársai arcát, s magával vigye sóvár, beesett arcuk emlékét örökre. Gyere már, ordítottak Márto-

nék, és ordítottak az őrök is. József úgy zuhant át a bozóton, mintha egy láthatatlan erő hajította volna ilyen magasra. Hatalmas ugrásokkal ide-oda kanyarogva szaladt, arcát véresre szaggatták a tüskés ágak, lihegését hangosabbnak érezte a puskalövéseknél. Nem szabad lassítani, nem szabad megállni, gondolta, és kétségbeesetten próbált levegőhöz jutni. Tüdeje majd szétpattant, a szíve a torkában dobogott. Még mindig lőnek, állapította meg, s erejét megfeszítve futott tovább, már nem is érezte a lábát, valami mégis vitte. Már jó ideje nem is az erdőt látta, hanem egy halálra űzött vad habzó testét, vadászaton volt, véres vadászaton, szeme kidülledt, és a levegő már hörögve hagyta el tüdejét. Amikor a földre zuhant még akkor is azt ismételgette, nem megállni, nem lassítani, de mielőtt teljesen elsötétült előtte a világ már biztosan tudta, sikerült, és lehet, hogy most vége mindennek, hogy most elpusztul, de szabad lett, végre szabad.

ÁGNES ASSZONY

KISS BENEDEK

Hó alól fű

Gyermekkor friss gyepje,
futballpálya, birkalegelő,
ilyenkor füved vadul zsendül,
évszázadok hava olvadoztán
pogány lándzsákkal
vadul tör elő.

Mintha megújulnék veled én is,
futballpálya, birkalegelő,
őszibúzaként fagyot lebírva,
és mintha konok szívünk tüzétől
langyulna újra
s fényesednék ki a levegő.

Szeretnék játszani, futni ma újra
futballpályán, birkalegelőn,
tarackgyökér-erős vérindákkal
kapaszkodni az élet szivébe,
hisz virágzás tornya ott is, hol várnak rám:
a temetőn.

Nem tudok futni már, játékom korhelyé,
futballpálya, birkalegelő,
temetlek titeket, ifjúi évek,
kihamvad belőlem már az erő,
megindít mégis, ha pogány lándzsákkal
hó alól fű tör elő.

Szemét-király

Utcaseprő-szél,
idült nyugdíjas,
te nyughatatlan
északi szél,

jól jönne most, ugye,
hogy tovább fújhass,
egy kis borocska,
míg tart a tél?

Forralt borocska ám,
fahéj, szegfűszeg,
borssal meghintve –
az volna jó!
Mínuszok járnak még,
a tócsa dermedt –
forralt bor volna csak
vagy fél akó!

Mínuszok járnak még,
behúzott nyakkal
kopog el sietve,
ki erre jár,
te söpörsz csak merőn,
gúnyos ajakkal,
északi szél, te
szemét-király.

Bánatűző

Megcsapott egy kis
semmi bánat,
és most görnyedek,
mint az állat.

Kottája is van,
dúdolom halkan,
az is olyan kis
semmi dallam.

Megcsapott egy kis
semmi bánat,
s futnék most előled
és utánad.

A színe bronzos,
mint a medvének.
Jól beaszalt bíz
Bence kedvének.

Mint egy hátizsák,
annyit se nyomhat,
mégis, mégis az
agyagba porlaszt.

Dalocska, űzd el a
bronz-barna medvét,
derítsd föl újra
Bence kedvét!

A BAJUSZ

Kabdebó Tamás

K2

Igen, félek a repülőktől. És a vírusoktól.

Ezeket a sorokat 18. életévem betöltése előtt oktatóm, Dr. Mathias Tamasovszky biztatására írom. Mióta eszemet tudom – mondjuk úgy, a negyedik életévemtől kezdődően –, három nagyszerű oktatóval látott el jószülőm, az Intézet. Az elsőt Giovanna Giovinettának hívták (röviden Gigi), aki az élettan és az alkalmazott pszichológia doktora volt. Dúskeblű, teltkarcsú nő volt, dallamos alt hangon beszélt velem, az anyanyelvén. Elsajátítottam tehát az olaszt, az élettan, a fizika, a számtan és a női divat alapelemeit és megtanultam néhány Leopardi, Carducci és Ungaretti verset. (Férfiként a dúskeblű nőket kedveltem.)

Tíz éves születésnapomon új oktatóra bíztak, aki az elmúlt hét közepéig, tehát nagykorúságom küszöbéig, szellemi gondomat viselte. Ian Angus skót ember volt, hórihorgas, szeplős és szőke, az angol nyelvet ropogtatott r-hangokkal beszélte és tudott néhány skót-gél dalocskát, amelyet ugyanúgy megtanultam tőle, mint a pattogatott kukoricaszerű skót–angol kiejtést. Ian Angus (röviden Iá) a genetika és a szociálpedagógia kandidátusa volt, több akadémia levelező- és dísztagja. Tőle sajátítottam el a krikett és a kosárlabda alapelemeit is, habár nem sok krikett vagy kosárlabda meccsen vehettem eddig részt. Az Iákorszakban úgyszólván az Intézet minden vezető tagja tanított: az első számítógépet 11. születésnapomra kaptam, a biokémiai, genetikai és az arborétumi alapvizsgát 12. születésnapomon tettem le; egy évvel később elsajátítottam a csillagászat alapelemeit is, s ettől kezdve hetente egyszer, éjjel 1/2 12 és 12 óra között inspekcióztam az Intézet csillagvizsgáló tornyában. Az Alfa Kentaur BZ 14-es törpecsillagának felfedezése 16. életévem határvidékére teendő. (Mint nőnek, az Angus-típusú férfi az ideálom.)

Nemi ösztöneimet is ebben az időszakban szabadították föl az Intézet orvosai. Előtte ugyanis azt sem tudtam, hogy fiú vagyok-e vagy lány. (Igaz, azóta sem tudom, és ez a kérdés egyre kevésbé lényeges számomra.)

Új oktatóm, Mathias Tamasovszky doktor az Intézet igazgatója is egyben. Előéletét nem ismerem, és azt másoktól sem tudtam meg. Annyit azonban megemlített, Japánban élt tíz évet – és velem, amint a nyelvet megtanultam – japánul fog beszélni. Egyelőre hol olaszul, hol angolul értekezünk, Matának (nevét így rövidítettem) úgy tetszik, bármely nyelv egyaránt fekszik.

A múlt héten leültetett a számítógép mellé (ez is a sajátom, immáron egy hatodik generációs masina), és rávett arra, hogy sakk-időmből vágjak le napi félórát arra a célra, hogy életem jelentősebb eseményeit rögzítsem. Írásra eddig senki nem biztatott, nincs gyakorlatom benne, hisz a TELTEXT, INTERNET,

WORLD-WIDE WEB rendelkezésemre áll, s azt a klasszikust vagy ponyvát emelem le onnan, amelynek szövege, talán éppen a színes, csicsás keretezés vagy a kísérő illusztrációk miatt megtetszik. Az Intézetben könyvek is vannak, habár én még egyet sem olvastam, újságok és folyóiratok is, melyekbe belebelekukkantok. Ez is persze hiábavalóság, mert az elektronikus újságokat rendszeresen olvasom, és szövegszerkesztőm segítségével az engem érintő vagy érdeklő híreket esténként összeállítom. Az F. C. Milan minden játékosának „góltörténetét" betéve tudom, holott még életemben nem voltam valódi futballmérkőzésen.

Más gyerekekkel, majd kamaszokkal rendszeresen találkoztam az Intézet óvodájában, iskolájában. A tornateremben kedvvel kosaraztam velük, s ők nem vették észre sajátságaimat, amik elválasztanak, megkülönböztetnek tőlük. Születésem titkát lelkemre kötötték (rossz szó: *tudatomra* bízták), s ez titok maradt, körültekintő neveltetésem viszont a csodálat és enyhe irigység tárgya lett. Most azonban Mata egyenesen biztat, hogy történetemet summázzam, a nagy születésnap után pedig a világ elé álljak. Mint egy felnőtt. (187 cm magas vagyok, 80 kiló, hajam répaszínű.)

Nos hát volt azért egy-két kirándulásom a földgolyó bizonyos pontjaira. Repülővel, autóval vittek megnézni a tengert. Megengedték, hogy vízbe dugjam a mutató- és nagylábujjam s mindkettőt megnyaljam. (Igen-igen hajlékony vagyok.) Egy hétvégén elvittek egy csendesen horkoló tűzhányó tölcséréig, vésővel (kesztyűs kézzel) megkövült lávát törtem magamnak, fiókomban őrizgetem. Jártam az állatkertben, aztán a szafariparkban. Gumiköpenybe bugyoláltak, kis plasztik szemüvegen keresztül szemlélgettem az állatokat, mert féltettek a sokféle bacilustól és vírustól, amit az állatoktól kaphat az ember. (Az állatokat nem féltették az ember vírusaitól.) A fiókomban van egy rugóra járó kis majom, amely gombnyomásra nyílik s előpattan belőle egy bunkós, szőrös ősember, melyből gombnyomásra kilép egy homo sapiens.

Racionális neveltetésem következtében semmiféle isteni hatalomtól nem tartok, gondozóimat nagyra becsülöm, és az Intézet intellektuális birodalmának készséges alattvalója vagyok. Hát igen. Tizennyolc évvel, és nem egészen kilenc hónappal ezelőtt az Intézet vezető kutatói elhatározták, hogy a biológiai apámtól és anyámtól nyert ondó és petesejtet egyesítik, s a megtermékenyült egység embrionális eredményét nem anyaméhbe ültetik, hanem először lombikban, majd mesterséges méhben növesztik, fejlesztik. Már első nevelőm, Gigi, elmondta, hogy nem én voltam az egyetlen kísérleti magzat, de „féltestvérem", *K1*, vigyázatlanság áldozata lett. Magzati létemben az „újméh" generált bőrből fejlesztett organikus csövébe torkollott köldök-zsinórom, születésem mindössze abból állott, hogy lecsapolták körülem a magzatvizet, kihámoztak az újméhből és a kezdeti percekben ózondús palackot illesztettek ajkamra.

Bábáimra nem emlékszem, később sem kötötték az orromra, kik voltak, viszont többször jártam a 2-es laboratórium múzeumaiban, ahol magzati létem lombikját, illetve embrió-mivoltom újméhét hermetikusan lezárt palackban őrzik. (Megdobogtatják a szívemet ezek a nemes tárgyak.) Még kisgyermek voltam, amikor megértették velem, hogy a kísérleti születést titkon kell tartani, mert a különböző begyepesedett vallások és szekták ódondász papjai irtóznak a tudomány legfrissebb eredményeitől, az erkölcsrendészekről és a törvényhozókról nem is beszélve. (Meg kell várni, amíg többen leszünk!)

Nememet is eltitkolták előttem, sokáig nem is értettem: miért. Hajamat kefefrizurára vágták, kezdetben szoknyanadrágban és fehér ingben, később jeansban, ponchóban, majd színes melegítőkben jártam. Mivel tizenhatéves koromig más emberpalántákat meztelenül csak szobrokon és képeken láttam, nem értettem, nem mértem fel saját különbözőségemet. Aztán kaptam egy oltást, amely pompásan sikerült és a nemi kísérlet befejező része volt. Addigra már tudtam, hogy a nemiség első jele a kromoszóma-szám, azontúl a nemi szerv, illetve a csontozat különbözősége, a húspárnázatok mássága és a belső részek sajátos jellege.

Az oltás után közölték velem, hogy a herezacskóm rejtve, belül van, méhem gombócnyi és nemi szervem – ezt persze már magam is tudtam – pneumatikus. Mivel nem sokkal azután már nemi érintkezésekre is sor került (ha romantikus lennék, azt mondanám, szexuális kalandjaim voltak), láttam, tapasztaltam, hogy korombeli fiúk és lányok (az Intézet kutatóinak gyermekei) nemileg miképpen funkcionálnak. A felgerjedt fiúk szervei megmerevedtek, a lányok vulvája nedves lett, megduzzadt. Az én szervem mint a csiga szarva. Ha lánnyal érintkeztem, csigaszarvam kidudorodott s készségesen a vaginába hatolt; ha fiúval volt dolgom, szervem behomorodott, visszabújt az üregbe, melybe a megkívánt fiú merev tagja benyomulhatott. Mindkét fajta érintkezést, minden alkalommal, maradéktalanul élveztem, mint a csigabigák.

Napi feladataim közé tartozik a kaktuszkert gondozása. Az Intézet közepén félholdas, fedett területen nyolcszáz kaktusz él, a bogyónyi törpekaktusztól kezdve a mexikói óriáskaktuszig. Kedvencem a brazíliai orchidea-kaktusz, melynek virága csodálatos szépségű és enyhe, finom illatot áraszt. (Clearly: only some may feel this delicate scent.)

Közösségem, az Intézet minden tagja ügyel rám, figyel engem, s ez remek érzés. Kicsit félek a külvilágtól s különösképpen – ezt *belém oktatták* – a leselkedő bacilusoktól és az egyre erősebben felfegyverzett vírusoktól. Aztán van még egy félelmem – melyet oktatóimnak is szégyelltem mindmáig bevallani –, ez pedig a repülőszerencsétlenség. Kezdeti kamaszkori utazásaimat repülőgépeken tettük meg oktatóimmal. Minden alkalommal hánytam. És még valami történt. Amikor a tengerhez látogattunk, történetesen egy üres római strandot választottunk ki késő ősszel, nevelőm egy félórácskára magamra hagyott. Ültem a ho-

mokban, védőruhában, sisakom levettem, kezem-lábom kidugtam, élveztem a verőfényt. Ott és akkor elémbe penderedett egy lányka, tizenhárom-tizennégy éves ha lehetett. Azt mondja: oda'dnám-e a bal tenyeremet, jósolna belőle. Balgaság, gondoltam, de azért, némi habozás után oda'dtam. Jósolt. Beszélgettünk is egy kicsit. Bámult, bámult engem, aztán elfutott. Jóslatát nem feledhetem. A la ragazza indovinetta ezt mondta: repülőszerencsétlenség áldozata leszek.

Ettől fogva úgy ragadt rám az aggodalom, mint a kullancs. (Kullancsot csak képen láttam.) Rettegésemet szégyelltem bevallani, jóllehet, már korábbi hányingereim meggyőzték oktatóimat arról, hogy nem tanácsos repültetni. Autóval, hajóval, vonattal tesszük meg rövidesen utunkat a skóciai Glasgowba Matával, részben azért, hogy ott előbbi oktatómmal találkozva a két férfi haditanácsot tarthasson a jövőmre vonatkozóan. Mire specializálódjak? Oktató-neveltetésemben mi legyen a következő lépés? Jól tudom, az intézeti újszülészeti laboratórium (becenevén babagyár) már a V-betűnél tart, várják a *V1, V2, V3, V4, V5* „kirajzását". A titkok hermetikusak, magam sem tudom, hogy az óvodában, majd az intézeti iskolában hány szülőtlen *PNEUMÁS*-sal jártam együtt, azaz az újméhes, a nem szülők szülte gyári gyermekeken milyen nemi, nemes, vagy nemtelen kísérleteket végeztek. („Omertá", mondá Gigi többször, s mindahányszor megszorongatta a karomat.)

Az Intézetben van egy háromkarú gyermek (becenevén Káli), ám ő különösképpen *szülőatyjának* nevezi („my birth father") volt skót nevelőmet, és *édesanyjának* hívja Gigit. („La mamma dolce") [Két volt oktatóm tán egymással kísérletezett?] A gyermek neme felől nincs kétség, láttam a benemhúzható fütyülőjét, fiúcska az illető. Nem lehet tudni, miért van három karja. Aztán ott a Lubbyke, aranyos, ötéves kislány, most került át az iskolába. Libbyke apja-anyja ott dolgozik az Intézetben. Az apja a nagykapunál portás, szerecsen férfiú; az anyja takarítónő, szép, dagadt, fehérbőrű ír asszony. Nos, Libbyke jobb fele fekete, bal fele fehér. Jobb kezén csak a körömágy halvány, és csupán a jobb talpa sápadt, a többi rész, mint féltörzse: fekete, míg bal keze rózsaszínesen fehér, bal lába hószínű, testének bal fele: fehér. Az Intézet óvodájában, iskolájában, sporttermeiben senki soha nem kérdez semmi illetlent gyerektársától. A személyes titkok szentségét éppúgy elfogadjuk, mint a személytelen egyenlőséget.

[Itt végződik K2 beszámolója, melyet sajnos nem folytathatott. A glasgowi repülőtértől keletre fekvő Glen Scot völgy egyik kies erdész házában, 1995 június 1-én szörnyethalt Dr. Tamasovszky Mátyás, a Notyetsuch Intézet igazgatója, Ian Angus, a genetika világhírű kutatója és egy K2 nevű fiatal, akinek a nemét a kirendelt mentőszolgálat nem tudta megállapítani. Egy kanadai teherszállítógép fölrobbant a levegőben. Szétesett roncsainak egy darabja ráhullott az erdészházra és megölte a benne alvókat.]

(Giovanna Giovinetta szíves közlése alapján lejegyezte: *Kabdebó Tamás.*)

TATÁR SÁNDOR

Epitáfium egy (*legalább* közemberi) lelkiismeretre

A hatalom fájáról persze, hogy csak
férges gyümölcsöt szüretelhetsz!
Ezt tudhattad volna. Sőt tudnod kellett *volna.*
Hogy akár meg is esküszöl: tiszta szándék
vezette az almáért nyúló kezet?!
Csak békülj meg vele: a majdan memoárjaid
(ha ugyan...) búvárló történészeken kívül
nincs, akit érdekelne ez.
Szánni szánlak azért, hogy így és
ennyire csak most, ámde a lényeg ettől
persze mit sem változik. Most már
(ha nem haraptál rá rögvest) próbáld
körberágni a kukacot (ha mégoly valószínű is,
hogy nem sikerülend).
...És hát, ha úgy vesszük, van mentséged is:
végülis Ádám ősatyánk fájának árnyéka
vetül ránk, valamennyiünkre; jogosan vet meg az,
kit a nap jobban *ér a gyérebb lombozat alatt,*
csak azért, mert te a törzshöz közelebb tanyázol?!
Ez bizony kérdés. Csak éppen nem a
vágyott vészkijárat (a lombkorona széle felé
*legyezgető /*viszonylag*/szabad levegőre).*
Minthogy, magányos-maszktalan pillanataidban,
te *megveted magad.*

„Embernek lenni"

Engedjük meg, hogy van kertem
(hiszen lehetne is tán); akkor
óhatatlanul vannak benne hangyák.
A földben laknak s fáradhatatlan
vonszolják le oda a sok lárvát, bábot meg bogárhullát.

Titkok nekem ők, földmélyi világuk-
ból kizártnak, s vigasz-e,
hogy ők sem ismerik asztalom unalmas,
táplálléktalan sivatagját?

Az ág csúcsán virágok.
Tudják-e,
vajon, mi a nap?
Tudják, nyilván, hisz az bontja ki őket.
Mégsem elégítene ki minket
ez az ő tudásuk –
Sosem fogják megismerni önnön
árnyékukat.

TETEMREHÍVÁS

GRENDEL LAJOS

És eljön az országa

(Regényrészlet)

Amikor az Elbeszélő kiszabadult emlékei fogságából, hirtelen úgy érezte, nem tudja megindokolni a létezését, mintha útlevél nélkül vágott volna neki a vakvilágnak, vagy mintha nem az ingóságait, hanem a lelkét lopta volna el valaki. Mintha egy másik világban ébredt volna fel, noha egy percre sem hunyta le a szemét, csupán a könnyű részegség mámora ringatta. Az új világ szakasztott mása volt a réginek, amelyet éppen odahagyott, és sem barátságosabbnak, sem gonoszabbnak, sem hivalkodóbbnak nem tűnt fel amannál. Az Elbeszélő abban látta a különbséget, hogy itt nem voltak többé kapcsolatai, amelyek rögzítették volna a viszonyát a világhoz, s így segíthették volna a tájékozódásban. Nem voltak barátai, nem volt szeretője, nem volt senkije, akivel a létezése terhét megoszthatta volna; olyan tökéletesen egyedül volt, hogy elveszett a magányában, s nem tudott különbséget tenni hasznos és haszontalan, értékes és értéktelen, értelmes és értelmetlen dolgok között, s legföljebb a saját hiányával határozhatta volna meg magát. Még remélte, lelki súlytalanságának az állapota nem tart sokáig. Külső segítségre e helyen aligha számíthatott. A bár lassan megtelt tehetős dologtalanokkal, a felszolgálók tették, amiért fizetik őket, róla elfeledkeztek, mintha ott sem lett volna. A vendégek is, a személyzet is annak a világnak a tartozékai voltak, amelyhez immár semmi érdek vagy érzelem sem fűzte. Az Elbeszélő magához intette a főpincért, de kiderült, hogy az amerikaiak már rendezték a számlát. A főpincér megkérdezte, rendel-e még valamit. Az Elbeszélő intett a fejével, hogy nem, s fölkelt az asztaltól, noha úgy érezte, ha kilép az utcára, meghal. Kint egy pillanatig várta, hogy ez megtörténjék. De nem történt semmi. Az Elbeszélőt megnyugtatta, hogy bár nem képes a létezését megindokolni, senkinek sincs útjában, s az jutott az eszébe, hogy talán éppen ez az oka, amiért nem tudja megindokolni a létezését. Fogott egy taxit, és hazavitette magát.

Amikor később, még évek múltán is, fölidézte magában ezt az emléket, különösnek talált néhány apró mozzanatot, amely akkor nem izgatta. Ezek a körülmények tisztázatlanok és megmagyarázhatatlanok maradtak. Az Elbeszélő először úgy gondolta, hogy elgyalogol a legközelebbi taxiállomásra. Már éppen indult volna, de akkor az utca torkolatában, mintegy varázsszóra, felbukkant egy taxi, mintha valaki éppen neki rendelte volna meg. Nyugati márkájú kocsi volt, talán BMW, ilyenekből akkoriban még kevés furikázott a pozsonyi éjszakában. Az elbeszélő tétova, bizonytalan kézmozdulattal stoppolta le, s bizonytalanságának nem a könnyű részegsége volt az oka, hanem

inkább valami akaratlan önvédelmi reflex, amely a másodperc egy törtrészére lefékezte a kezét; mintha valaki óva intette volna attól, hogy beszálljon a taxiba. Az autó olyan halkan suhant az Elbeszélő mellé, mint egy vízen úszó bárka. Az Elbeszélő bediktálta a címét, és helyet foglalt a hátsó ülésen. Ellenőrizte, hogy a taxióra ki van-e nullázva. A sofőr ellenzős sapkát viselt, amely egészen befödte a fejét, s még a hajszálakat is eltakarta a tarkóján. Az Elbeszélő így hozzávetőlegesen sem tudta megállapítani az életkorát. Azt viszont a visszapillantó tükörben jól látta, hogy a sofőrnek nincs arca. Nehéz lett volna ugyanis arcnak nevezni azt az ovális bőrfelületet, amelyről hiányzott a szem gödre és a száj íve, illetve az orr és az áll kitüremkedése. Az Elbeszélőnek azt a feltevést is el kellett vetnie, hogy a sofőr maszkot vagy harisnyát húzott volna az arcára. Mivel a sofőrnek nem volt szája, semmi értelmét sem látta, hogy beszélgetést kezdeményezzen vele. Más talán halálra rémült volna, s más alkalommal talán az Elbeszélő is megijed. A napközben, illetve a bárban történtek után azonban szinte magától értetődőnek tűnt fel, hogy az elegáns taxit egy arc nélküli sofőr vezeti. A sofőr ahhoz a világhoz tartozhatott, ahová az Elbeszélő nemrég belépett. Tudta, hogy nincs életveszélyben, így mindvégig megőrizte a lélekjelenlétét. Az autó ugyanolyan nesztelenül suhant az éjszakában, ahogyan érkezett, s fölösleges kerülőutak nélkül ért célba a ház előtt, amelynek egyik belső emeleti lakásában az Elbeszélő lakott. A taxióra sem hazudott, a kifizetendő számla nevetségesen kicsi volt, ezért az Elbeszélő jókora borravalóval toldotta meg. A taxisofőr fejbiccentéssel köszönte meg a borravalót, s váratlanul egy újságot nyomott az Elbeszélő kezébe. Az újság angol nyelvű napilap volt, s amikor immár odafönt, a lakásában átlapozta, a Business rovatnál megakadt a szeme egy fényképen, amelyről legújdonatújabb ismerősei, Mr. Davis és Mr. Carpenter vigyorogtak rá. Az Elbeszélő beleolvasott a kép alatti rövid cikkbe, de érdektelennek találta; üzleti ügyekben egyébként is járatlan volt. Nem egészen értette, miért nyomta a kezébe a taxisofőr az újságot; talán fel akarták szólítani valamire, gondolta, vagy csak utólag még egyszer föl akarták hívni a figyelmét arra, hogy jelentős emberek vendégszeretetét élvezte nemrég. A következő pillanatban, belső kényszernek engedve, megnézte magát a hálószobájában az ágyával szemközt lógó falitükörben. Legfőképp az arcára volt kíváncsi; arra, hogy megvan-e az arca. Hamarosan megnyugodva lépett vissza a tükörtől. Arca a helyén volt. Egyetlen arcvonása sem változott meg, egyetlen újabb ránc sem keletkezett a bőrén, és az arca színét sem találta feltűnően sápadtnak, ami lappangó betegségre utalhatott volna. Mégsem volt maradéktalanul elégedett azzal, amit látott. A tükörben ugyan az ő arca jelent meg, ám ezt az arcot egyszeriben nem tulajdonította a magáénak. Az arc üregében mélyen ülő szempár úgy nézett rá, mint egy idegenre, akit sohasem látott még, éppen ezért nem tudja hová tenni az emlékei között. Az Elbeszélő előbb meghökkent, aztán megkereste a legvalószínűbb magyarázatot. A tükörből visszanéző arc annak a régi világnak

a nyomait viselte magán, amelytől ő még csak néhány perce szakadt el. Vajon mit szólna Ingrid, ha látná most? Heves fájdalom hasított az Elbeszélőbe, s ebből tudta meg, hogy Ingridet magával hozta ebbe az új világba is. Örült is neki, hogy így van, csak azt nem tudta eldönteni, helyesen teszi-e, hogy örül.

Amikor az Elbeszélő Ingridre gondolt, nem az emlékei között tallózott, mint valami fényképalbumban, hanem mindig önmagára gondolt, arra, amit a lány elvitt magával belőle. Amíg nem ismerte Ingridet, nem is sejtette, mi hiányzik az életéből, de azután, hogy a lány kiegészítette az életét, már nem léphetett vissza abba a létezési módba, amely a szerelem ismerete nélkül volt teljes. Az Elbeszélő nem ismételhette meg a múltat, ahogy egy híradófilmet sem lehet még egyszer ugyanúgy leforgatni. Amikor az Elbeszélő bebarangolta egyszer az újra felépített varsói óvárost, annak minden kődarabja arra intette, hogy nem a valóságban, hanem emlékek között sétál. Amit Ingrid a kapcsolatukba hozott, szervesen épült bele az elbeszélő lényébe, s most, hogy magával vitte, hiányzott a hely. Ezt a helyet betölteni rajta kívül senki más nem tudta volna már. Az Elbeszélő nem rekonstruálni akarta a múltat, vagy visszahozni azt régi mivoltában és állapotában, hanem ugyanazokból a kövekből és téglákból, ugyanazon a helyen felépíteni valami mást, ami tartósabb, és jobban ellenáll a romlásnak. Bizonyos volt benne, hogy ez lehetséges. Az üresen hagyott páholyba senki más nem ülhetett be. Ez a romantikus érzés fogva tartotta őt, és semmi köze nem volt sem az önsajnálathoz, sem a nosztalgikus szentimentalizmushoz. Mivel a lány nem halt meg, csupán nem volt jelen, s bárhol volt is, mindenütt magában hordta az ő létezésének egy szegmentumát, az Elbeszélő nem csodálkozott volna, ha Ingrid egy napon szembejön vele az utcán, vagy meglesi őt valamilyen rejtekhelyről, vagy egyszerűen csak feljön hozzá és azt mondja: „Hát itt vagyok, és akkor most folytassuk, de másképpen." A valószínűtlenség végül is csupán a valószínűségnek egyik esete, gondolta, még ha a legszélsőségesebb esete is. Az elveszített tárgy, amíg meg nem semmisítik, mindig megvan valahol. Ingrid pedig táplálta benne a reményt, kiskanállal adagolta ugyan, de mindig a legmegfelelőbb pillanatban, amikor a korábbi adag hatása már majdnem elmúlt. Amszterdami jelentkezését követően, nagy időközökben, újra meg újra hírt adott magáról. Volt úgy, hogy csak egy képeslapot küldött, máskor viszont levelet írt, s egyszer telefonon is jelentkezett, szokatlan időpontban, hajnali háromkor. „Nem tudok aludni – mondta, ki tudja, honnan a világ végéről. – Eszembe jutottál." Már nem volt Amszterdamban, sűrűn változtatta a helyét Európa nagyvárosai között, s hogy kivel vagy kikkel csavargott, nem árulta el. Arra is ügyelt, hogy elkötelező ígéretekkel ne áltassa az Elbeszélőt. A címét sem tüntette föl a leveleken, így a kapcsolatuk egyirányú maradt. Mivel ebben az időben az Elbeszélő is gyakran utazott külföldre, véletlen találkozásuk valószínűsége megsokszorozódott, persze továbbra is a valószínűtlenségnek mint a valószínűség legszélsőbb esetének a határai között.

Amikor az Elbeszélő éjszakánként fölriadt, úgy érezte, Ingrid ébresztette föl telepatikus úton. Ilyenkor a lány szinte ott volt mellette. Az Elbeszélő érezte a bőrén testének melegét, s csaknem bizonyosra vette, hogy Ingrid a lakásban van, csak most kiment a konyhába vagy a fürdőszobába. Az illúzióból való ocsúdás kellemetlen volt, mégsem hatotta át mindenestül a kiábrándultság keserű íze. Az Elbeszélő elhitette magával, hogy Ingrid sokszor gondol rá, s ezentúl hiába nevette ki a babonákat, a telepátia erejében babonásan hitt. Egy idő után hitét hiába vetette alá értelme ironikus és távolságteremtő racionalizmusának. Az értelem érvei kicsorbultak hitén, iróniája elhamvadt, más fegyver pedig nem állt rendelkezésére. Éjszakai ébredései egyre gyakoribbá váltak, hamarosan fölforgatták az életrendjét, s ettől kezdve a biológiai órája is más időzónához igazodott. Ha nem akadt dolga a városban, már kora este lefeküdt, s mivel öt-hat óránál tovább nem tudott aludni, az éjszaka második felét ébren töltötte. Zenét hallgatott és olvasott, mígnem a hajnal jöttével újra el nem nyomta az álom. Ez az életrend kitágította számára a világot. Végre zavartalanul elmerülhetett kedvteléseiben, amire másképpen nem lett volna módja. Függetlenségét néhány óráig nem sértette meg senki sem. Senki nem zavarta, nem kellett se megalkudnia, se hitvány ellenfelekkel ölre mennie csip-csup ügyek miatt.

Nappal az Elbeszélő a megvalósult valószínűtlenséget kereste, s bárminek örülni tudott, ami ellentmondott előzetes jóslatoknak, ami keresztülhúzta a számításait, ami váratlanságával és látszólagos logikátlanságával lepte meg. Ám a forradalmi hullám csillapultával az élet régi sztereotípiái újra megerősödtek, s könyörtelenül érvényesíteni kezdték erejüket. Az érdek győzött a szellem és a zabolátlan emóciók fölött, s az lett volna a különös, ha nem így történik. Az Elbeszélő nem volt idealista, hogy csodálkozzék ezen, vagy hogy meglepetésként érje a szellem és a tiszta érzelmek beleolvadása az újrafogalmazott érdekekbe, ahogy az új érdekcsoportok harci jelszavainak harsogása sem volt egészen idegen a fülének. A divatba jött szavak és nyelvi klisék csillogtak még. Csillogtak a napilapok hasábjain, a televízió képernyőjén, parlamenti honatyák dörgedelmeiben, miniszteri expozékban, de kávéházi szegletekben is meghitt családi körben is. Az Elbeszélő félt, hogy áradatuk magával sodorja őt, mert a magánéletnek a forradalomban nincs rejteke, s minden magánvéleményt bekebelez az ilyen vagy amolyan közvélemény. A nagy szavak hordozóin nem illett észrevenni a használt ruhát, ahogy a szavak mögött ásító unalmat sem. Az Elbeszélőt az sem vigasztalta, hogy az élet végre leplezetlen mivoltában mutatkozhatott meg, s esendősége fekélyei is láthatókká váltak. Az ilyen vigasz még elégtételnek sem volt elegendő.

Amikor az Elbeszélő elhatározta, hogy kimarad ebből az egészből, nem tudta pontosan megmondani, miből marad ki, hacsak nem az életből.

– Érdekel téged egyáltalán valami? – kérdezte tőle az egyik barátja, akiből a forradalom parlamenti képviselőt csinált. – Most bármit elérhetsz, s ha elszalasztod az alkalmat, néhány év múlva késő lesz már. Mire pedig újabb alkalom adódik, megöregedtél.

Az Elbeszélő kárhoztatta a pillanatot, amikor átlépte a mindent és mindenkit megértés küszöbét, s ezzel nemcsak a mások, hanem a saját sorsa iránt is közömbössé vált. Tisztában volt a mindent megértés totális amoralitásával is, amely értelmetlenné tesz bármilyen cselekvést. Ám azt is tudja, hogy az amoralitás, a gonoszság, a kegyetlenség vagy az önimádat az élet esszenciális tartozéka, s csakis ennek figyelembevételével lehetséges ítéletet mondani bármiről egy civilizációs hátterű, tehát másodlagos értékrend alapján. Az Elbeszélő tartózkodását és a kimaradás iránti vágyát a forradalmat követő metamorfózisok betonozták be. Amikor nyilvánosságra hozták a bukott rendszer titkosrendőrségének együttműködő alattvalók telefonkönyv terjedelmű listáját, ez a névsor olyan hosszú volt, hogy a benne szereplők bízvást mondhatták, az ország lakosságának a többségét alkotják, s ha a bűn súlyát elosztják egymás között, a rájuk eső hányad oly grammnyi lesz, hogy szinte már szóra sem érdemes. Vessenek magukra azok, akik nem voltak besúgók, s így életüket meg a hozzátartozóik életét megnehezítették. S ezért továbbra is emelt fővel jártak az utcán, emelt fővel mondták el beszédüket a parlamentben, hoztak döntéseket miniszteri hivatalukban vagy cikkeztek forradalminak és demokratikusnak nevezett újságokban. Aki számonkérte rajtuk a morális tartást, nevetségessé vált. Az Elbeszélő tudta, hogy nem mindegyikük volt gonosztevő, s ha külön-külön meghallgatnák őket, bizonyára mindenkinek lennének érvei, amelyeket csak megszállott, doktrinér moralisták nem képesek megérteni. Az Elbeszélő azon sem csodálkozott, hogy egykori barátai közül is egyre többen szűrik össze a levet azokkal a hajdani hatalmasokkal, akiknél a nagy pénzek ott maradtak bukásuk után is. Hiszen ki ne szeretne felkapaszkodni a szegénységből, ha vissza nem térő alkalom kínálkozik rá. Egyik barátja pedig leplezetlen nyíltsággal a szemébe mondta:

– A jó politikus célja a hatalom megszerzése, birtoklása és megőrzése.

Az Elbeszélő pedig egyetértett vele, mert arra gondolt, ha ő politikus lenne, ő is így gondolkodna. De hát ő ki akart maradni, mert közönyös volt.

Amikor az Elbeszélő Ingrid nyomába eredt, s mint barbár ősei egy ezredévvel korábban, bekalandozta Európát, a „kimaradása" jutott el egyfajta boldog beteljesüléshez. Örömmel tett eleget a meghívásoknak, s az apránként elveszített belső otthonát az utazás otthontalanságában találta meg újra. Minden egyes útjára lázas izgalommal készült, mintha távozása örök időre szólna. Megtapasztalhatta, hogy aki átutazónak tekinti magát a földi létben, azt az idegenség érzése ritkán környékezi meg. Mindenhol otthon volt, ahová hívták. Berlint azért szerette meg, mert a tizenkét emeletes panelház, ahol lakást béreltek a szá-

mára néhány napra, késő délutánig szinte lakatlannak tűnt, s ilyenkor a ház a maga különös, rejtélyes életét élte. A kapu kinyílt előtte, anélkül, hogy bárki belépett vagy kiment volna rajta. A lift hívás nélkül is fölajánlotta szolgálatait, s nemegyszer megtréfálta őt, az ötödik emelet helyett fölvitte a hetedikre vagy a tizedikre. Ha a folyosóról zaj hallatszott, biztos, hogy nem találta meg a forrását, be kellett érnie azzal a valószínűtlen magyarázattal, hogy bizonyára a ház beszélt magában. Mindez mulattatta az Elbeszélőt, és a sivár panelházból igazi otthont varázsolt köré. Hamburgban egy lucskos-havas barátságtalan kora esti órában megállította egy asszony az utcán, és földúltan, szenvedélyesen magyarázni kezdett neki valamit, amiből ő egy szót sem értett, mert nem tudott németül. Örökre kiderítetlen marad, hogy az asszony őt szidalmazta-e, vagy csupán felszólítás nélkül kiöntötte neki a szívét zabolátlan haragjában. Máskor magyarul köszönt neki jó estét egy idegen, akit sosem látott, s aki messze járt már, mikorra az Elbeszélő felocsúdott ámulatából. Az Elbeszélő akkor úgy érezte, ez a pompázatosan gazdag város áruház- és átjárólabirintusaival az ő városa, akárha mindig is itt lakott volna. A Balti-tengeren, Svédországba tartva, a komphajó fedélzetén dideregve gyönyörködött a viharos tengerben, s nem bánta volna, ha a szárazföldet csak több napos késéssel vagy sosem pillantja meg. Párizs, Barcelona, Róma vagy London szülővárosaként fogadta, s ha az Elbeszélőt olykor elfogadta is valamiféle megilletődöttség ezekben a városokban, az a hosszú idő után hazatérő tékozló fiú megilletődöttsége volt, s nem a szorongó idegené. Az Elbeszélőnek nem voltak kötelességei. Nem tartozott felelősséggel senkinek sem. Ez a súlytalanság és lebegés a gyerekkor ártatlan bűnösségének vagy bűnös érzésének az édes ízét hozta vissza a számára, a létezéshez kötő legarchaikusabb viszonyt, amelyről már csaknem megfeledkezett. Ahogy az új szerelemben is mindig felidéződik a felejthetetlen első. A szétszakadt világ részei egy-egy pillanatra újra összeforrtak, s ebben a harmóniában a magánya nem szenvedéssel volt terhes, hanem tele volt csendes, visszafogott örömmel. A „kimaradásból" származó hátrányokért ez nyújtott neki némi kárpótlást.

Külföldi utazásai lassan megtanították arra, hogy otthon is külföldiként viselkedjen. Nem zárkózott el a barátaitól, de nem is kereste a kapcsolatot velük gyakrabban, mint amennyire a szüksége hozta. Eszébe sem jutott légmentesen elzárni magánélete kapuit hívatlan látogatók elől, beérte azzal, hogy minél kevesebben lássák értelmét háborgatni őt, s azt sem bánta, ha ezért a háta mögött gőgösnek vagy különcnek nevezik. Kapcsolatai fölszámolásában lassan, de következetesen haladt előre. Kedvenc éttermét vagy a törzskávéházait egyre gyérebben kereste föl, a véletlen találkozások elől azonban nem tért ki. Barátai és ismerősei ebben az időben fokozott aktivitást fejtettek ki; kuratóriumi székekbe ültek be, vállalkoztak és privatizáltak, örök haragba kerültek egymással, aztán mégis hamar kibékültek, sürögtek-forogtak a közélet piacán. Ebben

a nyüzsgésben és fontoskodásban az Elbeszélő legfeljebb úgy vett részt, hogy írásaival elárasztotta a sajtót, mivel a megélhetés egyre több pénzbe került, miközben a tiszteletdíjak alig emelkedtek. A közélet eldurvulása és e forradalom haszonélvezőinek a törtetése azonban óvatosságra intett. Mivel magyar volt, a sajtó magyarellenes hecckampánya különösképpen undorította, nemkülönben néhány hajdani barátjának nacionalista pálfordulása, amelyből éppen a legfontosabb, a belső meggyőződés hiányzott. A forradalmi álarcosbál véget ért, maszkok és jelmezek nélkül siralmasan egynemű masszává szegényedett a társadalom, s hamarosan megtalálta a vezérét is. Az Elbeszélőt a nacionalizmusban nem annyira annak primitív irracionalizmusa taszította, mint inkább a giccses ízléstelensége és infantilis retorikája. Akik megőrizték a forradalom étoszát, a gyűlölet céltábláivá lettek. Az Elbeszélő némi haraggal vette tudomásul, hogy már megint minden a történelem íratlan szabályai szerint folyik tovább. A szakadatlan nacionalista agymosást úgy lehetett csak elviselni, ha az ember külföldiként kezdett el viselkedni, vagy emigrált.

Mindennek ellenére az Elbeszélő gyakran föltette magában a kérdést, hogy az értelmiség csalódottsága és kiábrándultsága voltaképpen nem felfuvalkodottság-e. Mindenki, aki csak egy kicsit is jártas a történelemben és a politikában, tudhatta, hogy az értelmiségi viselkedés szabályaihoz ragaszkodó politikacsinálás kudarcra van ítélve. A kudarcot kísérő sértettség pedig jobban bomlaszt, mint a korrupció vagy az erőszak. Az Elbeszélő nem mindenben osztotta a forradalom szellemét még őrző barátainak a fanyalgását. Intakt moráljuk, emelkedett szellemiségük, a nyilvánosság előtti fellépéseiket átitató fölény több ellenszenvet gerjesztett, mint rokonszenvet. Ezzel a paradoxonnal nehéz volt együttélni. Az Elbeszélő kénytelen-kelletlen belátta, hogy igazmondással nehéz rokonszenvet kelteni, mert az igazság többnyire elveszti a reményt, de legalábbis kioperálja belőle az illúziókat. Az ember vagy a társadalomban eluralkodó divatokkal próbál meg azonosulni, vagy önmagával – a kettő összebékíthetetlen. Alkalma nyílt ezt a dilemmát mélyebben is megélni, amikor hírét vette egyik távoli ismerőse öngyilkosságának. Az Elbeszélő elment a temetésére, noha nem szeretett temetésre járni, s az illetőhöz sem fűzte közelebbi ismeretség. A fiatalember halála mégis megrázta, mert olyan üzenetként fogta fel, amelynek ő is a címzettjei között lehet. A forradalom első hónapjaiban gyakran összefutott vele az egyeztető tanács székházában, aztán, akárcsak az Elbeszélő, ő is „kimaradt". Családot alapított, és nyoma veszett valahol vidéken. Magánélete nem volt boldogtalan, beteg sem volt, senki sem zsarolta vagy fenyegette. A legtöbben, akik elmentek a temetésére, értetlenkedve állták körül a koporsóját.

Fenyegetést az Elbeszélő sem kívülről érzékelt, hanem belülről. Az oszlásnak induló lelkeknek a bűze érezhető volt már mindenfelé az országban. Az Elbeszélő mindezt látta már egyszer, s nem kért többé belőle.

HATÁR GYŐZŐ

Húrtalan költő

PÓTLÁS THEOPHRASZTOSZ KARAKTEREIHEZ

Patriotism is the last refuge of a scoundrel.
(Dr. Johnson)

simamodorú mozdulatgömbölygető; könyöke-behúzó, túlontúl szolgálatkész előzékeny kacajjal a csattanónak elébemenő

áhítattal gazsuláló, önfeledt hunyászkodó. Vérfagyasztó tervszerűséggel – vakondokfurakodással maga-előrefurdancsoló, eltökélt végzetének földalagútján

irodalmárnak/bölcsnek/gurunak; levitáló szentnek/költőnek/hazafinak-akárminek, csak nagyon-nagynak

nagyon-nagynak és rendkívülien; és mindenképpeniséges mindenáronsággal, csak legyen

- - - de félműveltségéhez féltehetség, és a tehetség hiányzó feléhez munkaneuraszténia párosul. Mitévő legyen?!

halálraváltan felrémül: itt jár „az emberélet útjának felén" és sehol semmi. Hamar! A kötet! A kötet! Legalább egy *legyen – a soványka, jelentkező kötet! A kötet, leadni névjegyét!...*

„elsőkötetes költőnek – én, holott százkötetes Életművel volnék, amilyen adós, olyan viselős!"

felháborítónak találja az Utókor közönyét Nemlétező Életműve iránt, ugyanakkor hangosan felsír, ha a rámért méltánytalanságra gondol: a Géniusznak hogy így kell elsenyvednie...!

még vastagabban hunyászkodik, megkettőzi gazsulálásait, és azzal főzi le vetélytársait a túlnyalás normájában, hogy még ízlésesen *csinálja is, mivel a fortélyos felkapaszkodás ilyen istenáldotta művésze - - -*

végezetre sikerül Élettervének egyik (a kisebbik) fele. Megkoplalta; de amire olyan sokáig ácsingózott, most beleülhet a Fő Aparatcsik székébe; s azontúl már nem ő a köz-slapaj: ő a Fő Aparatcsik

azonnal, de valami-nagyon-azonnal, hogy jobban üstöllést már nem is lehetne:
vélnéd – kicserélték
megváltozik

a finomkodásból goromba pokróc, az imára álló ájtat-szájból trágár öklendék kiömlőnyílása lesz. A beosztottjaival „jól bánik": akár a kapcájával. Atyailag rúg beléjük, és akit észrevesz *azzal, hogy tunikán billentette – annak az kitüntetésszámba megy*

azontúl beletemetkezik az aktatömegbe, hogy ki se látsszék belőle. Látástól-vakulásig, a belezsibbadásig robotol és azt játssza a világ előtt, hogy

– hogy ne is mondjam:

– temérdek a dolga/ki se látszik a munkából/meghalni sincs ideje: hát még halhatatlan műveinek megírására

– mit? még hogy „időt szakítani"?! Hát lehet odáig alázni a Halhatatlan Életművet, hogy hivatali időből „szakított" mellék-időben, két hugyozás között: holmi pótidőben próbálkozzék a titáni lángzseni a Múzsa megidézésével...?!

Így, hogy e magán-felháborodással sikerült eltorlaszolnia maga elől Roppant Irodalmi Élettervét, csak felmorzsolódni tud és már munkaneuraszténiája sem a régi. Az egyik ilyen morzsalék-félórában mi ötlik eszébe – mi nem (az, ami ilyenkor minden féltehetségnek eszébe jut:) hogy a költőnek, ha Hazafias, sok mindent megbocsátanak; sőt, fogyatékosságait számba se véve, még magasztalják is. Kiszínezik sorsának „hányatottságát", végzete „mostohaságát" és a babérkoszorú mértékvételénél duplán számítják a „Bujdosás Éveit"

- - - azontúl írt

írt-írdogált azokban a morzsalék-időkben két hugyozás között, a kihúzott hivatali fióknak, amelybe uzsonna-doboza mellé rejtette: néhány amolyan Apróbb Egyebecskét, jobbára Dibdábságokat, részben az Elsiratott Hazáról, részben a Honfibúról, részben a Hűségben Megedzett Lelki Nagyságról, mely hogy az övé, hozzá nem fér kétség... Mi sajna, hogy fülhasgatóan csürüszkölnek-csikorognak eme Csinálmányos Zengzetek- és Magasztos Másodlagosságok: „ami bennük jó, az nem eredeti, ami bennük eredeti, az nem jó" – s így azután az egész soványka Életmű-Paksaméta, akárhová rejtette, a szigetországban Dr. Samuel Johnson szigorú tekintetével találkozott

hazamenekítette át a Honba, amely sok mindent megbocsát és értékelni tudja a keményvalutában érkező Honfibút (így húzza cigány is: „Az igazi Haza-Nagyja / minden pénzét hazaadja"...)

holtában szeretetlenség vette körül és ezernyi jóbarát kiáltó hiánya. A hivatalos protokoll parentálta csak, elismerőleg, mint családapát, mint embert, mint vasárnapi sporthorgászt, mint jeles költőt és páratlan Hazaffyt - - -

emléke álmomban se jöjjön elő

Boltos

botlogolok küszöbénél
elakad a lábam
„ez se húzza már sokáig"
– gondolja magában

szánakozna – de ideje:
se szíve se kedve
sose látta még magát
idáig öregedve

A bátor Meditátor

nedves-rút setétség patkányos sikátor
mit keressen erre bátor meditátor?
amit ő mondhatna – erre úgyse hallják
ágyazná meg inkább gyűrött fejealját
errejár – Vén Templom – Nyitva van – Betéved
üres padsort keres nem az üdvösséget

felnéz a szentképre arany foglalatra
– imája se sincsen nem hogy foganatja –
[néz pápás misére zúgó áradatra
karingét stóláját ő már átaladta
püspökénél fekszik kulcs és memorandum:
nyugdíjaztatásért esedező fantom

ácsingóznak arra – kérik a paplakot
melyben hált meditált s elvermelve lakott]
üve el nem császkál hová el nem baktat
házasodnak kúrnak bőgnek borozgatnak
mit görög a csonthúskas ördögszekéren?
alátakarodni sincs benne szemérem?

világ-cigányvásár – mindegy ki kit árul
látó meditálás kapuja kitárul
zsírpúpja a teljes időtérlét-iszony
kispap meditál a sella curuliszon
ő már csak hamvába-dermedt idegzsába:
ez égetnivalóval – bele az urnába

s azt mint Herakleitosz javallta goromba
szerrel – urnáját is: rá a trágyadombra
ne legyen lennie *– módja! hadilábon*
velünk ne állhasson erre ne móráljon –
többet volt *mint kellett* légyen *eddigelé:*
oda vele – Mínosz s Rhadamantisz elé

Bagoly

„mitrámat is mind-rázhatom
keresztet is hányom-vetem:
rámvall Bagoly ábrázatom
s püspökre valló termetem!

ez a szék a püspökszékem
támlás arany trónom nékem
ha ki jámborság jeléül
támlás trónomba beléül
fácánt falhat vadkant ölhet
vadonerdőn püspökölhet
légyen bár Falu-Szegénye
száz ótvara-s kelevénye
minden bajból kikúrálva
lábát teszem aranytálba

mosom kenem meginstállom
nyittatom néki kincstáram
ládán cifra gúnyát választ
ezüstszőrű szamarának
aranycsótártl-s úgy-patkolva
– Donatiót mondok tollba
gyón és áldoz – várja ostya:
lészen Erdő Főprépostja
s úgyan tér meg prebendával
Bagoly Püspök áldásával"

Bagoly Püspök szeme lángol:
mindent lát az éjszakából
gülüz Bagoly Szem–kigúvad:
jámborodik dám és dúvad
útját szegélyezik ahol
Szegény hazaszamaragol
angyal szárnyak csattogása
elvegyül a huhogásba
„Sok jóért kit vélem tettél
s éjjel kit rámterjegettél

köszönöm a védőszárnyat
Bagoly Püspök áldva-áldlak
szememmel az égpalláson
nem is lehet bántódásom
ha ki szárnyas suhogást hall
éji bagolyhuhogással
tudja: léptét te vigyázod
isten tartsa Bagolyságod
ki nárdussal kented lábam:
püspökölj az éjszakában"

száll az ének szól zsolozsma:
ott mén Erdő Főprépostja
rengetegség setétjén át
hittel kántál Ántánténát

RÉGI ADOMA

JUNG KÁROLY

Magyarázat

Mindenre van magyarázat. Legvégül.
Később már semmire sincs.
Hiába álmodtam meg a házat.
Felépült, aztán mégse lett:
Űrben lebegő légüres emeletek,
Daloló feketerigó fészke felett.

A test illata. A testmeleg.
Éjszaka az egymásnak vetett
Hátak. Lélegzés más-más ritmusa.
A nyitva hagyott ablakszárnyak.

Amikor a menedék bezárul.
Amikor öled kitárul, s bezárul.
Mikor már nincsenek szavak.
Szavak. Falhoz ütődő zörejek.

A végszó bennem vicsorít.
Sétahossznyira megint a ladik.
Tán el sem sodorna az áradat
A Szigetnél vízbe bomló ágakig.

Kinek a Léthe?

jelentéktelenség. látszatmunka.
semmittevés. fáradtság. alibik.
kifosztottság. zuhanás magunkba.
álló állapot. határfolyón a ladik.

kénsárga felhőég. alkonyi eső. szavak.
kisbetűs hazárdjáték. tét: sokadik.
szavak. szavak. szavak. havak. alszanak.
ámde kívül is belül is alkonyodik.

Hajlékom, absíd, absíd!

A mogyoróbokrot kivágta. Nézem,
Hogy lett úrrá az idegen birtokomon.
Meggy-, cseresznye-, szilvafa sorsára vár.
Letaposta kertemet. Ridegen virítanak
A nyomok a sárban. Rablóhús kihűlt
Hamuja, félrebillent, kormos téglák.
Sáros sörösüvegek erekciója a földből:
Barbár jelképeként erőszaktevőnek.
Istenem – az ezüstfenyő!
Álmodott
Ide valaki otthont egykor. Csöndet,
Zenét, munkát, hogy teremteni valamit,
Ami megmarad, s majd megöregedni, ott,
Fönn, az emeleten, a létről beszélgetve
Az estében odazarándoklókkal, persze,
Leginkább a fákkal, a legkedvesebbel,
Diónyi rózsaszín bóbitákkal, ha már
El nem menekültek erről a tájról.
Belehalni
A távoli délszak bűvöletébe! Elmenni
És belehalni. De előbb engedni a test
Felparázsló tüzének, a nem csak szónak,
Nem csak látványnak, nem csak beszélő
Földrésznyi zivatarnak, de kicsavarni
A fákat, de belevágni a kést a szélbe,
Csupasz mellel dacolni, újuló meg újuló
Rohamokkal, tikkadatig, s omolva össze
Aztán szétdarabolva, alig remélve a
Feltámadást.

Elnémulnak akkorra a dalok.
Absíd, absíd! Ezt kéne kiáltani,
Néked szólna e motyogás, magyarul
Már alig lenne kinek, hisz felmenőinek
Előbb szólhatott volna az ember, nem
Amikor már semmi értelme.
A semmire
Nem lehet ráhangolódni, e rettentő
Ragyogásra az ezredvég karmaiban,
Mert okádják nótáikat odvas ordasok,
Uram, oly egyedül vagyok!
Néptelenné
Váltak a belső szózatok, s becsapja
A huzat az ajtót, az ablakszárnyakat,
A végtelen éjszakára zuhog az eső,
Csöpög majd egy képzelt mennyezet a
Megszégyenített könyvtárra.
Az Úristen
Rázokog a menekülő nyájra – hiába
Zokog szegény, ebben a závárban
Kulcs már nem csikordul soha többé.
Akkor majd a test megadja magát?
Akkor majd magát megadni képtelen?
A hálószoba rég kihűlt. A sikoltás
Az ablakrácsra fagyott.
Uram, zokogj
Velem. Világgá szalasztott a félelem.

Könnyű szél, dallam

A kort faggatom, melyben
Élünk. Korod, s korom.
Akarom, nem akarom,
Gyakorta van ez így.
Korom hull koromra,
Tartva így hazafelé,
S karom ölelne bár,
A távol egyre távolodik.

Ma sem tudom, ki vagy.
Meg sem tudhatom már.
Elég a létezésed ténye,
Ha be nem zárul minden határ.
Majd csak tavaszodik.
Könnyű szél jön majd talán:
Gyors futam a hangszeren;
Mielőtt a dallam felhangzana.
Várható búcsúzkodások.
Vagy csak titkos távozás.
Nem szólva senkinek.

Szerelem

„De legszebbek a szeretők"
(Pilinszky János)

Azt csak később vettük észre,
Hogy utánunk maradtak a vérnyomok;
Azt ott a párnán, meg a lepedőn –
Ahogy később visszapergettük
Az éjszakát –, én hagyhattam ott.
Aztán már jóval később –
Az már valahol másutt következett –
Csak te hagytál ott vérnyomot,
Hiába hittél takarót magad alatt.
Öledet akkor öleltem először,
S tudtam, hogy véredet érzem
Ajkamon. Öled sós volt, forró,
Egy másik világ kapuja, s enyém.
Így még nem szerettem senkit.
S így még nem szerették. Vérben
Csapódott, tapadt egymásba testünk.
Vérben szerettük egymást,
S tudtuk, hogy innen nincs visszaút.
Ajkadon fehérlett a kiteljesedés.
Két test akkor egymásért hallgatott.
Elhagyott világban két pihegő elhagyott.

Aber nicht so einfach

Mindent számontartok rólad:
Éppen most ért véget a munkád,
Fázósan összehúzod magadon
A most vett új garbót. Macskásan
Nyújtózol egyet. Indulnál haza.
Ez valami egészen új dolog.
Van hová, s akarsz is hazamenni.
Korábban alig volt indulhatnékod;
Se ide nem volt, oda is alig.
Vagy csak később és néhanapján.
De minél később – annál jobb.
Üresjárataidat is számontartom:
Még azt az egy órányit is, ami
A későbbiekig valószínű lehet.
Én közben újra belakni próbálom
A vers évek óta lakatlanul
Felejtett jéghideg csarnokait.
Majd: most ért véget. Mosolyod látom.
Aber nicht so einfach – *jut eszembe.*
Indulsz haza. Tán eszedbe jutottam.
Ma este is érted hallgatok.
A másik szobában egy másik némaság.
Közös múlt romjai süllyednek el.
Közös jelenre már nem futotta.
Érzed-e, hogy most is veled vagyok?

Annus József és a Tiszatáj

A közel félszázados Tiszatáj történetében sokféle fordulat és változás volt már – az egyik, talán a legkeményebb, éppen tíz évvel ezelőtt. Akkor – mint ismeretes – betiltották a lapot, s a szerkesztők csak három év kényszerpihenő után folytathatták munkájukat. 1986-ban Annus József a szegedi múzeum gyűjteménykezelője lett – ahogy tréfásan emlegette, a múzeumba került, „de még nem kitömve". Most, huszonhat év szolgálat után Annus József önként vált meg a laptól, melynek 1970-től olvasószerkesztője, 1972-től főszerkesztő-helyettese, 1989-től pedig főszerkesztője volt.

Vezető szelleme, lelke volt Annus József a Tiszatájnak, elszánt védelmezője a folyóirat művészi színvonalának és erkölcsének, önfeláldozó segítője és barátja írótársainak. Ha lehet alkat és szerep szerencsés találkozásáról beszélni, az ő esetében bizonyosan. Benne minden elképzelhető szerkesztői erény megvolt/megvan. Tudta, hogy a szerkesztő számára nemcsak az ötletek tűzijátéka a fontos, hanem az a szívós, kitartó munka is, amely nélkül lapot hosszú távon aligha lehet működtetni. Majd a történetírás feladata lesz kimutatni, hogy Annus József milyen ügyesen és bátran irányította a Tiszatáj hajóját a hetvenes és nyolcvanas évek Szküllái és Kharübdiszei között. A rendszerváltás után a korábbi politikai veszedelmek elmúltak ugyan, az irodalmi folyóiratoknak azonban egészen más természetű, de nem veszélytelenebb gondokkal kellett szembenézniük. Annus József érdeme, hogy a Tiszatáj működését biztosító alapítványt sikerült életre hívni.

Nem búcsúzunk, mert örökös tagtól nem lehet búcsúzni. Annus József áldozatos munkájának ismertetésére is visszatérünk még. Most csak egy pillanatra állunk meg, hogy visszanézzünk arra az együtt eltöltött hosszú időre, amely „jó mulatság, férfi munka volt!". Az új feladathoz pedig minden egykori és mostani Tiszatáj-szerkesztő, -szerző és -olvasó nevében sok sikert kívánok!

Vlasz Sándor

MŰVÉSZET

JÓZSA T. ISTVÁN

A kép pillanata

MIKLOSOVITS LÁSZLÓ ARANY-ILLUSZTRÁCIÓIRÓL

Lem felháborodottan reklamált, mert „nem ismerte fel" regényének szövegét Tarkovszkij *Solaris* című filmjében.

Irodalmi és képi nyelv viszonyát elsősorban az az immár sokszázados igyekezet jellemzi, hogy a művészek folyamatosan „meg akarták tisztítani" a művészetet az irodalomtól. Egyes nézetek szerint az impresszionizmusnak sikerült a legpikturálisabb képeket felmutatnia, benyomások megragadására törekedvén, teljességgel sikerült száműzniük a történetet, magukat a szavakat. A viszony sajátos esete az illusztrálás, hiszen a képzőművész alapállása gyökeresen módosul, és egyedi esetenként változóan, a személyes alkotói magatartás oldja fel a fenti ellentmondást. Alkotói szemléletek állnak egymással szemben, összhangjuk megléte vagy hiánya alapvetően határozza meg a majdani műalkotást: ismerjük az író Lem és a filmrendező Tarkovszkij vitáját. A versillusztrálás nyilván régebbi hagyományra tekint vissza, és ha konkrétan Arany János költészetéhez kell kapcsolódnunk, akkor további versillusztrálási hagyományokkal kell számolnunk. Keresztury Dezső így foglalja össze azokat: „Miután Greguss Ágost megalkotta az »Arany balladái«-nak nevezett csoportozatot, »a ballada Shakespearejének« halhatatlan művét: ezt adták ki talán leggyakrabban a kiadók, ezeket a könyveket illusztrálták legszívesebben. Kialakult így – főként az igen hatásos és igen népszerű Zichy-illusztrációk nyomán – egyfajta színházias, drámailag jelenetezett, romantikusan realista illusztrálási hagyomány, amelyben igen fontos szerep jutott a balladás feszültségnek, félhomálynak, az alakok, helyzetek életképszerű elrendezésének. Az előadásmód persze változott az illusztrátorok ízlése, tehetsége szerint, de mindig megőrzött valamilyen valóságidéző alapszínezetet. Főként a jelmezek cserélődtek, aszerint, amint a népről és a történelemről kialakult szemléletmód változott. Így lett például a farkaskaland pórsuhanc-Herkules Toldijából a századforduló magyar férfieszményét megtestesítő dalia. Arany líráját csak lassan kezdték megközelíteni az illusztrátorok: előbb meg kellett haladniok az életképszerű hangulatidézéseket, túl kellett lépniök a valóság égi mását lefényképezni vágyó célokon."

Miklosovits László Arany-illusztrációi esetében szakít a fenti hagyománnyal, nem a versben szavakkal leírt jelenetet rajzol meg szöveghűen, nem „teszi át egy az egyben" képi nyelvre az eseményt, hanem kész alkotásának világa, összhatása egyedi módon újrateremtve közvetíti a költő érzelmeit és gondolatait. Lásd Szabó Lőrinc Shakespeare-fordításait: olykor nincs egyetlen közös szó sem az eredeti és a fordított versszövegben, a szonett mégis igazán Shakespeare-é, és ne feledjük, jobbat azóta sem tett le az asztalra senki. A magyarországi grafikus módszerre Fellinit idézi, irodalmi művek képi nyelvre átültetésével kapcsolatban ugyanis ő tette fel a kérdést: mit veszünk át az irodalomból?

Helyzeteket – válaszolt. A többi a teljesen önálló képi nyelv törvényeitől függ. „Illusztráció" – Miklosovits László grafikái a szó elsődleges értelmében illusztrációk, ugyanakkor amennyivel túllépnek a hagyományos értelmezés határain, már nem azok. Ez a szükséges fölösleg érdekel bennünket elsősorban, ez ragadja meg a befogadó figyelmét. Grafikai eszköztára a hagyományos – a vonal, a folt –, de nem hagyományos értelemben használja azt. A grafikus így már nem is annyira „illusztrátor" a szó elsődleges értelmében, az feltételez egy bizonyos fajta és bizonyos fokú szöveghűséget, automatizmust, urambocsá' felszínességet. Rajzai önálló műalkotások.

Családi kör, A walesi bárdok, V. László, Ágnes asszony, Gilinder, Az örökség, Mátyás anyja, Tetemrehívás, A fülemüle, Vörös Rébék, Szondi két apródja, Hídavatás, Őszikék, Rendületlenül – kompozíciók, melyek szemléletükben ötvözik a nép-nemzeti hagyományt, a népi és történelmi életképek hagyományait, a képek átfedésében pedig a 19. és 20. századvégi művészetszemléletet. Alkotójuk túllép és teret nyit azon a határon, ahol Arany versvilága még felismerhető, a tárgyi kellékrend, a nélkülözhetetlen anyagi alap, sőt olykor csupán apropó a mű erőterének kiépítéséhez. Itt van, persze, Arany, a lírikus, az epikus, a borongó, megragadható rezignációja, nosztalgiája, népi humora és észjárása, anekdotázó hangneme, komikum, drámaiság, tragikum – és persze irónia árad a képekből. A grafikus ráérzett, mire is kell alapoznia e költészet esetében: az életműben fokozatosan felerősödő látomásos jellegre. A grafikák mégsem szürrealisták, hiszen először is nem az az automatizmus az alapjuk, amelyet Breton meghatározott. Adottak, konkrétak, előzetesen meghatározottak a történés tér- és időbeli keretei, a személyek, a tárgyi kellékek, a látvány nem „valóság fölötti" világ, nagyon is konkrét – bár nem realista. A művész a rész és egész viszonyát bontja meg, egyik fő eszköze a metonímia, ezzel a sejtetés – képvilága kapcsolódik a versekéhez. Nem kevésre vállalkozik: egy egész történetet mond el egyetlen pillanatban. Úgy konkretizálja a képek gondolati terét, hogy halmozza a perspektívákat, ezzel megbontja az idő linearitását: a kép pillanata szintetikus idő. Az a pillanat, amelyben az idősíkok egymásravetítésével az egész eseménysor összefut, így kötődik a műhöz, a költő világához, a múlthoz, és saját közönségéhez, jelenéhez. Összeköti a múlt századi költő műhelyét – a kortárs grafikuséval.

A vonalak – a mögöttes, a tulajdonképpen átvett gondolatok erőtere a vonalvezetésben konkretizálódik. Már-már a gesztusok erejével futnak, spontaneitásuk, könnyedségük tovább hangsúlyozza a kép pillanatszerűséget. A finom, kiérlelt, jól komponált vonalrajz ugyanakkor kiegészítve, ellentétbe állítva a tömött, fekete foltokkal, nemcsak felidézi a versekből ismert lírát és drámaiságot, hanem már „helyzeti energiával" bír. Életesen spontánul tárul elénk Arany modernsége, sőt posztmodernsége, de inkább a létezés általa megragadott tragikuma. Költészetének átélésében és „illusztrálásában" ilyen mélyre szállt alá és ilyen magasra emelkedett a grafikus. Az élet azon határáig, ahol az egyszerre magyar és univerzális, ahol az anyagi hordozók okán még adott a partikularitás, és ahol már az egyetemes emberi érzelmek világában járunk. Ne Arany univerzalitását keressük a képekben, azt a versekben kell átélnünk. A grafikus munkáját éljük, azt a világot, amelyet megteremtett az átvett helyzet alapján.

Talpalatnyi Ithaka

JÁNOSHÁZY GYÖRGY: INNEN SEMERRE CÍMŰ KÖTETÉRŐL

Ősz fürtöm háromezer öl,
bánatom éppoly messze ér.
Fénylő tükrömbe, nem tudom,
honnét került az őszi dér?
(Li Taj-pó)

Szonettek. Borongós, őszidős versek. Poétikai szempontból harmonikus, kiegyensúlyozott formanyelv, biztonságot duruzsoló ölelkező, páros vagy keresztrímek, könnyed jambus és „lépő" spondeus világa. Tartalmi szempontból a valaha volt Egészet sirató Rész magányos dala, nosztalgikus vágya a harmóniának, az őszülő-öregedő ember és az öregedő emberiség honvágya a fiatalság után, az aranykorba. Ez a kontraszt határozza meg leginkább Jánosházy György kötetét. E két „nyelv" összefogódzása szüli a verset.

A szonett sok száz éves hagyománya Jánosházy pályáján sem gyökértelen, hiszen a költőnek 1968-ban *Százegy szonett* címmel jelent meg műfordításkötete. E mostani verseskötet szonettjei a poétikai mellett egy másik hagyomány folytatását is jelentik: visszaidézik a klasszikus görög eszmények méltóságát, és a ma már szintén klasszikusnak számító első nyugatos generáció (Babits, Juhász, Kosztolányi, Krúdy) alkotói világának hangulatát.

A kötet első része, mely a *Don Quijote és a többiek* című ciklusig határozható meg, a „költői én"-t körülvevő világot mutatja be. A társadalmi változások és változatlanságok keserű, ironikus, gyakran az akasztófahumorig merészkedő ábrázolása ez: jelenkori helyzetkép, melynek viszonylagossága az ókori kultúra abszolút jellegéhez mérve még szembetűnőbb. A teljesség elveszett. Helyét a relatív és részeire hulló világ vette át. Ennek a „minden Egész eltörött" hangulatnak szükségszerű velejárója az egyébként tragikus veszteséget is relativizálva szemlélő irónia. Az *Istenek éjszakája* ciklus első verse, a *Múzeumi istenek* ezt az immanenciába kényszerített és ezzel természetszerűleg töredékessé váló, felaprózódó transzcendens eszményt mutatja be, már-már groteszknek ható éllel:

A csillagfényes Mindenség helyett
neonvilágba zárva, pár tenyérnyi,
szerény talapzattal kell most beérni.
A múltban hagytak lábat, kart, fejet –

de minek itt szem: jobb, ha úgyse lát!
Mit nézzen: a vasárnapi közönség
malacképét, mely felhabzsolta löncsét,
és elbambulva cipeli hasát?
(Múzeumi istenek.)

Hasonlóan reménytelenül kívánná az eltűnt idill visszajöttét a *Li Taj-pót várom holdfényben* című vers alanya is. A legendás VIII. századi kínai költő, aki élete során csaknem egész Kínát bebarangolta, Jánosházy versében a soha vissza nem térő összhang, a derű képviselője. Ami a közel tizenkét évszázadnyi távolságot áthidalja a két költő közt: a holdfény.

Ülök mélázva kékes holdsugárban,
elzsongít a patak csilingelése;
az asztalon boroskancsó s pohár van,
és üres szék előtt szép rajzú csésze:

Li Taj-pót várom, hogy csöndben betérjen
a dombhátról, és hajnalhasadásig
igyunk, szavaljunk verseket az éjben,
míg bortól, rímtől, harmattól elázik.
(Li Taj-pót várom holdfényben.)

Ágyam lábánál fehér ragyogás:
lehet, hogy nyáron itt a hófúvás?
Fölemelkedem, nézem-figyelem:
ágyamhoz ért a holdfény, a csodás.
(Li Taj-pó: Csendes éj. Ford.: Weöres Sándor)

A jelen atomizált, falanszter-világát mutatja be *A világ csak megy* című szonett, melynek erős iróniája az intertextus felidézésével lesz szembeötlő: Babits *Messze...messze...* című verse idilli impressziókat és hangulatokat sorakoztat fel tarka színekben, míg Jánosházy a babitsi mozzanatos technikát idézve néz körül a világban, és impressziói épp ellenkezőek a nagy elől „képeslapjaival".

Jánosházy számára a tágabb, számunkra viszont a szűkebb külvilágot jelenti Szeged városa, melyet a költő Juhász Gyula városaként emleget. Szegeden bolyongva Jánosházy ismét csak a hiányt éli meg, a *Juhász Gyula nyomában Szegeden, valamikor* című versben komor képekkel, „annátlan magány"-ba merülten láttatja a várost.

A tágabb külvilág ábrázolásában mindig ott lapul a szűkebb haza, Erdélyország múltja, jelene, jövője. A *Török világ*, a Rómából száműzött *Ovidius Tomiban*, mely a Fogarasra kényszerülő Babits *Levél Tomiból* című versével rokon, az Ady költői megoldásait idéző kuruc-versek ezt az elkeseredettséget és aggódást mondják el a cenzúrához szokott „másról beszélés" technikájával. E versek csoportjába tartozik az ismét Babitsra emlékeztető *Fekete karácsony*. A vers nemcsak a *Messze...messze...* párverseként

emlegetett *Fekete országot* implikálja címével, hanem első sorával Babits *Herceg, hátha megjön a tél is!* című kötetének nyitóversét *(Ballada Írisz fátyoláról)* juttatja eszünkbe. Szonettvariációja és egyben folytatása ez Babits balladájának, csakhogy a Babits-versben kifejeződő ember és természet közti összhang itt nincs sehol: a tél nem egyike az egymást váltó évszakoknak, hanem az emberi lélekben megtelepedő hidegség, mely kitartóbbnak tűnik a természetinél. Ám mégsem olyan komor kép ez, mint a *Fekete ország* reménytelenségbe zárt világa, ahol „fekete bellül a földnek váza". Ez inkább – ha rettegve és kétkedve is, de – tavaszban bízó lélekállapot. Nem végleges, örökkévaló tél és feketeség, hanem csak *állapot*: amolyan „mag hó alatt" jellegű átmeneti léthelyzet.

Ugyanezen „mag hó alatt" állapot sugallta és a szűkebb haza ihlette a költő számára a *Sámson Gázában* és a *Pénelopé* című verseket, melyek közös előképe ez az átmeneti léthelyzet, a tavasz előtti tél, a hajnal előtti éj, az ünnep előtti böjt szigora és komorsága. Ithaka az ingyenélő kérők prédája.

De oszlik, lám, az éj, a pára,
a ház fölött vijjogva hosszú

árnyékok, keselyűk köröznek –
s már tudja, megjön nemsokára
Odüsszeusz: a megváltás s a bosszú.
(Pénelopé)

Jánosházy György úgy kalandozik keresztény, pogány, európai és ázsiai kultúrák mezsgyéjén, mint kinek mindez az otthona. S miért ne lenne az? A kultúra – otthon. Fedél a fejünk fölött. Talpalatnyi Ithaka.

A kötet vízválasztója és egyik legszebb része a *Don Quijote és a többiek* című ciklus. Itt a költő hangot és témát vált. A ciklus kezdőversének, a *Don Juan*nak kivételével mindegyik szonett szerepvers is egyben. A *Don Juan* E/2-ű beszédmódja E/1-űbe vált át, és ettől kezdve a Don Quijote-szerep variálódik a hős és a hozzá közel állók (Sancho Panza, Rocinante, Dulcinea és Cervantes) viszonyában. E résztől fogva a külvilág, mely eddig az ábrázolás fókuszában volt, új szerepet kap: a „lírai én" önértelmezésének hátteréül fog szolgálni. Az önértelmezés központi problémája pedig az öregség, a világba való belefáradás és a belőle való kikopás lassan, ám visszafordíthatatlanul közelgő élménye. A külvilág és a „lírai én" közös problémája tehát az idillvesztés: ontogenezis és filogenezis itt összeér. Ennek a találkozásnak válik hídjává a Don Quijote-ciklus, melyben a szerepversek álarca mögé búvva panaszolja el a beszélő az idővel vívott szélmalomharc veszteségeit. A ciklus valójában búcsúdal: Don Quijote, akinek nem pusztán életformája, hanem *lételeme* az útonlevés, célhoz s ezzel élete végéhez ér. Don Quijote halálával pedig – ismét visszatérő motívumként – érvényét veszti az Abszolút, a mese és a Relatív lesz a valóság.

Az e ciklust követő versek már a szerepversek álarcát is levetik, és közvetlenül, E/1-ben szólalnak meg. A versek egy téma variációi: az élet és halál mezsgyéjén bölccsé higgadt, jövőt fürkésző várakozásé. E szonettek sorába tartozik a *Meditáció Omár Chájjám olvasása közben*, mely a rubájokat (négysorosokat) író XI. századi perzsa költő és csillagász verseinek ihletésére született. Egy-egy részlet a két költőtől:

szemünk csillagvilágokat betűz,
s didergető télvégi éjszakákon

az álmatlan léleknek kell a mákony,
hűlő ereknek kell a bor, a tűz

(Meditáció Omár Chájjám olvasása közben)

Tudod, hogy életedből kirepülsz majd,
hogy titkok függönye mögé kerülsz majd.
Igyál, hisz nem tudod, honnan fakadtál,
vigadj, hisz nem tudod, hová merülsz majd.

(Omár Chájjám: Négysorosok. Ford.: Weöres Sándor)

A kötet második részében egyszer újra találkozhatunk a szerepverssel: a *Tengerjáró Szindbád elégiája nyolcadik útja előtt* című szonett olvasásakor. Az Ezeregyéjszaka kereskedő-hajósát ugyanabban a pillanatban érjük utol e versben, mint Don Quijotét a már említett ciklusban. Vagyis: az élet végén. Tengerjáró Szindbád, az utazó, hetedik útja végén így búcsúzik tőlünk:

Én pedig megfogadtam a magasztos Allahnak, hogy nem utazom soha többé se vízen, se szárazon az után a hetedik kóborlásom után, amelyen annyit kínlódtam és szenvedtem, hogy kalanddal, utazással torkig lettem.

(Ezeregyéjszaka, Tengerjáró Szindbád hetedik meséje, vagyis a hetedik utazás. Részlet. Ford.: Honti Rezső)

Jánosházy még egy utazást csatol Szindbád kalandjaihoz, s ezzel végső célhoz juttatja, csakúgy, mint Don Quijotét.

De vár még egy kaland, egy út, a végső:
ciprus tövén évezrek vájta lépcső
és kulcstalan kis kamra lent a mélyben.

Ha bezárul fölöttem, mint a kripta,
enyém a kincsek és a béke titka –
de már nem térek meg, hogy elmeséljem.

(Tengerjáró Szindbád elégiája nyolcadik útja előtt)

A második rész utolsó két verse mintha a kötet összefoglalása lenne: Katona Józsefről, *A Bánk költőjéről* készült, s az életút két pontját emeli ki: a joggyakornoki éveket az 1810-es évek elején, vagyis a Bánk bán megírása előtti időszakot, a „mag hó alatt" állapotát, és a városi ügyészi éveket 1820-tól, amikor Katona Don Quijote vagy Szindbád módjára célhoz ér, és „kihunyt költőként" készül az utolsó útra.

Szél járja csak az álmos Kecskemétet,
a jóllakott polgár elszenderült;
üres az utca és üres a lélek,
mely egykor hősi tettekért hevült.

Hová tűntek királynék és leventék?
A bús Tiborc maradt meg egymaga.
Merész eszmék emléke ritka vendég:
felszívta az alföldi éjszaka.

Múló nap gondja, múló óra élve:
kihunyt költőnek ennyi jut már csak.
Közömbös arccal néz tavaszba, télbe.

Későre jár, aludni kéne, mert hát
hajtásra várják reggel úri társak.
Ásít, s elfújja csöndesen a gyertyát.

(A Bánk költője. A főügyész)

Jánosházy érdeklődése és rokonszenve Katona iránt egyébként nem véletlen, hiszen ő is jogi diplomát szerzett, emellett a Színiakadémia rendezői tagozatát is elvégezte, majd éveken át dolgozott a színházművészet területén rendezőként illetőleg dramaturgként. Ami különös, az a két vers köztessége. Úgy keretezik e versek a *Bánk bán* megírásának idejét, hogy a bele torkolló és a belőle eredő időket hordozzák eközben. Ebbe a kettős idősíkba, amit végtére is a mű megírásának elő- és utóideje jelöl, egy másik időbeli dimenziót csempész maga a mű. Egyrészt hozza magával az elmúlt időket, újra megélve és örökül hagyva a magányos tiborci zokszót, másrészt hozza magával az irodalmi hagyomány folytonosságát, a mű magabiztos, örökkévaló jelenidejét, mely vigasztalóan lengi be az emberi elmúlás borongós ezüstjét.

A kötet harmadik, befejező része egy szonettkoszorú, címe: *Szerelmeim.* Európa különböző múzeumaiban látott műalkotásokat sorol itt fel a költő, így vallván szerelmet a Szépnek. Jánosházy versei a női szépségideál előtt hódolnak, s e sok és különbözőségében megfoghatatlan nőalak transzcendens, „égi" szerelmet sugall, melynek legfőbb tárgya ismét: a kultúra. A szonettkoszorú hangulata egy irodalmi (de képzőművészeti jellege miatt a két művészeti ág interszemiotikai viszonyát tekintve is érdekes) allúziót rejt: Michelangelo Buonarroti *A márvány és az asszony* című szonettjét:

A legnagyobb művésznek sincs oly álma,
amit ne zárna bármely kocka márvány
önnön feleslegébe: mit kizárván,
a lélek által vont kéz megtalálja.

(Michelangelo: A márvány és az asszony. Ford.: Babits Mihály)

Ez a „lélek által vont kéz", mint az avatottság, a Széphez értés szimbóluma Jánosházy szonettkoszorújában is megfogalmazódik, jelesül a kötet zárszavában:

Szépség, szerelmes ámulatba vesztő:
ki értheti titkos, nem földi lelked
más, mint a költő, szobrász és a festő?!

(Óda a Széphez. Mesterszonett.)

(Enciklopédia Kiadó, 1995.)

Fabulya Andrea

Múlandó emlékmű az időnek

Az erdélyi kertmozi címmel jelent meg Bogdán László verseskötete, olyan mű, amely ízig-vérig verseskönyv, a professzionalitás igényét támasztja önmagával szemben. A hat versciklus szintjén szigorúan beszerkesztett versek, a kötetkompozíció szintjén szigorúan beszerkesztett *és* megszerkesztett ciklusok *és* versek jellemzik, melyeken vörös fonálként húzódik végig az erdélyi kertmozinak a kötetcímben előrevetített motívuma. A kompozíciót a *helyzetjelentés* és a *játék mozgó tükrökkel* című versek keretezik, s a költeményekre általában jellemző, hogy alkotójuk pontos és néha már kínosan precíz utalásrendszert épít köréjük ajánlásaival, szövegközi hivatkozásaival. Egymásra utaló, egymásnak válaszoló sorokból olvasódik össze a sorok közötti jelentéstöbblet. Ráadásul a lírában oly szokatlan, ám korántsem példátlan lábjegyzetek is megjelennek Bogdán László kötetében. A jegyzetek tulajdonképpeni (vagyis az elsőrendű jelentésükön túlmutató, nem magyarázatul álló, hanem létüket önmagában megokoló) rendeltetése homályban marad. Nem dönthető el: a költő a jegyzetelés paródiáját nyújtja-e, avagy komolyan és határozott közlői szándékkal jegyzetel.

A kötetben található versek módfelett nagy száma szintén elgondolkodtató. A művek pontos datálása egyrészt magyarázatul szolgál arra: miért szerkesztette a művész egy kötetbe ezeket a több mint két évtizeden átívelő verseket; születése pillanatában a legtöbb nem jelenhetett meg, sőt, még az is rendkívüli merészségről tanúskodik, hogy Bogdán László egyáltalán le merte írni ezeket a sorokat a nyolcvanas években. Másrészt az ötvenkét versnek igencsak szüksége van a külső-belső szövegösszetartó erőre, nem pusztán számosságuk, sokkal inkább az egyes művek terjedelme miatt. A szabadvers látomásos gondolatisága helyett az elbeszélő-mesélve dokumentáló készség jellemzi az olyan verseket, mint *a kísértethajó és utasai*, az *amikor először hallottam cseh tamást énekelni avagy nyári este hetvenhétben darkó pistával a fedélzeten avagy amikor még minden megvolt de már indult a kísértethajó, a párbaj* vagy a *totálplán: a hegesztőpisztolyok*, azonkívül nem a gondolat ritmusa építi a szöveget, sokkal inkább egy történeti látásmód, mely az időben kibomolva-bontakozva a történések elmondva megőrzését-felmutatását tartja feladatának. Kínos precizitásán önmaga is fel-felkacag néha, célját azonban pillanatra sem veszíti szem elől. Mi ez a cél? A bűnösök megnevezése: a kommunizmus, a Ceausescu-diktatúra (melyet egyébként így, szövegszerűen, soha nem mond ki a versekben) bűneinek felsorolása-megnevezése, az áldozatok számbavétele. A legtöbb mű maradéktalanul eleget tesz ennek a feladatnak. Az önként vállalt kötelesség azonban kettős csapda ebben az esetben. Hiszen akkor, amikor a legégetőbb szükség lett volna arra, hogy valaki kimondja mindezeket, akkor hallgatni kellett, vagy olyan fórumokon – elsősorban külföldön, emigrációban, vagy illegalitásban – lehetett csupán megszó-

lalni, ahol ez a megszólalás legalábbis kétes eredményekkel kecsegtetett. Mégis, fontos volt, hogy megszülettek ezek a számvetések, dokumentumok, hacsak az íróasztalfiókoknak is, hacsak a fejekben is, papírra leírni nem mervén – nem tudván soraikat. Az 1995-ben megjelent *Az erdélyi kertmozi* című kötetben azonban már legjobb esetben is csak anakronisztikusan hatnak ezek a sorok.

A költészet hatalma által legyőzni a múló időt, mely válogatás nélkül sodorná el az emlékeket, a történeti momentumokat, szép feladat. A költészet zárványként őrzi önmagában a régmúltat, mint Arany János balladája, *A walesi bárdok* a Bach-korszakot, de csak igen ritka esetekben helyezi előtérbe a történetiséget, mint meghatározottságot és igényt a lírai szubjektum látomásával-vallomásával szemben. Megtörténhet, hogy éppen a tűnő idő megragadásának igyekezete, mint stílus vagy belső követelmény jelentkezik az alkotásban az időszerűség megkérdőjelezéseként, az időben fennmaradás tagadásaként. Néhol már szándékoltnak hat Bogdán igyekezete, hogy múlékony hivatkozási anyagból állítson emléket az időnek. Ilyen múlékony anyag a Cseh Tamás-féle dalok szövegvilágának megidézése, a hangsúlyosan patriarchális (sepsiszentgyörgyi) mozzanatok beemelése a művekbe, de főként a lírai szubjektum és környezete életének misztifikálása a magyar hatvanas-hetvenes évek „nagy generációjának" kellékeivel (zenei, filmipari utalások, az alkoholfogyasztás mint nemzedéki-nemzeti sors mitizálása stb.). Így tűnik el a folyvást ismételgetett díszletek között az erdélyi magyar kultúra egyik jelentős szellemi mozzanata Szilágyi Domokossal, Visky Árpáddal, Sütő Istvánnal.

Rímes-ritmusos versek ölelik körül a szabadversek csoportját *Az erdélyi kertmozi* című kötetben. Ezekben a költeményekben (különösen a kötet második felében találhatókban) Bogdán László lírájának sajátos értékei mutatkoznak meg. A magányosság élménye kapcsolja össze a szerelmestől elhagyatottan élt életet a kisebbségi lét nyomorúságaival. A *hajnal* és a *hívóvers* eme két funkció között egyensúlyoz, előkészítve a *szeretnék én lenni te és álmomban mégis nyírfa vagyok* című verset, mely már alcímében összefogja a szerelemnek és a diktatúrának egymástól első látásra igencsak eltérő témaköreit: „Oszip Mandelstam levelei a lágerből feleségéhez". Ezekben a versekben nem találhatóak meg azok az emblémák (horogkereszt, csillag-sarló-kalapács, Duna-delta stb.), melyek más műveiben jelentéshordozókként bukkannak föl, inkább a lírai szerepek vallomásos összefűzésének versteremtő erejéről beszélhetünk. Az elnyomó rezsim létét megfosztja fontosságától a költemény, megmutatva, hogy az önzésében a szeretőt kínzó hűtlen és könnyelmű szerelmes sokkal nagyobb fájdalmat okoz(hat), mint egy diktatúra. Ezáltal szinte létjogától (tudniillik a kínzástól) fosztja meg az elnyomó hatalmat, komolytalanná téve. A hajnal több versben is visszatérő szimbóluma egyrészt végérvényesíti erotika és diktatúra összefonódását, másrészt tudatalattink világába, énünk legbensőbb szegletébe is beleégeti az elnyomás, az abszurd halálnak való kiszolgáltatottság és – bármilyen különös – a személytelenség démonának képét.

A Bogdán által megélt „daliás"-keserves idők számbavétele mellett az elődök korát, a „boldog békeidőket" is feltérképezi a kötetkompozíció. A *képzelt szövegkönyv egy konkrét filmhez* vagy a *hullámok* című versek életrajzi pontossággal vallanak háromnégy emberöltő történelméről. Temesi Ferenc eddigi két nagyregényével a *Porral* és a *Híddal* rokonítja ezeket a műveket a személyes családtörténet kísérlete, s akárcsak Temesinél, Bogdán itt is ezt a történeti sort próbálja meg folytatni a nemzedéki legendárium bevezetésével. Az említett költeményben, mint szinte minden versében, jó érzékkel alkalmazza a montázstechnikát (a kötet borítóján ennek megfelelően egy mon-

tázs található, mely Hervay Katalin műve). De míg másutt, antikommunista verseiben a diktatúrák emblémáinak, jelképeinek használata erőszakoltnak és túlzónak tűnik, itt, a századelő világának megrajzolásakor a megértést erősítő motívumokként bukkannak fel, olvashatóak az ismétlések. Maga a kertmozi motívuma pontosan megfelel annak a követelménynek, hogy a költő az erdélyországi kisebbségi lét démoniságát és az elpusztult-pusztuló emberi-művészi-történelmi értékek álomszerű szellemvilágát idézze elénk. Az egységes kötetkompozíciót fellazítja ugyan a túlságosan közvetlen utalásrendszer a már említett, Ceausescu-rezsimet idéző jeremiádokban, egészében mégis egységes alkotás Bogdán László *Az erdélyi kertmozi* című verseskötete. *(Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1995.)*

Kelemen Zoltán

Magyar Carmina Burana

PINTÉR LAJOS: EZREDFORDULÓPONTON

Egyik korábbi, 1981-ből datálódó verseskötete címével – *Európai diákdal* – Pintér Lajos pontosan körülhatárolja nemcsak ez idő tájt írott verseit, hanem egész poétai alapállását is. Világérzését, ha úgy tetszik, mert azelőtt is, azóta is izgatott, vibráló „diákdalokat" írt és ír, miként – mutatis mutandis – jóemlékű, elporladt középkori vágáns-elődei, „galád-dalokat" (nem a szó mai, hanem akkori – gagliarda! – értelmében), mint a verselő vagabundok, akiknek hevenyészve lejegyzett és hátramaradt dalait a beureni (innen a latinos *burana* szóalak) bencés kolostor gyűjteményében találta meg a tudós közreadó, Schmeller, s e publikáció nyomán komponálta meg századunk közepe táján népszerű zeneművét Carl Orff. Eme jóízű, kergén bolondos, részben szerelmi-udvarló-, mulató-mulattató dalok, részben szatirikus, moralizáló és groteszk énekek szinte jelképpé váltak, valósággal újkori műfajt teremtettek, világlátásukkal és formakincsükkel egyaránt.

Bár az idő jócskán tovább haladt Pintér Lajos emlékezetes *Európai diákdal*-kötete óta, a költő maga is túllépett negyvenedik esztendején – tehát „emlékező korszakába" ért –, arról már nem is szólva, hogy az Európa szó csengése-hangulata is módosult azóta némiképp (mondjuk ki: inflálódott az unos-untalan, üresjáratokba torkolló használattól), az ízes, mutáló, szertelen és bölcs diákdalok, a csukló-kukorékoló-rikkantó diákos dalok költőnk alapélményéül megmaradtak. Újabb könyveiben, miként a legutóbbiban is – *Ezredfordulóponton* – az akkor megalapozott hangot érleli tovább, ama költői alaphangulatra rétegződnek újabb élményei és poétai felismerései, csak épp a hajdani dalok mézéhez keveredik egyre több keserűség. Így van és alighanem így is kell lennie. Az utóbbi versek tragikusabb színezetűek, mélyebb tónusúak. Belső szorongások, tépelődések szabdalják őket, hetykeségükbe rezignáció vegyül, csak a hangjuk, a hangütésük intonálja továbbra is a Pintér-féle korábbi „beureni dalokat".

„Ti kollégium-lépcsők, ti lépcsői / életünknek, ahogyan fölszaladtunk, / remegett, rengett a föld alattunk! / életem kísértői, kísérői..." – írja *(Háttal az ifjúságnak)* hajdani Eötvös-kollégista esztendeire és társaira emlékezve. Nem szakadva el a valahai szeles, világot-megforgató kamasz-álmok igézetétől, ám arra is utalva – „remegett, rengett a föld alattunk!" –, hogy mindez múlttá, legalábbis félmúlttá változott. A nagy lépcsőfutások, kontinens-álmú viharok meglassultak, elcsitultak, de a lélek benső tartományaiban a helyükre kerültek, onnan előhívhatók, ott élnek és hatnak tovább ma is, ha nem is a futások lendületével és diákos hevületével, hanem a negyvenen túljutott poéta emlékeit átszínezve és elevenen tartva. Mintegy valahai ábrándjaival és hetykeségével szembesítve őt, azt jelezve, hogy meg kell őrizni a hajdan lobogó lángokból a parazsat, hisz anélkül nem érdemes élni, írni, emlékezni. „...intettünk az életnek, eszméletnek / onnan, föntről s máris: le, le, lefelé – / arcok és harcok és sár és könny közé... / Álarcok és valódi harcok közé..." – zárul az érzelmektől szabdalt szonett, utalva – „fönt és lent" – a diák-hevületek és az érett férfikor helyszíneinek és realitásainak különbözőségére, arra intve egyúttal, hogy ha e kettő más is, másféle is, mégsem képzelhető el a másik nélkül, annak tükrében áll, olykor görbe tükrében: a jelen minden motívuma – harca és álarca – a valahai diák-hegyomlások és lélekrengések visszfényében.

A vers címe is emlékezetesen tanulságos: *Háttal az ifjúságnak.* Az olvasó valamiféle „félfordulatot" kell, hogy érzékeljen eme címből: az ifjúság többnyire múlt nélküli és a vágyott jövendőbe fúrja a tekintetét, az érett férfikornak viszont már múltja van, előideje, emlékekkel gazdag, ezért gyakran fordul vissza, régebbi korokba mered – a maga eszmélkedésének idejébe s a közösségébe, mely mintegy a maga hajnalkorának a sejtekben, génekben, emlékekben való meghosszabbítása. És ez a félfordulat – a diákkorból a férfikorba való átlépés gesztusa – egyúttal az álmokból a realitások felé való fordulás mozdulata is. A tervezgetések és az ábrándok után elkezdődik a világteremtés időszaka, a lehetőségekkel való szembesülése. Az álmokból immár valós időt és teret kell teremteni, ahogy a hajdani, neves elődök is tették: „Rozsdafoltok a gesztenye levelén, / koraősz, véraláfutásos az ég, / véraláfutások az ősz Jókai tenyerén is. / Az író és báró Eötvös a hegyet járja, / menyétre lelnek, őzre, rókára. / Ez Menyét út legyen, ez Őz utca, / ez Róka-dűlő..." – írja a *Szüret az Istenhegyen* oldott soraiban. És a világ benépesül a megálmodott, de immár valóságos utakkal és helyszínekkel, melyek mindegyikének előélete van, magára-emlékezése és neve, szépen szóló neve, ami már csak hangzásával emlékeztet arra az időre, amikor még a férfi nem teremtette a maga hasonlatosságára.

Sodró-lendületűek, érzelmektől kuszáltak Pintér Lajos kései „diákdalai". Olykor halkan meditálók, másszor bőbeszédűen nekilódulók, a helyzet és a felidézett félmúlt kívánalmai szerint. Ott válnak igazán emlékezetessé és termővé, ahol a félmúlt és a jelen egymásra torlódik. Ahol pontosan nem tudható, mely térben és időben barangolunk a poétával. Nem azért nem tudható, mintha rejtély volna mindez, hanem mert Pintér is átengedi magát a maga-teremtette tükörjátéknak. És eme határpontra érve sosem érzékenyül el egészen, csak majdnem. Érzékeli azt a vers-helyszínt, ahol a szép (sokszor csak megszépítő) emlékezést meg kell fékeznie, ahol az elérzékenyülést groteszk játékba kell fordítania. Ahol – ha még egyet lépne tovább – már légüres térben kalimpálna, a homályos múlt imaginárius terébe nyaklana alá, amit nem lehet és fölösleges is megtenni, hisz az a tér már csak benne létezik, a léptek súlyát nem bírja el, valós lábbal belé taposni nem lehet, olyan az, mint a csalóka és lidércfényekkel hívogató lápvilág, melyet lehet messziről szeretni és csodálni, de benne barangolni életveszélyes. Helyette az a szűkös és sokszor vigasztalan tér adatott nekünk valóságossá, ahol vagyunk. „Nézem gyerekeim, / ahogy játszanak, játszanak a / sugárszennyezett homokban. / *Földünket nem szüleinktől örököltük, / hanem gyermekeinktől kölcsönöztük!* / Ti meg játszotok ezzel a kölcsön-vett / Földdel, mint egy labdával, hiszen / tiétek..." – summázza a *helyzetet*, az ezredfordulópont kopár terét és idejét, melyhez – diák-álmai felől – meg kellett érkeznie.

Ez a tér egészen körülhatárolt és folytatódás nélküli. A gyermekkor és az ifjúkor hajdani tér-ideje teljes volt és az álmok visszfényében folyamatosan és fokozatosan szűkült a férfikor valós terévé-idejévé. Most, eme kopár és vigasztalan pillanatban kell újra feltöltődnünk emlékekkel és ábrándokkal, hogy a kerítő szürkeség és reménytelenség újra kitáruljon, teljes világgá legyen. Ez a teljesség már nem egészen azonos a diákkor, a daloló, hetyke, szelesen fütyörésző diákkor valóságával, de nem is egészen idegen tőle. Ami mégis attól megkülönbözteti: a tudás és a tapasztalat. A poéta – és a mindenkiben benne lakó álmodozó – kezdetben tapasztalatok híján élte meg a teljességet, belőle még ki nem szakadt, életeleme volt a remény, később ezt újra meg kell teremteni a való világ motívumaiból, keserű és keserves, kisszerű és fájdalmasan lepusztult fragmentumaiból. Mert ha ez a gesztus elmarad, menthetetlenül elnyel mindnyájunkat az ábrándozás lila köde és a kopár valóság, s e kettő közt skizofrén módon tévelyeghetünk, sem itt, sem ott téblábolva a minősítetlen semmiben.

„Rész vagy-e? Részlet vagy-e? / Elhanyagolható részlet, vagy rész, / amely kell az egészhez?... / És keresed egy-tizmilliomodnyi részed, / egy-tizenötmilliomodnyi részed, / hisz csak te tudod, hisz csak ők / tudják, hol lakott Csokonai, Dsida, / hol Radnóti, Petőfi hollófekete / lován hol járt..." – írja *A rész és egész szerelmé*ben, a maga felismert és megtalált (újra megtalált) szerepét és helyét kijelölve, immár egyszerre mondva ki diákkori önmagát és a negyvenvalahány esztendős férfit, aki: „...most lázadsz, tékozló, / szerelmes részlet, jogot formálsz / az egészre... / Sírsz. Öklöddel ütöd a tükröt. / Csikorog a rész. Csikorog az egész..."

Ez már nem a hajdani, kissé gyanútlan, egyszerre hetykén bolondos és koravénen bölcs diákdalok hangja, attól gyökeresen mégsem különbözik. Érettebb, lassultabb versbeszéd... Porszem csak ott kerül a gépezetbe, ahol a hangja aggálytalanul nekilódul, ahol kikerül a poéta-kontroll alól – Pintér nem auditív költő, a sorvégek monoton magánhangzó-ismétlődése olykor csikorgást eredményez. Ez azonban csak egy-egy ügyetlen pillanat, mert a versét sikerül újra összerántania és megemelnie. És legjava versei

ugyanazt mondják, mint korábbi diákdalai, ha más nézőpont felől fürkészik is a világot. Immár nem az álom és ábránd imaginárius tere irányából keresik a maguk talpalatnyi terét, hanem épp megfordítva: a megtalált, berendezett, élni kapott tér-fragmentum irányából mondják ki a Magna Misztériumot. *(Széphalom Könyvműhely, 1995)*

Szepesi Attila

Életöröm és elmúlástudat

KISS BENEDEK ÚJ VERSEI

Éppen egy évtizedet kellett várnunk Kiss Benedek újabb verseinek kötetére. Igaz, közben kétféle válogatás is megjelent az eddigi termésből: egyik az ifjú, másik a „felnőtt" olvasóknak szánva, s ezekben néhány újabb vers is helyet kapott. Igaz az is, hogy e kötetek alkalmat kínáltak a számvetésre nemcsak a költő, hanem a kritika számára is, de sajnos az is tény, hogy alig néhányan próbálkoztak meg eddig – akár csak a leltározó jellegű számbavétellel is. A karcsú újabb kötet követeli meg a szembenézést, már csak azért is, mert maga a versanyag is mindegyre erre késztet, hiszen a költő szinte folytonosan a számvetés határhelyzetében érzi és tudja magát, s eszerint cselekszik *Szűkülő szemmel*, miként a könyv címe is kifejezi.

Kiss Benedek negyed századdal ezelőtti bemutatkozása egyike a legemlékezetesebbeknek. A *Gazdátlan évszak* (1970) sokunk számára feledhetetlen. Csillogóan és derűs erővel hirdette, hogy az élménylíra megújítható, hogy a közvetlen élménykifejezés, az erőteljes képiség, a dalszerűség továbbra sem idegen a költészettől, azaz nem akadálya az érvényesen szólásnak. Aztán erőt és hitet szaggató évek, évtizedek jöttek, s mint annyian a nemzedékből, mint annyian az országban, a költő is elbizonytalanodott. Többen tanácsolgatták neki, hogy váljon mássá, műveljen másféle költészetet, de ami egyeseknél hasznos és jóakaratú tanács is lehetett, az nála nem bizonyulhatott eredményesnek. Nem a költő volt makacs, esetleg javíthatatlan konzervatív, hanem a költői alkat bizonyult annyira meghatározottnak, már fellépésekor késznek, hogy természetellenes, s így irodalmi értelemben öngyilkos akció lett volna a radikális szemléleti és formai váltás. Mert a kritikus, a költőtárs, akár a legjobb barát is tanácsolhat sokfélét az alkotónak, javasolhatja, hogy mit tegyen és mit kerüljön el, nem biztos, hogy a javaslatok eredményesen ki is próbálhatók. Nem lehet mindenki író, az írók közül nem lehet mindenki minden műnemben egyaránt otthonos és eredményes, s aki éppen költő, az is százféle utat és lehetőséget példázhat. Kordivatok mindig vannak, látványosak és eredményesek s múlékonyak egyaránt, de végül is az alkotónak a személyiség lényegi magjához kell hűnek lennie, s nem a bármily látványos és sikerrel kecsegtető áramlatokhoz. Mert ha nem ezt teszi, úgy járhat, mint Ibsen Peer Gyntje, s a hagyma lehántott héjai közt nem magot találunk, csak az űr semmijét. Ugyanakkor az is igaz, hogy az önmagunkhoz való hűség, belső valónk bármily következetes kifejezése sem igazolja önmagában alkotói tevékenységünket. A divattól nagyrészt független érvényesség azonban jóval összetettebb és kiismerhetetlenebb dolog, mint a divat. Tévedhet a jelenkor, de tévedhet az utókor is, igazolódhat a divat is. S még arra sincsen szabály, hogy mennyi, a rostán fönnakadó művet kell létrehozni ahhoz, hogy az már fenntartsa az alkotót magát is, s beillessze az irodalomtörténet-írás és a jövendő antológiák névsoraiba. Hiszen egy-két költeménnyel is el lehet érni ezt az eredményt, máskor meg valami ok miatt több tucat érdemes munka sem elegendő hozzá. Nagyon kevés az olyan költő, akiről biztonsággal állítható, hogy minden írása fontos, ám nagyon sok az olyan, akinek néhány műve bizonyosan fontos, azaz klasszikus érték.

A huszadik század kevés dologban kényeztetett el bennünket itt a Kárpát-medencében, de abban talán mégiscsak, hogy oly sok jelentős és oly sok maradandó költői életmű született. Úgy gondolom, ez a felfokozott bőség is szerepet játszik abban, hogy

a harmincas évektől kezdve rendre vissza-visszatér a líra halálának, illetve eljelentéktelenülésének tézise. A nyolcvanas években is hódított ez a vélekedés, majd a közelmúltban átadta a helyét annak a még sötétebben látónak, amelyik szerint az egész magyar irodalom válságban van, semmi sem jelentős. Lehet persze ebben is igazság, de a jelenkor mindig torzan is lát, mást is lát. Persze, válság van, az lenne a csoda, ha valami olyasmit mutathatnánk fel, ami nincsen válságban, de azért az élet megy mégis tovább, él a természet is, és él – talán hozzá igazodóan és hozzá hasonlóan meggyötörten – a költészet is.

S a meggyötörtség, az igazodás és a mégis daca döntő vonásai Kiss Benedek költészetének is. Amely egészében természetesen egyenetlen – dehát egyetlen kézen meg tudjuk számolni azokat, akik nyolcszáz év alatt nem vagy alig egyenetlen lírai életművet hoztak létre. Mondhatni rá azt is, hogy sok benne az önismétlés, de ez megintcsak általános költői sajátosság, s nem ez a leírható jelenség a lényeges, hanem az, hogy a sok „hasonló" vers között van-e néhány kiemelkedő, amelyek kedvéért a többinek is meg kellett születnie. S aki nem talál ilyeneket Kiss Benedek köteteiben, a legelsőtől a mostaniig, az bizonyára valamely ízléskör túlságosan elfogult híve. Mondhatni azt is, hogy túl szűk körben mozog, világa nem eléggé változatos és a pályán előrehaladva az időben sem nagyon módosul, de ezt valóban az alkat jellege dönti el. Kiss Benedek versei is mindig arról szólnak, ami őt a legjobban foglalkoztatja, s egy szűkebb, de intenzíven megélt élménykör is éppen elég költői feladatot ad. Vagy ezeknek nem – ezeknek sem – tudna megfelelni? Az a hang, amely Kiss Benedeké, meglehetősen egyedülálló mai költészetünkben. Közeli-távoli rokona egyaránt kevés van. Versei azonnal felismerhetőek. Aki csak mást szeret, ám ne „fogyassza", de engedje meg, hogy az erre hangolt ízlésűek és a mindenevők örömüket leljék e versekben is. Mindez nem védőbeszéd, csak a sokféleség jogának csöndes szóvátétele, s a túlságosan biztos és hamari ítéletek szelíden ironikus szemlélete.

Vannak íratlanul is közismert listák arról, hogy a „modern" költészetnek mi mindennel nem kell, nem szabad foglalkoznia. Ugyanakkor rendre tapasztalhatjuk, hogy minden korlátozás lepereg a versről a valóság hullámmozgásában. Még ebben a különleges huszadik században sem változott annyit és annyira az ember, hogy drasztikusan mássá kellene feltétlenül formálnia eszményeit és tevékenységi formáit. A legnagyobb kérdés még mindig az élet és a halál, s hogy milyen lehet az elmúlás tudatával az ideális és a valóságos élet. S bármennyi is a szenvedés, bármekkorák is az antihumánus erők, maga az ember, az emberiség egyedeként és emberiségként egyaránt arra törekszik, hogy értelmet leljen létezésében, hogy találkozhasson az örömmel, a boldogsággal. S azt a tépettséget, kételyekkel telítettséget, amely a második évezred végén az ember és az emberiség sajátja, nemcsak azzal lehet legyőzni, hogy a teljes reménytelenség hirdetőivé válunk, hanem azzal is, hogy ezt a tépettséget állandó sajátosságnak látva és tudva is vállaljuk a keresést. Az elmúlástudattal terhelten is keressük az életöröm lehetséges pillanatait.

S ez a fajta kettősség, ha változó módon és mértékben is, de kezdettől megfigyelhető Kiss Benedek költészetében. Természetes talán, hogy ifjan harsogóbban és végletesebben látja meg az életöröm jeleit, s hogy később mindez szelídebbre hangolódik, s átlengi az emlékezés és a búcsú. S korábban soha oly erővel, mint a *Szűkülő szemmel* verseinek világában. A szűkülő szem az idővel vet számot: a jövőt fürkészi, de a múltat is, felidézi az ismertet, de már vissza nem hozhatót, s meditál a várhatón. Legszemléle-

tesebben és legváratlanabbul éppen a címadó költemény mutatja meg életöröm és elmúlástudat egymásra szikráztatásának elemi élményét, s teszi azt szinte mítoszi sugárzásúvá.

A vers időszembesítő költemény, több síkon is. Egyrészt a közelmúltat és a jelent szembesíti. Az egy héttel ezelőtti helyzet: tengerpart, napozás, nyár, lányok, szerelemképzet. A mostani: emlékezés minderre s a számvetés kényszere. Az emlék felidézése azonban elindít egy másik szintű időszembesítést is, s ennek az emberi életkorok változása adja meg az alapját, s a szerelem-képzetre vonatkoztatva. Az időképzetet egy jól megválasztott fogalomsor érzékelteti, s ebben a konkrét és az elvont, a szemléletes és az eszmei összegződik a lány, a nő és az örök Éva hármasában: „és szűkülő szemedben / minden nő egyre szőkül, / már nem lányt keresel régen, / mégis mind lánnyá válnak, / bőrük feszes, nem rontja / ránca tapasztalásnak, / mint elsőt, mind úgy nézed, / miként az Örök Évát, / s nem tudod: öregedés ez / benned, vagy fiatalság." Ez a kétértelműség és belőle is következő bizonytalanság ott volt már a vers első szakaszában is, ahol a tenger és a szerelmes nő teste képileg szétoldhatatlanul rétegződik egymásra, s mindegyik a végtelenség-halhatatlanság és az elérhetetlenség szimbólumává is válik, s így lesz az emlékező helyzete és önmagára vonatkozó ítélete: „az örökkön örökké várlak, / tiéd-nem-leszek-soha".

A csattanószerű, de a verset mégsem felbillentő lezárás meg is őrzi s meg is szünteti e polifóniát: „egy hete még a tenger, / s most / kész vagyok megint / a halálra". Ez a verszárás azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy az emlékező tudatában, létállapotában nemcsak az egy héttel ezelőtti és a jelenlegi helyzet között éles a váltás, hanem az utazás előtti és a tengerparti között is, s a régebbi a jelenlegivel válik azonossá. Az igazi nagy váltás a személyiség számára valamikor régen következett be, a tengerparti jelenetnek csupán az a szerepe, hogy felidézze, mintegy feledhetetlen emlékképként azt a régebbi, édeni múltat és szembesítse a jelennel. Az „éden" idejében és helyzetében értelmetlen s felesleges a halálról szót ejteni, a kirekesztettség viszont azt tenné nevetségessé, aki elfeledkezne erről a viszonyítási pontról. Ugyanakkor a versszöveg nemcsak azt képes érzékeltetni, hogy az embernek kétféle létállapota lehetséges, s egyiket az életöröm, a másikat az elmúlástudat határozza meg, hanem azt is, hogy ezek egymáshoz való viszonya változik az életút során, s még azt is, hogy ebben lehetséges lényegi fordulópont, valamint azt is, hogy a ilyen radikális váltás sem tünteti el a tudatból azt az emléket, amely felidézhető, s ezzel is éltető erejű.

Az emlékidézés, az édeninek sejtett-tudott, vagy azzá átvarázsolt múlt gyakori motívum, s főként a gyermekkorra vonatkoztatva. „Sóvárgok már vissza volt-időmbe", vallja meg a költő, s *Téli alkonyon* is azt sóhajtja el, hogy „De szép is voltál, én gyerekkorom!" Hiszen „mi köd most: fény volt minden, csupa fény. / Mi hatalmas volt, akkor, ott az ég! / Nem hinni – megélni lehetett Istenét: / naponta Benne éltem – oktalan / kölyök-állat, de kinek értelme van; / mint Ádám s Éva a bűnbeesés előtt: / nem szégyelltem a meztelen Időt, / mely végtelen volt, mint a Szeretet, / amiben fogantattak mindenek." Aztán megfogalmazódik a kételkedő kritika is, nem az emlékekre vonatkoztatva, hanem inkább a tudat megszépítő munkájára, végül azonban felmentést kap ez a tevékenység, hiszen a „való mese" nélkül nem lehet élni, szükséges a kép arról a létállapotról, „hol föltámadni lehet, sőt muszáj, / s a munka – játék, s a csoda – szabály."

Az édeni világ időn kívüli, vagyis a benne lévőnek nincs haláltudata, s amennyire van, az sem saját személyére vonatkoztatott. Így az éden emlékké válása könnyen mu-

tathat pillanatképszerű sajátosságokat. Viszont az emlékezés helyzete már elképzelhetetlen az intenzív időélmény nélkül, s emiatt magától értetődő az elmúlástudat. Ugyanakkor az emlék és a jelen az ideál és a való kettőssége polifonná teszi az idő és a személyiség kapcsolatát is, hiszen fizikailag az idő mindig éppen „van", a személyiség számára is, a tudat számára viszont az idő „volt" is és „lesz" is, ezért érezheti magát *Az időből* kilógva: „Fogalmazom a pillanatot, /s a pillanat fogalmaz engem, / mégsem sikerül az időben / hiánytalanul benne lennem: / kilóg belőle kezem, lábam, / bár mint béka a kocsonyában, / belédermedve pislogok, / s azt sem tudom: ki s hol vagyok?" A vers végső soron elmúlás utáni fohász, s ez gondolatilag következetes, hiszen a szövegben bemutatott helyzet a létben feloldhatatlan, a halálban viszont megszűnik, visszaminősül ugyanis fizikai kérdéssé.

A látszat ellenére nem a halálnak, csupán a halál tudatának érzékletes kifejezésére érett meg ez a költészet. A közvetlen halál-versek közül – s ezek a kötet legkiemelkedőbb darabjai – egy szerepvers teszi ezt egészen egyértelművé. *Babits Mihály a szőlőhegyen* elmélkedik az elmúlásról, s ez a vers rájátszik irodalmunk egyik alapművére, az *Ősz és tavasz közöttre*. A rájátszás esősorban nem formai, bár olyan elemei is vannak, hanem gondolati és hangulati, vagyis ez a vers is fájdalmas, elégikus borongással néz szembe az elkerülhetetlennel, s a két rossz: a fájdalmas lét és a fájdalmas megsemmisülés határhelyzetében rezignáltsága ellenére is inkább a lét mellett érvel: „Szívem mindig félt a lakodalmi / vígságoktól – nem kell félni már. / Belenyugszom: nem kell élni már... / S mégis: mégis. S: ó jaj, meg kell halni! / Fájt lennem, és: elmúlnom is fáj."

Az életöröm nemcsak emlékképként van jelen, ami véglegesen emlékképpé válik, az az életöröm ellenpont nélküli voltának állapota, vagyis az egyértelműség lehetetlensége. Ennek az ellenpontozott világnak hangsúlyozottan a természeti szféra a létezési közege. A természet kezdettől fogva kulcsszerepű Kiss Benedek költészetében, de jelentéskör fokozatosan mindinkább antropológiai jellegűvé válik. Tavasz-nyár-ősz-tél forgószínpada van jelen szinte állandóan jelzetten a versekben, a szűkülő szem mindig rálát valamelyikre valóságosan, s egy másikra is gyakran, ellenpontként, hol az újjászületést, hol az elmúlást villantva fel. A tavasz és a nyár képzetköre inkább a dalt, az ősz és a tél inkább az elégiát vonzza, s így a versek legtöbbje elégikus dalként és/vagy dalszerű elégiaként írható le poétikai szempontból. A gyakori ellenpontozás nemcsak a természet létét mutatja dinamikusabbnak, hanem az emberi létet is, s érzékelteti annak körforgását, s azt is, hogy az emberé: egyetlen kör. Ebben az összefüggésben az életörömöt egyrészt ennek a körnek a bejárhatósága, másrészt a természet sokszoros körözésébe való beilleszthetősége adja meg.

Az egész kötetre általánosítva az életöröm két nagy jelentés- és motívumkörben bontakozik ki: részben a természeti, részben az emberi szférákban. A természetiben a Nap a leggyakoribb élet- és örömjelkép: a kötet harmadik ciklusának 26 versében néven nevezve 12-szer fordul elő, s még tágabb az asszociációs ráutalások száma. Hasonló fontosságú a Naphoz is kapcsolódó fény és a tavasz motívuma, s igen gyakran pozitív jelentéskört is magába foglal az őszé. Néhány versben a tenger, a szőlő, s többször fák, növények játszanak ilyenfajta szerepet. A természeti és az emberi szintet nemcsak a *szűkülő szemel* vizsgálódó költői személyiség köti össze, hanem az Isten-képzet is, amelynek szintén dúsabb a korábbiakhoz képest a jelenléte és a jelentősége. Az emberi szinten örömjelkép a már említett gyermek- és ifjúkor, annak édenisége, az első világraeszmélések sora, az első igazi futballistaként végigjátszott mérkőzés, az első igazi szerelem például. Meghatározó, az egész köteten végighullámzó a szerelem-szeretet mo-

tívuma, s a kötet végkicsengésében is fontos szerepet játszik: mind a korai versek közül ideemelt, s ezzel is az állandóságot hangsúlyozó *Gyűrű nélkül*, mind az általánosító új vers, az örök nőit új változatban kifejező *Nők* révén. S végül meghatározó a magyarság, a szülőföldszeretet, az idekötöttség motívumköre is, bár látszólag nem, vagy csak aligalig, egy-két versével nevezhető „közéleti költőnek" Kiss Benedek. De nem egyes versek utalnak csak erre, bár olyanok is, mint a kötetnyitó *Járok a nyárban*, amely a meghatározó Alföld-élménykört, s a *Petőfi lázálma az eljövendőkről*, amely a meggumibotozott március 15-ei ünneplőket, azaz a történelmi helyzet tragikus fonákságát állítja a középpontba; hanem voltaképpen az egész költői szemlélet erre is vonatkoztatandó.

S mielőtt még túlságosan is lekerekítettnek gondolnánk a kötet anyagát, vegyük észre az általános hangoltságtól elütő néhány verset is. Mert megjelenik a tárgyiasabb groteszk is: meg nem szüntetve, de átformálva némileg Kiss Benedek általában egyneműbb látomásosságát részben már a *Pillanatkép, este, tavasz*, s teljesebben a *Ki ment meg a galamboktól?* világában. Van látomásos groteszk is, egy Weöres Sándor-i rejtelmeket kibontó dal a példa rá, a *Nap-hal-nap*. S van egy olyan dal is, amelyben az életöröm és a groteszk keveredik feloldhatatlanul: ez az augusztus huszadikai fővárosi ünnepi estét megjelenítő *Ünnep*.

A kötet az Alföld-vallomással indult, s az életörömöt és az elmúlástudatot egymásba hullámoztató versek sorával folytatódott. Végül vallomás-versekkel, *Biztatóval*, *Köszöntővel* fejeződik be. A ciklus három címét egybeolvasva azt vehetjük észre, hogy a költő *Az időből kilógva Szűkülő szemmel* és, de, mindazonáltal, mégis, csakazértis *Éghez igázva* létezik és alkot. Nem váteszként, nem megtért bűnösként, de nem is minden hitét elvesztett személyiségként, hanem olyanként, aki már tudja a régi bölcsességet: ellentétek kereszteződési pontja a természet s az ember is. *(Felsőmagyarország Kiadó, 1994.)*

Vasy Géza

Tóth H. Zsolt: Széttaposott ösvény

KARÁCSONY BENŐ ÉLETE ÉS MŰVE

Karácsony Benő kétszeresen is kisebbségi sorsban élt, de ennek a „kettős kisebbség"-nek az élményeit – életművének gazdag önéletrajzi vonatkozásai ellenére – sokkal áttételesebben, rejtettebben fejezte ki, mint az erdélyi magyar kultúrát a köztudat szerint karakterizáló alkotók. Így, bár sok elismerő szót leírtak róla, életműve mindmáig nem kapott kellő mélységű értékelő, monografikus elemzést. Tóth H. Zsolt könyve most ezt a hiányt pótolta.

Sokan írtak Karácsony Benőről, de bármennyire hihetetlen, nemhogy monográfia, hanem még igazán alapos tanulmány sem készült róla. Többnyire kritikákra, emlékezésekre, újságcikkekre, legjobb esetben az újabb kiadások egy-egy alaposabb utószavára támaszkodhatott Tóth H. Zsolt összegző, minden szükséges ismeretet hasznosítani kívánó monográfiája.

Tóth H. Zsolt gondosan és bőségesen összefoglalja az eddigi eredményeket, s meggyőző alapos elemzésekkel mélyíti, erősíti azok érvényét. Az életmű értékelésének eddigi főbb eredményeit nem módosítja jelentősen, inkább egyes kiegészítő vonatkozásokban hoz értékes új megfigyeléseket. Éppen ez a kiegyensúlyozott, jó irodalmi érzékre, alapos elemzésekre építő, mások eredményeit szakszerűen hasznosító módszer segíti ahhoz, hogy hiteles és árnyalt képet adjon Karácsony Benő életművéről.

Könyve belső tagozódását az *életút, életmű* és az *utóélet* bemutatása adja. Szokatlanul konzervatív, de nem haszontalan struktúra ez.

Karácsony Benő élményköreinek, emberi magatartásának megvilágítása azért is helyénvaló, mert ő jellegzetesen olyan író, akinek az életműve tele van élményeinek közvetlen kivetítésével. Az élmény és a mű összevetése tehát segít megérteni az írói karaktert. Karácsony Benő esetében az „elveszett generáció" élményköréből és a „kettős

kisebbség"-i (azaz kisebbségi magyar és zsidó) helyzetből eredő tapasztalatoknak a hatványozódó összegződése figyelhető meg a mélyen humanista, de apatikus, determinisztikus vonásokat is bőven hordozó, „professzionális kívülálló" emberi és írói magatartásának a kialakulásában.

Tóth H. Zsolt Karácsony Benő életútjának eseményeit nyomatékosan az életmű felől szemléli, célja az író „lelki alkatának megértése". Munkájában termékenyen világítja meg az alkat, emberi sors és esztétikai minőségek Karácsony Benőre jellemző egyéni összefonódását. Karácsony Benő „külső szemlélőként időzik saját korában", gyakori önirónia pedig „érzelmi túlfűtöttsége leplezésére" szolgál.

A címe szerint az életművet tárgyaló középső részben bizonyosodhatunk meg egyértelműen arról, hogy az életút és az emberi-írói karakter bensőséges ismerete nem gátolja Tóth H. Zsolt esztétikai ítélkezését. Sok-sok olyan példát idézhetnénk könyvéből, amikor ez az ismeret hathatósan segíti a felismert esztétikai jellegzetességek árnyalt értelmezését és magyarázatát. A második pályakezdés időszakából való *Líra* című novellának „a szürrealizmusba hajló iróniája és iróniába áthajló szürrealizmusát" elemző rész, vagy a „szerző titkos ambícióit némi öngúnnyal láttató keret"-nek az értelmezése éppoly kínálkozó példa itt, mint *A megnyugvás ösvényein* című posztumusz regény sokat vitatott hangyaboly és tücsökdal példázatának a bravúros értelmezése.

Erénye Tóth H. Zsolt könyvének az is, hogy a minden irodalomértéshez szükséges érzékenység, empatikus ráhangolódás ellenére mindvégig mértéktartó az ítéletalkotásban. Biztos kézzel helyezi el az értékhangsúlyokat. Minden esetben alapos érveléssel teszi azokat meggyőzővé, árnyalt esztétikai elemzéssel emeli ki Karácsony Benő novellisztikájának legjobb darabjait, a *Líra* és a *Nyári délután a régi Fehérvárt* című novellákat. Ez utóbbiban pontosan jelzi a későbbi regények legfontosabb történetformáló elveinek a modellszerű megjelenését is.

Érzékletes bemutatását, alapos elemzését adja Karácsony minden regényének. Gyakran ütközteti a korabeli kritikák nézeteit, s többnyire meggyőzően alakítja ki saját álláspontját. Vitára ritkán ingerel, akkor is inkább valamely forrásának a követése vált ki ellenvetést. Például Gaál Gábornak az a kellő kritika nélkül átvett eszmefuttatása, mely szerint a korregénynek konkrétnak, helyhez kötöttnek kell lennie. *Az új élet kapujában* valóban szerény értékű mű, de nem azért, mert nincs helyhez kötve, mert nem „konkrét", hanem azért, mert belső viszonylatainak rendszere nem elég mély, nem elég gazdag.

Tóth H. Zsolt elemzéseiből szemléletesen és gazdagon bontakozik ki Karácsony Benő sajátos regényírói világa. Különösen árnyaltan rajzolja meg Karácsony regényszerkezeteinek sajátosságát: a mozaikszerű töredezettséget, a bujkáló, lappangó motívumok funkcionális alkalmazását, a „peripatetikus mozgáskoreográfiák" szerepét, egyes regények kétpólusú struktúráját. Elemzésében nemcsak a kronológikus rendet követi, hanem az ennél fontosabb, belső, alkotói rendet, összefüggéseket figyeli. Így természetes módon helyezi a pálya végére, s ezúttal esztétikai értelemben is csúcsára az egymással szorosan összefüggő *Napos oldal* és *A megnyugvás ösvényein* című regényeket. Ezeknek a regényeknek az értékeket megbecsülő elemzése is helyes mértéktartást követ, pontosan jelzi a belső egyensúly-eltolódásokat is.

Hasonló biztonsággal ítélkezik keményen egyes gyengébb művekről. Joggal minősíti elemzése összefoglalásaként a „melegséget és kedves szertelenséget árasztó, felületes szórakoztatás" eszközeinek Karácsony Benő színműveit. Jó érzékkel állapítja meg azt is, hogy a *Pjotruska* című regény első részének „modern prózapoetikai pluralizmusa" után szembetűnő törést jelent a második rész sablonos paralelizmusa.

Karácsony Benő életművének az elemzésekor Tóth H. Zsolt érzékenyen figyel ennek az életműnek a modern vonásaira is: ahol csak teheti, a mai szemlélet felé mutató elemekre irányítja a figyelmet.

A címe szerint az életművet elemző fejezet azonban a sok-sok értéke ellenére több hiányérzetet is hagy. Mindenekelőtt feltűnő, hogy szinte az erdélyi magyar irodalomból kiszakítva elemzi Tóth H. Zsolt Karácsony Benő életművét, illetve az, hogy az *Életmű* című fejezet feltűnően kerüli az irodalomtörténeti jellegű összefüggések, párhuzamok megvilágítását az erdélyi és az egész magyar irodalom vonatkozásában egyaránt. Túlságosan belterjesen, önmagában nézi Karácsony életművét. Szükségképpen utal ugyan egyszer-kétszer másokra is, például Tamási és Nyírő pikareszk jellegű regényeire, de gazdagabb, mélyebb irodalomtörténeti összefüggéseket ebben a fejezetben nem tár fel. Ez a zárt módszer az életművön belül dicséretes módon érvényesített értékszempontnak is visszafogja a tágabb érvényességét. Nem látjuk az irodalomtörténeti viszonyítások rendjében Karácsony életművét.

Gazdagabb lehetne a könyv elméleti alapvetése is. Tóth H. Zsolt joggal emlegeti a generációs regény, korszakregény, a főként a pikareszk és a robinzonád fogalmát. Az egyes Karácsony-művek pikareszk vonásait viszonylag gazdagon bemutatja, hasznosítja Szabolcsi Miklósnak *A clown mint a művész önarcképe* című könyvét is. Finom megállapítása, hogy az *Utazás a szürke folyón* című regény hőse, Sebestyén gyógyszerész már nem „picaro", hanem „clown": „a picaro kívülállásával szemben a clown már inkább kirekesztettséget szenved el". Elmulasztja azonban Tóth H. Zsolt az általa emlegetett regényfogalmak alaposabb elméleti és történeti megvilágítását, pedig éppen ezáltal mutathatna rá még pontosabban Karácsony Benő művészetének sajátos vonásaira. Maga Karácsony is utal regényeinek szövegében a pikareszk és a robinzonád tudatos egyéni hasznosítására *(A megnyugvás ösvényein)*.

Végül hiányolom Karácsony nyelvművészetének alaposabb feltárását. Tóth H. Zsolt sokszor utal e művek hangulatosságára, humorosságára, de megállapításai többnyire megmaradnak a kijelentések szintjén. Az életmű egyik karakterisztikus jegyének árnyaltabb megragadását segítené pedig a humoros esztétikai minőség Karácsony Benő műveire jellemző sajátosságainak a feltérképezése, a sokkal gazdagabb nyelvi, stilisztikai elemzés. Erősen kínálkozik például a Tamási humorával való alaposabb összehasonlítás.

Feltételezhető, hogy a monográfia szerzőjének is volt némi hiányérzete a Karácsony Benő életművét taglaló második nagy fejezet lezárása után, mert a harmadik fejezet nemcsak a címe által jelzett *utóélet* bemutatása, hanem sok vonatkozásban új metszetű áttekintése is Karácsony életművének. Kár, hogy e gazdag zárófejezet megállapításai nem épültek bele szervesen az elemzésekbe. Olykor, mint például *A megnyugvás ösvényein* című regény már említett zárórészének, Felméri Kázmér levelének értelmezésekor szinte átcsúszik az elemzés súlypontja ide, az *Utóélet* című fejezetbe.

Egyfajta törés és aránytalanság keletkezik így a könyvben. Az *Utóélet* című fejezet az egész műnek több mint harmadát teszi ki. Ez azonban csak szerkezeti probléma. Egyébként igen fontos fejezet ez. Tanulságos a Karácsony-életmű fogadtatásának az áttekintése is, de ennél természetesen sokkal súlyosabbak azok a fejezetek, melyekben Tóth H. Zsolt összegző módon próbálja áttekinteni Karácsony Benő írói világát. Az író életfelfogását elemezve meggyőzően jut arra a megállapításra, hogy néhány alapelv – az egyéniség, természet, otthon, család – megbecsülésén túlmenően Karácsony Benő messzemenően tartózkodott a zárt világszemlélettől, s életfelfogása anarchisztikus je-

gyeket is mutat. Anarchizmusát azonban egy-két ponton eltúlozza, majd más helyen ezt meglehetősen markánsan ellenpontozza. Magam Karácsony Benő világszemléletére a Bozóki András és Sükösd Miklós tanulmányából átvett anarchizmus fogalomnak csak a tágabb értelmezését tartom idekapcsolhatónak. Ennek a lényege figyelmeztetés „minden fennálló kritikai meghaladhatóságára, az emberi kétkedés kiküszöbölhetetlenségére, s bármiféle uralkodó világnézet elutasításának lehetőségére". Csak akkor tartom helyénvalónak Karácsony Benő művészetével kapcsolatosan az anarchizmus fogalmának használatát, ha azon lényegében valóban „a birodalmi szellemiség ellentétpárját" értjük. Karácsony életművében joggal mutat ki Tóth H. Zsolt határozott alapértékekhez való ragaszkodási igényt is. Ennek nyilvánvalóságát nem vonja kétségbe az írót emésztő sokféle kétely sem. Sőt, éppen a nihilizmus és a kozmikus tudat vonzása adja meg az ezekhez az alapértékekhez való ragaszkodásnak az anarchizmuson túlmutató rangját is az életműben. Vagyis az a fontos ebből a szempontból, hogy az anarchisztikus, nihilisztikus vonatkozások nyilvánvaló bősége nem érvényteleníti, hanem kiemeli, erősíti Karácsony életszemléletében azt a néhány fix pontot, melyekhez minden körülmények között ragaszkodott. Ennek a világszemléletnek pontos, szép értelmezését adja Tóth H. Zsolt könyve. Végeredményben meggyőzően oldja fel azokat az ellentéteket, melyeket a szakirodalom oly nagy bőségben tárt eléje.

Karácsony Benő identitástudatának az elemzése is árnyalt. Talán csak fogalmazási sutaság az, hogy ebből identitás-zavarnak, identitás-bizonytalanságnak látszhat, ami magasrendű tágasságként értelmezhető. Karácsony Benő nem volt hajlandó szétválasztani kettős identitását, sem zsidóságát, sem magyarságát nem vállalta kizárólagosan, egyformán elzárkózott mindkét nacionalizmustól is. Ez a magatartása úgy értelmezhető az ő életművének logikája szerint, hogy megtagadta a „birodalmi szellemiség" választásra kényszerítő utasítását.

A monográfia harmadik nagy fejezetének kiemelkedően érdekes része a *Rokonítási lehetőségek*et számbavevő utolsó rész. Sok mindent pótol itt abból a szerző, amit hiányolhattunk könyvének törzséből. Gazdagon sorakoztatja föl a párhuzam-lehetőségeket, sok vonatkozásban megváltoztatja, finomítja és kiegészíti a szakirodalom eddigi jelzéseit. Különösen elgondolkodtató a Knut Hamsun–Karácsony Benő párhuzam alapos elemzése, s több egészen távoli analógia bemutatása, illetve a közelebbiek közül az erdélyi pikareszk változatainak rövid számbavétele.

Tóth H. Zsolt általában gazdagon idézi a szakirodalmat, maga sem bánik takarékosan a szóval, könyve olykor határozottan bőbeszédű, nyugalmasan elbeszélő vagy szembesítő jellegű. Fogalmazása viszont világos, könnyen érthető. A *Széttaposott ösvény* egészében alapos és hiteles munka. (*Balassi Kiadó*, 1994)

Görömbei András

Szigeti Lajos Sándor: Modern hagyomány

MOTÍVUMOK ÉS KÖLTŐI MAGATARTÁSFORMÁK A HUSZADIK SZÁZADI MAGYAR IRODALOMBAN

A szerző immanens irodalomtörténetet akart írni. Amit írt, nagyon fontos, ha nem is biztos, hogy nem kellene valami pontosabb – és eddig nem használt – fogalmat kitalálnia.

Az irodalomtörténet alapproblémáját André Malraux fogalmazta meg a *l'Homme précaire et la littérature* című könyvben: az irodalomtörténetet Villontól Verlaine-ig írják, holott az irodalom Verlaine-től Villonig halad. Malraux emlékeztet az áthidalhatatlan szakadékra, mely ifjúsága idején az élő francia irodalom (és múltbeli ihletői) illetve az Akadémia és az Egyetem között húzódott, és utal az NRF nagy vállalkozására, mely a mindent tudó, minden részletre kiterjedő, de a jelentől elszakadt, élettelen irodalomtörténet helyett a francia irodalom élő történetét kívánta bemutatni. Csak azokról írtunk, akik problémát jelentenek, és olyanokat kértünk fel szerzőknek, akiknek személyes kapcsolatuk volt a múltunk nagy alkotóival.

Szigeti Lajos Sándor a Modern hagyomány címet adta könyvének. Szerencsés címválasztás, mert érzékelteti mind a hagyomány sokrétegűségét, mind a hagyomány (egyik-másik rétegének) jelenlétét, mind a hagyomány megújulási lehetőségét. Ugyanakkor az irodalomtörténet egyik korszakára is utal, a könyv lényegileg a huszadik századi magyar irodalom számos problémáját tárgyalja. Klasszikusokról és viszonylag kevéssé ismert vagy alig méltatott szerzőkről ír, kánonoktól és konvenciótól függetlenül.

Az irodalomtörténet, amikor egyik szerzőről a másikra vagy egyik műről a másikra halad, óhatatlanul megmerevít és általánosít. Adyt követi József Attila, és József Attilát követi Pilinszky, – az irodalomtörténészi gyakorlat szerint. Holott József Attila bizonyos motívumokat vesz át és módosít, és Pilinszky is, és így tovább... És közben új motívumokat is teremtenek, melyek utódaik számára már hagyomány. Szigeti Lajos Sándor az irodalom, vagy még inkább írók és művek valóságos találkozási pontjait próbálja feltérképezni, és ez könyve nagy újdonsága.

Motívum- vagy tárgytörténeti kutatás mindig is volt, és ezek eredményeit, pl. a *Jónás könyve* esetében jól is hasznosítja a szerző. Újítása az, hogy nem egy-egy elszigetelt motívumot vizsgál, hanem ezek egész rendszerét. A motívum lehet eszmetörténeti, mitológiai, pszichológiai, grammatikai, stb. És mindez párosul a költői magatartásformák kérdésével, ami már etikai és történeti kérdés (is). Nem beszélve arról, hogy a magatartásformáknak is lehet hagyományozó vagy a hagyományt megkérdőjelező erejük.

A könyv két nagy részből áll: egy etikai értekezésből és egy irodalomtörténeti vázlatból. A kettőt egységesíti a szerző szellemi önéletrajza. Szigeti a szakirodalom bensőséges ismeretében dolgozik, de minden egyes szaváért vállalja a személyes felelősséget, és nem rejtőzik az elvont tudomány maszkja mögé. Vállalja a kritikus esendőségét, aki szereti munkáját és ezt nem is titkolja.

Az irodalomtörténet bensőségesebb és életszerűbb lett. És éppen ezért sok minden elvesztette evidencia jellegét. Egy problémát emelnék csak ki, a „Minden egész eltörött" kérdését. Szigeti szépen elemzi a *Kocsi-út az éjszakában* című verset, az Ady-életműben elfoglalt helye és a tizenkilencedik század végi–huszadik század eleji életérzés szempontjából. Szigeti rádöbbentett: a vers más megközelítése is lehetséges.

Az európai kultúra két nagy veszteség-mítosszal kezdődik, az egyik a *Genezis* könyvében olvasható, másik Hésziodosznál. A veszteség-mítoszokat Platon gazdagítja. Majd következnek a politikai veszteség-mítoszok, Athén, Spárta és Róma bukása után. Lényegileg a 16. századig vetélytárs nélkül uralkodnak az örök hanyatlás elméletét variáló különféle és különnemű mítoszok, világfelfogások, elméletek. Aztán megszületnek a jövő mítoszai, a forradalom mítoszai pl., bár ez utóbbiaknak is vannak visszatérés változatai. Én azt hiszem, hogy a „Minden egész eltörött" századfordulón eléggé elterjedt életérzése, szemlélete, szlogenje az örök hanyatlás-elmélet egyik változata.

Szigeti idézi Lukácsot: „A modern kapitalista társadalom szükségszerűen hozza magával, hogy a közvetlen egyéni lét mindinkább magára utalt, magára hagyatva válik a lírikus élmények tárgyává, hogy az Én önmagát mint magányosat, magára hagyatottat, egyedülállót éli át és fejezi ki a lírában". (40.1.)

Nem inkább arról van szó, hogy az irodalom az elmúlt két-három évszázadban kezdett olyan témákkal, problémákkal, érzésekkel foglalkozni, amelyekkel nem vagy csak rejtetten foglalkozott? Nem inkább arról van szó, hogy az irodalom vizsgálódási köre kitágult, és immár – többek között – a szorongás is beletartozik. A kapitalistának nevezett világ művészetellenességéről vallott, legalább kétévszázados nézetek legalábbis újragondolandók. Az örök hanyatlás elmélet nagyon tetszetős variációi.

„Jónás az egyetlen próféta a *Bibliában*, aki szembeszállva az isteni akarattal, megpróbál kitérni küldetése elől" – írja Szigeti Babits Mihály művét elemezve. E megfigyelésekben, ötletekben és adatokban gazdag fejezet hitelét nem rontja, hogy a megállapítás pontatlan. Nem Jónás az egyetlen... A csipke-bokor mellett Mózes ötször utasítja vissza az istent, a „miért éppen én?" kérdés variálásával. Jónás a térben menekül, menekülésének tanúi vannak. Mózes helyben marad és érvel, vitatkozik, menekülési kísérlete szavakban történik, és ezért külső, látható története nincs. Jónás menekülésének története többszáz sorban olvasható, Mózesé alig néhányban. Mózes nem kevésbé határozottan próbál szembeszállni az isteni akarattal, vagy próbál kitérni előle. (Mózes kezdeti szembeszegülésére L. Thorrens belga irodalomtörténész hívta fel a figyelmemet.)

Szigeti meggyőzően bizonyítja, hogy a *Jónás könyvét* író Babitsra egyaránt hat Bergson és Benda. Ez azért rendkívül érdekes és tanulságos, mert Bergson kibékíthetetlen ellenfele Benda. De Benda Bergson-kritikája, ellentétben Maritain Bergson-kritikájával, nem érinti meg Babitsot, már csak azért sem, mert *Az írástudók árulásá*ban a főellenfél nem Bergson, hanem Charles Maurras. A harmincas években a Budapesten és Esztergomban élő Babits nem kényszerül választani a két párizsi írástudó, Bergson és Benda között, mindkettőtől átveszi azt, ami számára fontos.

Hosszasan sorolhatnám Szigeti kitűnő találatait, és említést tehetnék arról is, amikor – inkább csak árnyalatokban – másként olvasok valamit, mint ő. Ez utóbbi nem vita lenne, hanem bekapcsolódás egy felkínált dialógusba. Mert Szigeti könyvének egyik érdeme, hogy dialógusra készteti olvasóját, nem provokatív módon, hanem anyagismeretével, elemzéseivel, ötleteivel, sejtetéseivel és kimondásaival. És mindenek előtt nyitottságával. Mert Szigeti nemcsak az olvasóval folytat dialógust, hanem a magyar irodalommal, és rajta keresztül a világirodalommal. Említettem már: „klasszikusokról és viszonylag kevésbé ismert vagy alig méltatott szerzőkről ír, kánonoktól és konvencióktól függetlenül."

Könyve egyaránt nyitott a múlt és a jelen (jövő) felé. A Tiszatáj ez év januári számában megjelent szép Dsida-tanulmánya e könyv, a *Modern hagyomány*, egyik fejezete lehetne. Ha jól emlékszem, soha nem volt alkalmam Dsidáról írni, de kamasz-

korom óta a „személyes" költőim közé tartozik, akinek emlékezetem mélyéről váratlanul feltörő sorai nem egyszer segítettek nehéz pillanatokban. Éppen ezért meglep, hogy újabban Görömbei András és Szigeti, régebben pedig Nemes Nagy Ágnes újrafelfedezésének szükségességét emlegetik. Szigeti József Attilára utal Dsida-esszéjében, Bóka László szerint József Attila örült Dsida-kritikájának.

Ebbe a „modern hagyományba" Dsida is beletartozik. De aki követte Szigeti fejtegetéseit könyve különböző helyein a szonettről, az meglepetés nélkül, de annál nagyobb örömmel olvashatja el Pálfi Ágnes *Ecce Homo* c. szonettkoszorúját – remekművét – a Polisz 1995. őszi számában.

„A modern magyar szonett és maga a modern magyar költészet immanens története sem egységes tömb; egy belső váltás jeleit már eddig is többször láthattuk kirajzolódni" (132.1.) – írja Szigeti. Könyve azért nagyon fontos, mert ezekre a „belső váltásokra" előkészíti olvasóit. Akár úgy, hogy a hagyományt gazdagítja (azaz nem tömbszerűen fogja fel), akár úgy, hogy az új művek befogadását elősegíti... *(Lord, 1995.)*

Ferencz László

Sütő József: Századok lelke

A válogatott irodalmi és helytörténeti tanulmányokat tartalmazó kötet a kilencvenéves szerző első könyve. Szerénysége visszatartotta attól, hogy önálló kötet kiadására gondoljon, hosszas rábeszélésre küldte az Irodalomtörténeti Közlemények szerkesztőségébe is az ott azután örömmel fogadott, szívesen közölt tanulmányait. A kezdeményezők, az Irodalomtörténeti Társaság Bács-Kiskun megyei tagozata, a Halasi Téka szerkesztőbizottsága meg a kecskeméti Katona József Társaság születésnapi köszöntőnek szánták ezt a könyvet, jelentősége azonban korántsem merül ki a tiszteletadásban. Számos tanulmánya, amelyekről megjelenésükkor nemigen vettek tudomást, e kötet révén számíthat nagyobb figyelemre, tüntethet el fehér foltokat, szüntethet meg téves ítéleteket. Lássunk erre, a teljesség igénye nélkül, két példát!

Az Új magyar irodalmi lexikon Kerekes Sámuel, a Hadi és Más Nevezetes Történetek (1792-től Magyar Hírmondó) egyik szerkesztője, a bécsi Teresianum magyar nyelvtanára születésének helyét is, idejét is kérdőjellel jelölte. Sütő József azonban már 1941-ben kiderítette, hogy Kerekes (névváltozata Miskolczi Kerekes, Miskolczi) kiskunhalasi család fia, halasi, majd debreceni diák volt, s valószínűleg Kiskunhalason született 1757 körül. A halasi gimnázium évkönyvében megjelent, Kerekes teljes életrajzát bemutató, jelentőségét pontosan értékelő tanulmányára azonban nem figyeltek föl.

A „hivatalos" irodalomtörténet nem hisz azoknak az emlékezőknek, akik szerint Petőfi Hortobágyi kocsmárosné... című költeményét kecskeméti diákok már megjelenése előtt ismerték, énekelték. Sütő a Forrás 1973. január–februári számában közölt tanulmányában széleskörű vizsgálódással, az ellentétes állítások meggyőző cáfolatával igazolta, hogy ez igenis lehetséges, sőt nagyon is valószínű. A számításba vehető körülmények kiterjedt és pontos ismerete hitelesíti érvelését. Így például kiderítette, hogy kecskeméti diákok 1842 karácsonyán hol voltak legációban, hol találkozhattak (Dunavecsén!) Petőfi bizonyára ismert dallamra énekelt versével.

A lelkiismeretes, pontos munkát, a kritikai érzéket, a tények tiszteletét az Eötvös Collegium tagjaként sajátíthatta el a magyar-latin szakos bölcsészhallgató, tanárjelölt. Tanárként hajdani iskolájába, a kiskunhalasi református gimnáziumba tért vissza. Szeretett iskolája meg szeretett városa történetével kezdett foglalkozni, s mint e kötetben közölt tanulmányai is tanúsítják, nem hagyott fel e foglalatosságával nyugdíjasként Kecskemétre költözve sem. *Halas 600 éves város* című tanulmánya például 1992-ben, a *Halas és Csokonai* 1995-ben jelent meg a Műhely Napló című helyi lapban.

Széles körű nyelvtudásával több idegen nyelv tanítását is vállalhatta volna. Az 50-es években megszerezte az orosztanári képesítést is, ettől fogva főként ezt a nyelvet tanította, 1962-től a halasi felsőfokú mezőgazdasági technikumban. Az orosz nyelvvel való megismerkedése is tudományos munkára ösztönözte: az egri pedagógiai főiskola tudományos munkatársaként Bihari József professzorral együtt készítette el az Orosz–magyar hasonlósági és rokonsági szótárt.

Nyugdíjasként Kecskeméten új lendületet vett a munkássága. Főként Kecskeméthez kapcsolódó irodalomtörténeti témákkal foglalkozott: Katonával, a Bánk bánnal, Petőfi és a „hírös város" kapcsolatával. Katona-tanulmányai a Bánk bán szerzőjének legjobb ismerői közé emelték. *A „kerítő" és az „ártatlan" Gertrudis* című tanulmányához Barta János szólt hozzá, teljes egyetértését nyilvánítva. A *Hőzöngő-e Petur bán?* című vitaírásával Pándi Pál foglalkozott, „azt remélve, hogy a Bánk bánt jól értő Sütő Józsefet" közelítheti a saját álláspontjához. (Reménye nem teljesült.) E sorok írója nem mindenben ért egyet Sütővel, Gertrudist nem tartja ugyan kerítőnek, de ártatlannak sem Melinda esetében, Sütő érvelésének alaposságát azonban mindig a jeles teljesítménynek járó figyelemmel és csodálattal olvasta és olvassa. Lényegi egyetértéssel a *„Rendületlenül" vagy megrendülve?* című, a Bánk bán ötödik szakaszának egyik színi utasításához fűzött tanulmányt, amelyben a szerző számos erénye felvonul: a teljes Katona-életmű alapos ismerete, kitűnő tájékozottsága a lovagdrámák világában éppúgy, mint a lovagkori Magyarország viszonyaiban, jogszokásaiban, nyelvészeti, nyelvtörténeti tudás a szavak pontos jelentésének megállapítására. Sőtér István írta Bánk bán-tanulmányában: „Katona semmit sem mellőzött, ami fontos – de sok mindent úgy borított hallgatásba, hogy az épp kimondatlanságában kapjon nyomatékot. Különösképp az ilyen művek megismerését teszi lehetetlenné az, ha értelmüket deduktív mó-

don keressük, ahelyett, hogy a dráma mégoly jelentéktelennek látszó, apró mozzanataiból próbálnók az értelmet kifejteni." Sütő ezt a Sőtértől javasolt módszert alkalmazta.

Pest vármegye előtt való „megpirongattatását" előadva meggyőzően valószínűsíti, hogy Katona hazatérésének okai között számba kell vennünk azt is: a kecskeméti takács fiának nem volt kellő tekintélye a pesti ügyvédek között. Petőfi *Pálnapkor* című verse élményi hátttereként élénk színekkel ábrázolja Sütő azt a társaságot, amely 1843 januárjában Jókai kecskeméti lakótársának, Gyenes Palinak névnapi mulatságán részt vett. Talán már Halason is kevesen ismerik a gimnázium 19. század végi rajztanárának, Dékáni Árpádnak a nevét. Sütő két írásban is fölidézi sokirányú tevékenységének egy-egy jelentős mozzanatát: 1896-ban paraszt műkedvelőkkel vitte színre Tóth Ede *A falu rossza* című parasztszínművét, 1897-ben lapjában, a Halas és Kiskőrösben azért harcolt, hogy Petőfi első kiskőrösi szobra helyett a nagy költőhöz méltóbbat állítsanak. A *Kiskunsági parasztszínpad a millennium évében* című tanulmánynál érdemes megállnunk egy-két megjegyzés erejéig. Alapos és helytálló elemzést olvashatunk itt a népszínmű műfajáról; elcsodálkozhatunk azon, hány fővárosi lap tartotta akkor szükségesnek és érdemesnek, hogy részletes, elemző beszámolót közöljön egy vidéki város műkedvelőinek előadásáról; szembesülhetünk művelődés és politika ütközésével, azzal, hogy nem az előadás sikertelensége szegte útját az érdekes kezdeményezés folytatásának, mint az 1930-i színházi lexikon állítja, hanem a megriadás az agrárproletár mozgalmak erősödésétől.

Nem keríthetünk sort a kötetben található mind a húsz tanulmány (huszonegyedik a szerző önéletrajza) mégoly rövid ismertetésére sem. Pedig a nem említettek is megérdemlik a figyelmet, például a halasi népnyelvről és kutatásáról szólók, vagy a szép emlékbeszéd Szilády Áronról.

Befejezésként személyes, de azon túl is mutató kapcsolatunkról szeretnék szólni. Az 1950-es évek elején ismertem meg Sütő Józsefet. Sohasem hivalkodó, inkább szerényen leplezett nagy tudása már első találkozásainkkor is tiszteletet, kedves egyénisége szeretetet keltett bennem. Kapcsolatunk elmélyült, amikor Kecskemétre költözésük után gyakrabban találkozhattunk. Mikor megbíztak a tervezett (azóta sem megvalósult) Katona kritikai kiadás szerkesztésével, őt kértem fel a talán legtöbb problémával járó rész, a Katona verseit, tanulmányait, történeti műveit és egyéb írásait tartalmazó negyedik kötet elkészítésére. Vállalta, nagy lendülettel s a tőle megszokott alapossággal fogott a munkához. Egészségének tartós romlása miatt befejezni, sajnos, nem tudta. Elkészült jegyzeteit rám bízta, ezek fölhasználásával készítettem Katona verseinek 1991-i kiadását. Mint ebben is, a talán egyszer mégiscsak elkészülő kritikai kiadás negyedik kötetében is ott áll majd Sütő József neve. *(Kiskunhalas, 1995. Halasi Téka 16.)*

Orosz László

A könyv megjelenése után két hónappal, 1995. dec. 24-én Sütő József meghalt.

Tüskés Tibor és a „Jelenkor"

Nemrég két könyvecske is megjelent, amely az immár hatvanhat éves kiváló pécsi irodalomtörténész és kritikus, Tüskés Tibor folyóirat-szerkesztői, főszerkesztői éveinek történetével foglalkozik, illetőleg jó néhány ponton dokumentálja azt. Az *Időrosta* (1994) laza emléktükrének apró történetei, anekdotái, levél- és cikk-közleményei inkább adalékok, építőkövek egy rendszeres, átgondolt és szisztematikusan megírt „szabályos" memoárhoz, amely végül is a tavalyi könyvhéten kerülhetett az olvasók kezébe.

Az egyik legfőbb szakmai – és morális – tanulság, élmény ezeket a most már irodalomtörténeti (és persze helytörténeti) jelentőségű szövegeket olvasva az a feltűnő szerkesztői koncepcióbeli koherencia, amely véges-végig nyomon követhető az elbeszélő részekben éppúgy, mint a dokumentumokban. A szó és a cselekvés összhangja, az egykori szerkesztői akarat következetes érvényesítése. Tüskés Tibornak *ma* semmit sem kell visszavonnia vagy akárcsak módosítania több mint három évtized múltán, távlatából sem. (És ezt bizony nem mindegyik szakmabéli pályatársa mondhatja el magáról.) A másik – szintén meggyőző – „élménytanulság" az, hogy azok a folyóirat-szerkesztői alapelvek, amelyeket a hatvanas évek elején megfogalmazott, napjainkban sem vesztették érvényüket, ma is *korszerűek*. „Milyen lapot szeretnék szerkeszteni?" tette föl a kérdést a folyóirat 5. éves születésnapján a főszerkesztő Tüskés. „A *Jelenkor* arra vállalkozott, hogy vidéken, egy dunántúli nagyvárosban csináljon irodalmat, olyant, amelyet az országos irodalom részeként figyelnek és számon tartanak. Küzdünk mindenféle provincializmus ellen, akár körünkben: értékeink túlbecsülésében, akár másutt: valóságos értékeink lebecsülésében mutatkozik meg." Ez világos és határozott beszéd, ráadásul – tehát már a hatvanas évek elején – Tüskés világosan utal arra is, hogy igenis létezik fővárosi provincializmus is. (Ez a meglátása is sokszorosan bebizonyosodott és manapság is érvényes.) „Az a törekvésünk – folytatta szerkesztői ars poeticáját –, hogy szellemi műhellyé tegyük a lapot, hogy magasabb szintre emeljük a vidéket; egyrészt azáltal, hogy megbecsülünk minden értéket, amelyet ez a város, ez a táj adott a magyar irodalomnak, másrészt azáltal, hogy tetteinket a legtágabb lehetőségekhez, az egyetemes magyar irodalom érdekeihez mérjük." Ennek az értékcentrikus és *mindenféle* értéket tisztelő szellemi alapállásnak sem korszerűbb, sem méltányosabb, sem „ökonomikusabb" formájú kidolgozásával aligha érdemes bajlódni. Ugyanis ez a szerkesztői szemlélet éppen a maga egyszerűségében és természetességében teljes és egyetemes.

Egy másik, úgyszintén programadó cikkében Tüskés Tibor azt is leszögezi (=leszögezte), hogy a provincializmus ellen "úgy lehet sikeresen küzdeni, hogy megszüntetjük a vidék bezártságát, a köldöknéző siránkozást. Nézzünk körül a magunk házatáján [...]. Az egészséges irodalmi közéletet, az irodalmi élet feltételeit, eszközeit nekünk kell megvalósítanunk".

Pécs városa irodalmi és folyóirat-tradíciója vonatkozásában szerencsés terep volt és maradt, hiszen 1941 óta – kisebb megszakításokkal – létezett már önálló irodalmi folyóirata. Először a *Sorsunk* (Várkonyi Nándor), majd az „első" *Dunántúl* (Katkó István), végül a Szántó Tibor-féle *Dunántúl*, melyben már feltűntek az induló *Jelenkor* kiváló írói közül is jó néhányan.

„Nem akartam szerkesztő lenni" – ezzel a vallomással kezdi a szerkesztői emlékeit összegező, formába öntő, *A Jelenkor indulása (1958–1964)* című, a tavalyi könyvhé-

ten megjelent memoárját Tüskés Tibor. Szemben a poétákkal – akik tudvalevőleg nem *lesznek*, hanem *születnek* –, úgy látszik, a szerkesztők nem elhivatottak, hanem inkább *vállalók*, nem teremnek, hanem teremtődnek. Tüskés is hivatkozik néhány klasszikus, nagy elődjére: Osvát Ernőre, Várkonyi Nándorra, Babitsra, Illyésre, akik nem küldetésként, nem „önmegvalósításként", hanem szolgálatként fogták fel és élték meg szerkesztői munkásságukat.

Ő maga is a *szolgáló* szerkesztők sorából való, amit mi sem bizonyít ékesebben, mint az a különös, már-már sorsszerű életrajzi tény, hogy a *Jelenkor* éléről történő elcsapatása után több, mint három évtizeddel, ismét folyóiratot szerkeszt: ezúttal a kaposvári *Somogy* című – egyre érdekesebbé, egyre karakteresebbé váló – kulturális folyóiratot.

No, de ne szaladjunk ennyire előre az időben, maradjunk csak az ötvenes évek közepe-vége történéseinél.

Tüskés Tibor fiatal irodalomtanárként Pécsett telepszik le, s mivel nem bennszülött, módszeresen igyekszik mielőbb megismerkedni a város múltjával, kultúrájával, szellemi életével, irodalmi hagyományaival. Jellegzetes momentumként regisztrálhatjuk például azt a gesztusát, hogy gimnáziumi tanítványaival együtt gyűjtik össze Babits Mihály pécsi diákoskodásának még föllelhető emlékeit, dokumentumait, vagy azt, hogy megírja a pécsi irodalom kistükrét, s azt is, hogy számos, pécsi vonatkozású írással, sőt könyvekkel gazdagítja – most már ő maga – a szeretett város szellemi életét. Kronológiailag persze ezek a művek már *követik* a *Jelenkor* hősi, a Tüskés által fémjelzett, „jegyzett" időszakát, ám a törekvés, a mentalitás, az irodalomtörténeti és helytörténeti kutató egész magatartása és ebből fakadó cselekvési programja tagadhatatlanul egy irányba mutat: ama bizonyos „genius loci", a hely szellemének a működtetése, táplálása és persze gazdagítása, színesítése irányába.

Vagy talán mégsem? Vagy nem egészen? Vagy talán nem csak errefelé?

Persze, hogy nem csak, hiszen ha *csak* a hely ilyen-olyan „szellemeit" élesztgette volna Tüskés – no meg, ha a párt tagja lett volna – bizonyára a laptól mehetett volna nyugdíjba, ha ő is úgy akarja. Ő azonban nem egészen így akarta. Ő a magyar szellemi élet egészében gondolkodott már akkor, az ötvenes évek végén is: közölte Illyést, Németh Lászlót, Kassák Lajost, Weöres Sándort, Kodolányi Jánost, Pilinszky Jánost, Mándy Iványt. E névsorból is látható: a Tüskés szerkesztette *Jelenkor* nem ismert semmiféle más közlési szempontot, mint a minőségét. És eme bizonyos névsor persze folytatható; de a végeredmény ugyanaz! Nézzük csak: Mészöly Miklós és Berda József, Sinka István és Tamkó Sirató Károly, Takáts Gyula és Rába György, Jékely Zoltán és Simonyi Imre, Tornai József és Konrád György, Tatay Sándor és Hernádi Gyula, Takács Imre és Mezei András, és sorolhatnánk a neveket még napestig. Kis túlzással talán azt is mondhatnánk: Tüskés örömmel – de nem minden szorongás nélkül persze – közölt mindenkit, aki csak számított az akkor élő legnagyobbak s a tehetséges fiatalok között. A forradalom után börtönből szabadult írótársakat is ideszámítva. (Amely tény már nemcsak a szerkesztő minőségérzékét, de a civil kurázsi meglétét is eszünkbe juttathatja.)

Újabb színfolt a Tüskés Tibor szerkesztette *Jelenkor* szellemi palettáján a képzőművészet és általában a művészetek különböző ágainak folyamatos jelenléte. „Mindez – írja Tüskés – hangsúlyos módon, a lap irodalmi arculatát kiegészítő és gazdagító formában volt jelen a folyóiratban. A mai olvasó talán csodálkozik is azon, hogy milyen sokat és kiemelten foglalkozott a *Jelenkor* zenei kérdésekkel, filmbemutatókkal, a mű-

vészeti élet általános és helyi kérdéseivel. De ebben a tág érdeklődésben nem a provincia nagyképűsége, sokat akarása, a mindenbe belekontárkodó kíváncsiság mutatkozott meg, hanem a vidék bátorsága, talán a központnál is nagyobb előnye, merészsége, kezdeményező kedve."

Álljunk is meg itt egy szóra. Tüskés Tibor a „vidék bátorságá"-ról, „a központnál is nagyobb előnyé"-ről szól, ami talán kulcs is lehet az ő 1959 és 1964 közötti, úgymond vidéki, irodalmi és művészeti folyóirat főszerkesztői működéséhez is. Nehéz persze ma már – különösen az ifjabb nemzedékeknek – visszavetítődni több mint három évtizeddel korábbra, a tudjuk hogyan, mi módon konszolidált kora-kádári időszak szellemi aurájába, s *valószerűen* a bőrünkön, idegeinkben és a döntéseinket talán legalább motiváló zsigereinkben fölidézve megérezni, hogy mit is jelentett akkoriban például a munkásőr, a munkahelyi besúgó, az igazoló jelentés, egyáltalán a párt, és annak helyi megtestesítője, a megyei pártbizottság. És most nem is elsősorban a Tüskés által elmesélt félelmesen igaz anekdota jut az eszembe, amikor is a *Jelenkor* alapításakor elsőként kiszemelt főszerkesztőféle ember egy szerkesztőségi ülésen előhúzta és a szerkesztőtársak nagy döbbenetére az asztalra helyezte revolverét; hanem általában a légkör maga érdekel, a hatvanas évek eleji Magyarországon. S ha Tüskés Tibor vitathatatlanul jelentős, sőt – ne féljünk a nagy szavaktól – korszakos jelentőségű szerkesztői munkásságát értékeljük, a szorosan vett szakmai szempontokon túl föltétlenül szóba kell hoznunk ezt a rendkívül sok apró nüanszból összetevődő – Isten tudja persze, mennyire tudatos és mennyiben spontán – taktikai, politikai értelemben lavírozó irányítóképességet és folyamatos gyakorlatot, amely lehetővé tette, hogy a *vidék*, talán egy kicsit lomhább, talán kevésbé szigorú, talán kevésbé éber pártellenőrzésének reális súlyát helyesen érzékelje, és fölismerje a folyóirat előtt álló reális szellemi lehetőségeket.

Utólag úgy látszik, hogy Tüskés Tibor egyik mérőmódszere, kísérlete, az esetleges időleges visszavonulást is magába foglaló lehetősége, a hatalom ideológiai (és talán politikai) tűrőképességének „meglakmuszpapirozása" a *Jelenkorban* indított számos *vita* volt. Miről is?, mikről is? Például a „látomásos" költészetről, és *ugyanebben* a számban „a szocialista realizmus főbb esztétikai problémáiról" (nem kell folyóirat-szerkesztői rutin ahhoz, hogy fölismerjük: Tüskés főszerkesztő úr jó taktikus is volt) –; továbbá a „modernizmus"-ról, majd a „szülőföld és irodalom", a „vidéki" irodalom problematikáiról, a „modern" költészetről és így tovább.

Ezek a viták persze számos szerkesztői „elhajlást" is napvilágra hoztak, kézzel foghatóvá tettek: kiderült, hogy Tüskés Tibor úgymond urbánus is, népi is, egzisztencialista is, liberális is –, egyáltalán: gondolkodó és a dolgokra reflektáló értelmiségi. Ezek a „vallások" külön-külön is fő bűnnek számítottak a hatvanas évek elején (és még később is persze); így aztán – ha *amonnan* nézzük – Tüskés Tibor méltán rászolgált leváltására, bőségesen megszolgálta eltávolítását a *Jelenkor* éléről. Ez az *eltávolítás* (milyen finom és ráadásul találó kifejezés is) láthatólag újabb, szinte hibátlanul végrehajtott kivitelezése volt az időnként napirendre kerülő politikai vagy inkább „ideológiai" tisztogatásoknak! Évtizedenként legalább egyszer (de volt úgy, hogy többször is) rendszeresen sor került effélére: a hatalomnak szüksége volt mind a belső egység demonstrálására, mind pedig a meghőköltetés, a megfélemlítettség légkörének megteremtésére. Hogy mennyire ily módon működött ez a gépezet, azt szemléletesen bizonyítja az akkori „népi"-nek mondott, elkönyvelt *Alföld* főszerkesztője, Mocsár Gábor ellen indított támadássorozat is. Így aztán mind az „urbánus" *Jelenkor*, mind a „népi" *Alföld* megkapta a magáét. Ráadásul minden pártideológiai offenzíva a rendszer lényegéből

következett, vagyis *internacionalista* jelenségként működött. Hiszen valamivel később, a nyolcvanas évek elején nemcsak itthon, de – például – Pozsonyban, Kolozsváron és Újvidéken is lejátszódtak, azaz megismétlődtek egészen hasonló (sőt még durvább) jelenségek és események.

A Tüskés Tibor jegyezte *Jelenkor* elleni vádak egyfelől a maguk primitívségükben, másfelől persze – tényszerűségüket nézve – nagyon is igaz mivoltukban úgyszintén visszaköszöntek térben és időben a hatvanastól a nyolcvanas évek közepéig-végéig itt, Kelet-Közép-Európában. Nálunk az akkori két budapesti párt(irányítású)-újság, a *Népszabadság*, valamint az *Élet és Irodalom* vonult föl a *Jelenkor* ellen (miközben a pécsi megyei pártbizottságon is befűtenek a lapnak a Pestről jött elvtársak). Megállapítják Tüskésék eszmei eltévelyedését, s az általuk közölt művek között szemelgetve kiállítják a súlyosan elmarasztaló bizonyítványt. Néhány minősítés az egyébként szép hosszúra nyúló bűnlajtstromból: „egzisztencialista eszmék és életérzések"; „helytelen, kispolgári, olykor ellenséges, káros nézetek"; „éles ellentétben [...] a marxizmus–leninizmussal, a marxista esztétika eddigi eredményeivel, pártunk politikájával, elméleti állásfoglalásaival"; „a marxizmus polgári revíziójára tesz kísérletet, burzsoá ideológiát hirdet"; „rosszindulatú és hazug"; „zavaros és ellentmondó", „a múlt század avas polgári esztétikáját idézte fel"; „hirdette [...] az irracionalizmus jogát"; – és így tovább. Meghozzá mindez félelmet keltő (és másokat is gyakran és alaposan megleckéztető) nagy nevű kritikusok és ideológusok döfködő tollából.

A főszerkesztő Tüskés Tibor menesztése azonban nemhogy elvette, de egyenesen megsokszorozta a szenvedő alany alkotó erejét: számos könyve tanúskodik erről. „Harminc év alatt rengeteg rossz ért, rengeteg szépséget láttam, rengeteg emberi jóval találkoztam" – fejezi be emlékezéseinek sorát. „Hogy mi marad meg a jövő számára a *Jelenkor* múltjából? Nem tudom. Nekem azt a szigetet jelenti, ahol egykor a jó remény és a fiatalság fái nyíltak. Hörderlin Hüperionjának szavai élnek bennem: »Hová menekülhetnék önmagam elől, ha ifjúságom kedves napjai nem volnának? Mint az Akherón partján nyugtát nem lelő lélek, úgy térek vissza életem elhagyott vidékeire.« "(*Magvető*, 1994; *Új Forrás*, 1995.)

Monostori Imre

KRITIKA

Tíz írás Fülep Lajosról

TÜSKÉS TIBOR TANULMÁNYGYŰJTEMÉNYE

Ezt a könyvet visszafelé kell olvasni. Elsőnek az utolsó, itt először megjelenő írást, Tüskés Tibor vallomását kilenc korábbi tanulmányának tárgyáról, Fülep Lajosról. Ennek ismeretében kezdhetjük olvasni a többi tanulmányt a nehéz természetű, különös tudós életének zengővárkonyi, pécsi, budai szakaszairól, küzdelmeiről, nézeteiről. S ugyanakkora tisztelettel tekintünk Tüskés Tiborra, mint Fülep Lajosra, amiért a zsémbes öregúrtól kapott oktalan támadásra utóbb ezzel a tíz írással, ezzel a tanulmánykötettel felel. Igaz, akkor, 1966-ban ő is ingerülten, dühösen, sem tekintélyt, sem kort nem tisztelve válaszolt. Dicséretére szól az is, hogy – bár tehetné, hisz a Jelenkor nem közölte, így ki tud ma már róla? – sem Fülep érthetetlen vádjait, sem a maga kemény válaszát nem hallgatja el.

Fülep Lajos (1885–1970) filozófus, esztéta, művészettörténész, református lelkész, egyetemi tanár, akadémiai levelező tag nem annyira saját műveivel, mint inkább hatásával írta be nevét a magyar művelődéstörténetbe. Egyik tudományágában sem volt termékeny szakíró, életében mindössze egy könyve *(Magyar művészet,* 1923) jelent meg. Halála után látott napvilágot írásainak és leveleinek több gyűjteménye, születésének centenáriumára pedig emlékkönyv, majd a munkásságát bemutató pécsi tudományos ülésszak előadásait tartalmazó gyűjteményes kötet. Fodor András a naplójának kiadott részeit tartalmazó két kötetének címébe is beemelte *(Ezer este Fülep Lajossal,* 1986). Sokoldalú életművének monografikus földolgozására még senki nem vállalkozott. E gyűjtemény alapján erre legtöbb joga – és kötelessége – Tüskés Tibornak van.

1964. augusztus 13-a jelentős nap volt életében. E napon kellett otthagynia az 1958 óta szerkesztett Jelenkort, s e napon járt Fülep Lajos, Fodor András és Hernádi Gyula társaságában Zengővárkonyban. Erről a Fodor András naplójában is részletesen megörökített látogatásról írta hangulatos beszámolóját, amely kihívta ellene Fülep érthetetlen dühét. Lényegtelen apróságokba kötött bele, hogy indulatának valódi okát leplezze. Tüskés most joggal magyarázza ezt azzal, hogy Fülepet jellemzése sértette: „Fülep Lajos neve alatt a könyvtári katalógusok néhány cédulát őriznek, de ha maga keveset törődött is a különféle helyeken megjelent tanulmányainak, cikkeinek kötetbe gyűjtésével, annál inkább közreműködött és hatott alkotásainak megszületésében. Szerepe a katalizátoré, amely, anélkül, hogy maga változna, átalakulást, folyamatot indít el. Fülep Lajos hatása sokirányú és mély, s éppen a legjelentősebb alkotókat érintette. Míg magányos sétáit rója a budai hegyen, vagy tanítványokkal beszél, vitatkozik – de mindenképp a saját életműve építéséből vesz el napokat, éveket –, addig könyvespolcnyira gyűlnek a neki ajánlott írások, egyes művek és egész kötetek."

Most sincs oka Fülep jelentőségét, szerepét másképpen látni. „Talán nem minden ok nélkül Fülepben elsősorban a nagy ösztönzőt, a kezdeményezőt, az útegyengetőt, a kiváló »katalizátort« és nem a nagy gondolkodót, a nagy rendszeralkotót, az önálló esztétikai és művészetfilozófiai opuszok megalkotóját láttam. (A »nagy mű« egyébként nem is került soha tető alá műhelyében.)" Másutt még így kerekíti ki – a jól eltalált *ka-*

talizátort mint kulcsszót ismételgetve – Fülep jellemzését: „Fülep az élőszó, a prelegálás, a peripatetikus oktatás embere volt, a határidőket nem ismerte, időérzékelése, komponáló képessége nem úgy működött, mint a legtöbb szellemi embernek, ezért nem tudott fölkérésre, megbízásra dolgozni, s megjelent tanulmányai (szóbeli előadásai is) terjedelmes és részletező bevezetésből és gyors, sietős befejezésből állnak. Fülep katalizátor természetű szellem: önmaga nem változik, nem alakul át, nem tör önálló teljesítményre, nem vágyik a közlésre, a megjelenésre, a jelenlétre, hanem folyamatokat indít el, új fölismeréseket vált ki, alkotásra inspirál. Gyújt, de maga nem ég."

A természete sem lehetett könnyű. Bizonyára nem véletlen, hogy mindkét feleségétől elvált. Az elsőtől, Erdős Renée-től két lánya született, de róluk csak egyszer, orvoslánya, Veronika gyászjelentése kapcsán olvasunk. Tüskés jellemzése szerint kérlelhetetlen, szigorú, prófétai lélek volt. Túltengett benne az oktatói, tanítói, szókratészi hajlam. Magát tévedhetetlennek, az igazság birtokosának hitte. Megföllebbezhetetlen modorban fogalmazott; gondolatait kihegyezett formában vetette papírra; kedvelte a katalógusszerű vagy inkább tételekben való fölsorolást: először, másodszor, harmadszor... Kötőszava a *vagy-vagy*.

És mégis... Mi a magyarázata föltűnő hatásának a magyar művészettörténetre, irodalomra, esztétikai gondolkodásra? Miért viselték el keménységét önkéntes tanítványai, sétatársai: Fodor András, Lator László, Beney Zsuzsa, Csanak Dóra, Fülöp Géza, Hernádi Gyula s a többiek? Miért ragaszkodott hozzá Weöres Sándor, Németh Lajos? Nyilván kaptak a budai Szókratésztől olyan többletet, amelyért érdemes volt elviselniük szúrós modorát.

Tüskés Tibor már 1987-ben közzétette, most újra közli Fülep „maga mentségét", 1929-ben espereséhez írott terjedelmes levelét az okmányhamisító, börtönt is ült református tanító uszításának hatása alá kerülő presbitérium ellene benyújtott vádjainak visszaverésére. Érvelése és az egyházi bíróság ítélete kétséget kizárva Fülep igazát bizonyítja, így a Tüskés címadásában sugallt párhuzam Tótfalusi Kis Miklós „maga mentségével" jogos. Mégis érdemes lett volna Tüskésnek a tíz-húsz éve még élő kortársak megfaggatásával utánajárnia, vajon nem voltak-e meg „a várkonyi zendülésnek" – holmi sajátos, „victimológiai" – okai a különc tiszteletes alkatában? Miért sikerült a szélhámos Kajdi Lajosnak Fülep ellen fordítania a presbitérium zömét? Talán nem csupán a tudós magasabbrendűsége miatt szinte természetesnek tartható irigység táplálta, hanem az ő szúrós modora is kihívta maga ellen hívei egy részének elégedetlenségét? S az is érdekelt volna, vajon a följelentők veresége után még másfél évtizedig Várkonyban lelkészkedő Fülepnek hogy sikerült dűlőznie a zendülőkkel? Azt tudjuk, hogy az új tanítóval, egykori bajai diákjával, Császár Jánossal szívélyes jó viszonyt tartott; állandóan leveleztek 1964-ig, míg az 1956 miatt elbocsátott tanító Pécsre nem költözött. Tüskés négy-öt családot többször is Fülep várkonyi jóakarói közt emleget, sőt az egyiknek, Bognár Jánoséknak lányát Fülep tartotta keresztvíz alá. 1964-től velük levelezett, tőlük kért, kapott háztartása számára élelmet, főként gyümölcsöt, s nekik viszonozta ajándékaival. Utolsó várkonyi látogatásakor, amelyen Tüskés is résztvett, már Várkony nevezetességének, hazánk legnagyobb szelídgesztenyésének fölkeresése után csak keresztkomájához látogatott el.

A kötet írásai kettő kivételével 1977 óta megjelentek; a Császár Jánossal folytatott levelezésről szóló éppenséggel a Tiszatájban (1985). A zengővárkonyi évek kapcsán Tüskés részletesen tárgyalta Fülep pécsi magántanárságának eseményeit is. Számomra külön érdekesség, hogy a Pécsről Szegedre került professzorok közt az engem is tanító Halasy Nagy Józsefnek (1885–1976) és a Tiszatáj indulásában is némi szerepet játszó

Koltay-Kastner Jenőnek (1892–1985) mennyit köszönhetett Fülep Lajos. Főként Halasy állhatatos támogatása járta ki a magántanári habilitációt, és Koltay javasolta, hogy kétéves római kiküldetése alatt Fülep helyettesítse őt az olasz tanszéken. Bár Halasyt kitűnő előadónak és jó stílusú tudománynépszerűsítőnek tartottam, a hallgatóság fölött trónoló magatartása és a népi kollégiumi mozgalommal szemben kifejtett arisztokratikus nézetei miatt kissé ellenszenvvel viseltettem iránta. Ma már kevesen tudják, hogy az ő cikke *(Parasztkollégium?* Szegedi Kis Újság, 1946. aug. 1.) vetette föl először a janicsárképzés vádját, s erre válaszul adta Tóth Béla regényének címét: *Mi, janicsárok* (1969). Sajnos, Halasynak jórészt igaza lett: az egykori népi kollégisták egy része (tisztelet a kivételnek) az elmúlt negyven év különféle időszakaiban (ki 56-ig, ki azután) karrierje érdekében megfeledkezett a népről, amely útjára indította. Halasy már akkor megnőtt szemekben, amikor megtudtam: neki köszönhetjük, hogy Weöres Sándor megírta *A vers születése* (1939) című műhelytanulmányát. A professzor nagyvonalúságát bizonyítja, hogy ezt nemcsak elfogadta doktori értekezésként, hanem ő ösztönözte megírására a költőt. Mivel Füleppel egy évben született, föltehető, hogy barátságuk már egyetemi éveik alatt kialakult.

Tüskés Tibor külön tanulmányt szentelt Fülep nagyhatású könyvének, a *Magyar művészet*nek, amely még 1916-ban született, és először folytatásokban jelent meg a Nyugatban. Nem kerülte el figyelmét a két változat közti különbség, így a Lechner Ödönről szóló lelkes, sőt himnikus fejtegetésnek tompítása sem. A *Magyar művészet* tudománytörténeti jelentőségét abban látja, hogy szerzője először vállalkozott a művészeti jelenségek bölcseleti szempontú elemzésére, a magyar képzőművészet elmúlt évszázadának filozófiai meghatározottságú megközelítésére. Bölcseleti alapja az objektív idealizmus, szemlélete történeti, módszere dialektikus. Kulcskategóriája a művészetek közössége és folytonossága. Fülep szerint a művészet nemzeti jellege és egyetemessége, nemzetköziség egymást kölcsönösen föltételező két fogalom. Ugyanígy korrelatív az örök és a fejlődő: állandóság nélkül nincs fejlődés, fejlődés nincs állandó nélkül; a művészetben mindig van valami örök és valami időhöz kötött. A nemzeti jelleg, úgymond, önmagában nem esztétikai érték. A művészet nemzeti jellegét az dönti el, hogy mi sajátosat vitt az egyetemes érvényű művészetbe, vagy pedig az egyetemes művészetet mint fejezte ki a maga sajátos módján.

A kötet első írása voltaképpen a befejezés, összegezés lehetne: születésének századik évfordulója alkalmából summázó összefoglalás – természetszerű ismétlésekkel – Fülep Lajos életművéről.

Ilyen műből sajnálatosan hiányzik a névmutató. Ha lett volna, kibukott volna az ellentmondás a szövegben Ernőnek, a jegyzetben helyesen említett Barátos Endréről, akiről egyébként Weöres Sándor is nagyrabecsüléssel emlékezett meg még 1944-ben a Magyar Csillagban. Érdemes lett volna a levelezésközlések kötetbe illesztéskor pótlólag megírni, él-e még Császár János (1910–?) és Bognár Jánosné (1915–?). Apró elírás, hogy 1931 decemberében még Klebelsberg lett volna a kultuszminiszter: a Bethlen-kormány lemondása, augusztus 19-e óta Ernszt Sándor volt. Fülep habilitációjának késedelmes jóváhagyásában talán a kormányváltozásnak is szerepe volt.

A könyv semmitmondó, nem jellemző címével *(Kedves Professzor úr)* nem vagyok kibékülve. Weöres Sándor Fülephez írt levelének sablonos megszólításából, a 125. lapról került a címlapra. Helyén jobb lett volna az alcím: *Írások Fülep Lajosról. (Pannónia könyvek,* Pécs, 1995.)

Péter László